

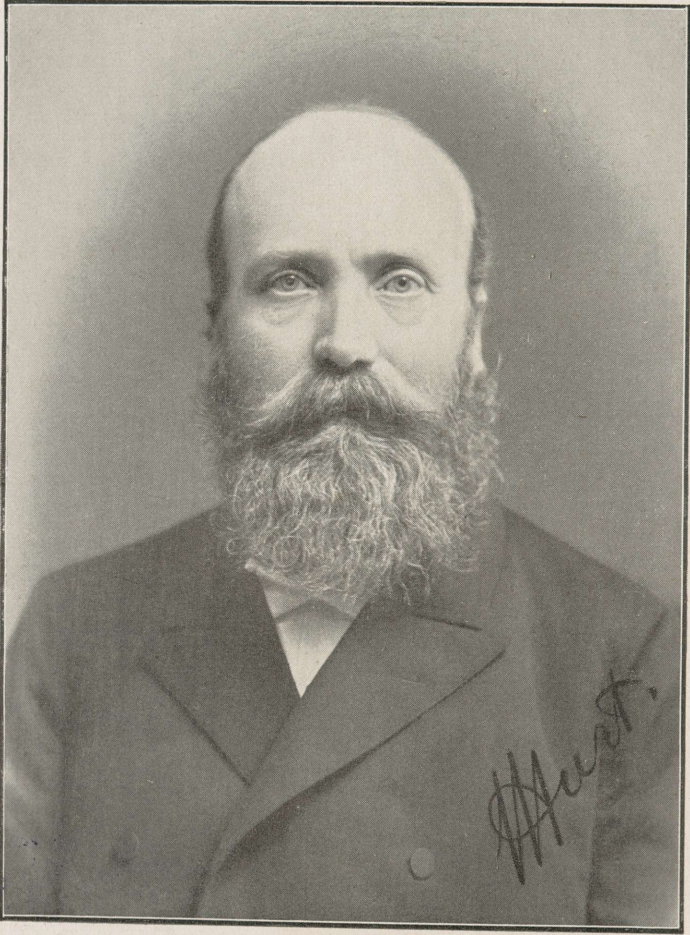
V-398

ÕPETATUD EESTI SELTSI KIRJAD I

VANAVARA VALLAST

ÕPETATUD EESTI SELTS
TARTU 1932

A-7991

V-398

ÕPETATUD EESTI SELTSI KIRJAD I

VANAVARA VALLAST

kahelümbilisele kirjalikule

ausale

E. V.

TARTU ÜLIKOOLI
USUTEADUSKOND
SEMINARI RAAMATUKOGU

Tartus, 29. 5. 1932
Nr. 5931

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOGU

ÕPETATUD EESTI SELTS
TARTU 1932

~~12321~~

EELK Usuteaduse Instituudi
Raamatukogu Nr.

EK 372

32174925

2 313
1892

TARTU ÜLIKOOLI
RAAMATUKOBU

ÕPETATUD EESTI SELTS

K. Mattieseni trükikoda o/ü., Tartus, 1932.

Jakob Hurdale

kahekümneviieandaks surmapäevaks

austavalt järelpõlvelt

Ärkamisaja entusiasmist tiivustatud alustab oma tegevust *Jakob Hurt*, kes „Kalevipoja“ mõjul usub koguma rahvaluulet ise ja õhutab seks oma ligemaid sugulasi ja sõpru, täiendab järjest oma tegevust, astub rahvusliku liikumise etteotsa ja ülemaaliste algatuste juhiks. Ta koondab rahva paremad pojad Eesti Kirjameeste Seltsi ümber ja organiseerib selle abil ms. ka rahvaluule kogumist suurejooneliseks kavakindlaks liikumiseks. Mis on selle töö eesmärgiks? — Süstemaatselt terve maa läbi korjata, kihelkonnast kihelkonda, külast külla kirjutada üles kõik, mis rahvas mäletab oma pärimusist. See on suure teadusmehe geniaalne pilk, kes juba enne nn. soome meetodi tekkimist näeb selgesti materjali geograafilise kogumise ja võrdleva uurimise vajadust, kõneleb ja kirjutab sellest akadeemilise asjalikkusega juba 1870-ndais ja 1880-ndais aastais oma eesti kultuurijanalisele külakoolmeistrest ja talupoegadest koosnevale auditooriumile ja usub julge kiindumusega ka oma hiiglakavatsuse teostamisele: koguda, korraldada ja toimetada trükki kolossaalsed „*Monumenta Estoniae antiquae*“. Esimeseks ilmub köide Hurda kodukihelkonna Põlva rahvalaule seerias „Vana Kannel“, millele peavad järgnema köide köitelt kõikide teiste kihelkondadegi rahvalaulud, muis seeriais vana tarkus (vanasõnad ja mõistatused), vana usk, vanad jutud, vanad kombed ja vanad viisid, kõik täpsas originaaliletruuus teaduslikus väljaandes kõigi tarviliste päritolu jne. kommentaarega. Rahapuudusel suudetakse aga trükkida veel ainult teine köide Kolga-Jaani kihelkonna laule.

Rahvusliku liikumise lõhenemise kurvad tagajärjed ja venetusaja rasked töötingimused ei suuda ometi kõigutada Hurda rahvaluulelist indu: 1888. a. algul avaldab ta eesti lehtedes oma ka väljaspool Eestit üldist tähelepanu leidnud üleskutse rahvaluule kogumiseks, mis veel tänapäevani sünnib eeskujuks oma haaravate põhjenduste, kõrgeväärtuslike juhtnööride ja põhjalikkude küsilehtedega. Tagajärjed on ootamatud: sama aasta

lõpuks on kogutud korruga palju enam ja paremat kui aastasadu enne seda. Järgmised aastad aina suurendavad saavutisi. „Vanavara“ kogumine muutub massiliseks kireks, millele anduvad sajad rahva paremaid poegi ja tütreid, harituid ja peaaegu kirjaoskamatuid, värisevaid tudikesi, tormilisi noori ja koguni väikseid väiteid lapsukesi, nii et 80-ndaid ja 90-ndaid aastaid võib täie õigusega nimetada imeliseks „vanavara-ajajärguks“ eesti kultuuri loos: mitte teaduslikud stipendiaadid ega uurijad, vaid rahvas ise päästab oma endispõlvede loomingu. Jakob Hurt saab eesti kroonimatuks kuningaks, maailma rikkamaks „vanavara-aidameheks“, kelle kätte usaldatakse saatusest rõhutatud orjarahva vaimuvara üle ootuste suures kvantiteedis ja kõrges kvaliteedis. Ja sellele võib olla uhke: see mees on oma suurkutse väärt. Ta oskab kõigepäält valjult vaos pidada oma suuresti erinevat kaastöölise peret, taltsutada võltsijaid ja hoida oma kogusid kindlal usaldatavuse ja teaduslikkuse tasapinnal. Ta leiab edasi ka geniaalselt lihtsa, kuid seejuures ometi hõlpsa ja otstarbekohase süsteemi oma järjest kasvavate kogude korraldamiseks. Tal jätkub isegi jõudu nende teaduslikuks läbitöötamiseks ja väljaandmiseks: kolmes köites ilmuvad ta „Setukeste laulud“, veel süüamaani eesti rahvaluulekirjanduses ületamatu kapitaalteos. Esijoones just tänu Hurda kogutud ainekule, leiab ka Soomes vahepeäl võrsunud folkloristide pere hülgava rakenduse oma geograafilisele meetodile, mis toob varsti üllatava Kalevala ümberhinnangu ja paljastab selles soome rahvaeposes suurel määral eesti algupära. Aga veelgi enam: Hurt tõstab Eesti kogutud rahvaluule rohkuse poolest suhteliselt rikkamate rahvaste etteotsa ilmas. Ja kui kahekümneviie aasta eest suri Jakob Hurt, siis tuksatas kogu eesti rahvas sügavas leinas mälestama vägimeest, kes oma elutööga päästis hävinemast enneiseseisvusaegse Eesti suurema kultuurivara, kümnete põlvede esivanemate loomingu, maarahva raskemate sajandite ajaloo. Püsigu igavesti helgena ja loovale tööle innustavana mälestus suurest juhust, suurest teadlasest ja suurest isamaalasest, kelle elu ja töö väärib ülimat austust ja tänu! Julgustagu ja juhatagu Hurda surematu vaim üha edasi eesti rahvuslikku teadust mehiselts ja kindlalt taotlema järjest suuremaid sihte ja saavutama hääst ikka ja aina paremat!

Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev.

Olevase ülevaade ja tulevase töökava.

Oskar Loorits.

1.

Meie senist rahvaluulega tegelemist võiks jagada üldjoontes viide ajajärku. Kõigepäält koguvad maarahva laule ja muid pärimusi balti-saksa e st o f i i l i d, kellest erilist tunnustust vääriavad Rosenplänter, Knüpffer, Neus, Holzmayer ja Wiedemann, kuna nende tähtsamaks teaduslikuks nimeks on L. v. Schroeder. Teise ajajärgu moodustavad rahvusliku ärkamise suured unistajad ja idealistid, kes ihaldavad anda rahvale ajaloo ja eepose ja kindlustada talle seega tuleviku. F a e h l m a n n, see mehine ja nägemusvõimas luuletaja, puistab maailmale oma sädelevaid müüte ja skitseerib „Kalevipoja“ kontuurid, kuni nõrkeb ülekoormatusest. Tema ideelise ja kunstilise päranduse võtab sooritada lauluisa K r e u t z w a l d, kelle eepose tunduval mõjul sünnib nimetust maarahvast eneseteadlik eesti rahvas ja asub rajama omale uut kultuurelu. Nüüd järgneb kolmas, eesti rahvaluulekogumise hiilgeaeg, mille keskseks kujuks on vanavarakuningas H u r t ja tema kõrval E i s e n. Need kaks nime tähistavad meil rahvaluuleliste üldharrastuste kulminatsiooni 1880—90-ndais aastais. Sooja tänutundega tuleb mälestada ka S o o m e t, kus trükitakse „Setukeste laulud“ ja kuhu siirduvad pärast Hurda surma tema kogud. Neid hakatakse sääl kopeerima ja oma soome ainekiku huvides uurima — Kaarle K r o h n'ist saab Hurda järel teine eesti vanavara-kuningas. Samal ajal meie esimene rahvaluule-doktor O. K a l l a s püüab elustada ja süstematiseerida kodumaal uut materjalikogumist üliõpilasist ja

muusikameestest stipendiaatide abil, pöördes sõnalise ja helilise vanavara kõrval suurt tähelepanu ka ainelise vanavara päästmisele, kuni Maailmasõda lõpetab selle neljanda ajajärgu. Eesti iseseisvumisega algab siis viies ajajärk, mida iseloomustab üheltpoolt rahvaluule õppetool rahvuslikus ülikoolis ja teiselt poolt kogu eesti rahvaluulise materjali koondamine aastal 1927 asutatud Eesti Rahvaluule Arhiivi (ERA),¹⁾ mis peab tähendama sisuliselt põhjalikku pööret selles, et töö raskuspunkt kandub nüüd lõpuks ometi kogumiselt materjali korraldamisele ja et materjali teaduslik läbitöötamine vabaneb võõraste eestkostmise alt ja võtab nõudlikuma uurimistöö lähtekohaks eesti omad (mitte eestkätt soome ega saksa) huvid. Hiljemini peab seltsima sellega töö arenedes loomulikult ka ümberorienteerumine materjali trükki-toimetamises ja väljaandmisviisis.

2.

Eesti rahvaluuleteaduse tänapäeva esimene ja päämine ülesanne on: materjal korda! Enne kõike olgu meil hää ja täielik ülevaade tooresainestikust endast. Asjatundlik korraldus on võrratult väärtuslikum enneaegsete targutuste õhulossidest, mis varisevad kokku. Selles suhtes pole meil põhjust võtta eeskujuks neid maid, kus aastakümneid on püütud teha nii-öelda suurpoliitikat teaduses hiilgavate teooriate ja hüpoteeside püstitamisega, kuid säälsamas üksteise ja iseendagi arvamusi aina on muudetud vahepääl päevavalgele tulnud lisamaterjali sunnil, kuna lõplikuma ülevaate muretsemises ja mater-

¹⁾ Kahjuks ei ole ometi veel korda läinud saada Arhiivi kõiki erakogusid või vähemalt koopiaid nendest. Nii on Soomes veel mitmel isikul eesti rahvaluule originaalmaterjali (Väisänen, Kettunen, pr. Enäjärvi-Haavio jne.), samuti Eestis (V. Randmetsal uuemate laulude kogu, suuremaid naljandikogusid õige mitmel). — Oleks tungivalt soovida, et edaspidi eraisikud, kes eesti rahvaluulet ise omal innustusel koguvad või lasevad teha seda (ka raha eest) teistelgi, oleksid ometi nii suuremeelsed ja reguleeriks sellist kogumist kontaktis Eesti Rahvaluule Arhiiviga, et hoiduda kahekordsest tööst ja et meie rahvaluule ei puruneks ülesleidmatuiks kildudeks laiali teadmata kuhu, mille all kannatavad praegu näit. sakslased, venelased ja teised suurrahvad ning isegi rootslased.

jali enda süstemaatsemas korraldamises pole jõutud siiski veel teab kui kaugele. Ei tohi jätkuda meil aga teiselt poolt ka rahvaraamatute vähenõudlik vaim, mis lapseliku uudishimuga haarab mängimiseks küll puha juhuslikult ettepuutuva, kuid paiskab ka puha virrvarriks segi, olles võimetu arukamaks analüüsiks või avaramaks sünteesiks. — Alles selles raamistikus tajume lõpuks, kus ja kes on õieti meie suur ja püsiv eeskuju: ei keegi muu kui meie oma vanameister H u r t, see kriitiline ja selgesilmne teadlane, kes ei kadunud teoretiseerimispilvede taha ega vajunud populariseerimismadalusse, vaid oma kogude vaikse, kuid seda geniaalsema korraldusega pani jäädava aluse eesti vanavara uurimise tööle. Sellelt baasilt ehitagem edasi! Täielik tunnustus enneiseisvusaegse Eesti ainulaadsele suurmehele, kes ei tohi jääda varju teiste kõrval! Ei ole juhus, et Eesti Rahvaluule Arhiiv võttis oma korraldustöö eeskujuks just nimelt Hurda ega mitte teiste kogujate või Soome (ja Soomet üksikasjuni jäljendava Läti) süsteemi: aastakümnete kogemus on näidanud, et Hurda süsteem on neist kõigist kõige parem.

3.

Nii meie siis korraldame: käsikirjad kausta järele sarjadesse (ERA I = foolio, ERA II = kvart ja ERA III = noodid) ja sarjad kronoloogiliselt köidetesse, mis lisanduvad aasta-aastalt.²⁾ Jooksva provisoorse ülevaate pakub üldregister, kuhu märgitakse iga käsikirja saabumisel kohe eri

²⁾ Soome ja Läti kogude korraldus läheb meie omast põhjalikult lahku sellepolest, et sääal kogud korraldatakse korjajate järele, mistõttu iga elava korrespondendi resp. stipendiaadi kogu võib aina ettenägematult kasvada ja keerulistada kogude üldist katalogiseerimist kui ka juurdetuleva materjaliga tutvumist, kõnelemata originaalide ebapraktilisest kasutamisest ja säilitamisest lahtiselt, ümbrikuis või mappides, kus nad võivad segineda, kuluda ja kadudagi palju hõlpsamini kui meie muutmatult püsivais köiteis (isegi Eisen on meil praegu köidetud ja hoopis hõlpsam kasutada). Soome süsteemi päämise hüve — iga üksiku isiku ja maakoha eri repertuaari ülevaatlikkuse — asendavad meil teoksilolevad korrespondentide, objektide ja kihelkondade (s. t. topograafiline) register. Ja õieti ei tohiks kulutada originaale sellise ülevaatlikkuse taotluseks, vaid selleks tuleks korraldada vastavalt koopiaid.

lahtrisse, kust, kunas, kellelt, mida ja kuipalju materjali on saadud. Üksikasjalikuma ülevaate annavad spetsiaalregistrid. Häa põhja neile on pannud Hella Murrik-Vuolijoki, kes koostas Hurda kogus leiduvate vanade (algiimiliste) rahvalaulude tüüpide registri. Seda tööd on

Taavet Ansip (1844—1931), üks viimaseist
Aksi rahvalaulikuist (vt. alamärkus 18).

nüüd jätkatud Arhiivis, nii et varsti valmib juba täielik ülevaade kogu eesti vanemast laulurepertuaarist (pooleldi on veel ainult Andersoni ja Kalda ehk nn. EÜS-kogus leiduvate laulutüüpide register). See on suursündmus meie runode uurimise ajaloos, mille tähtsust praegu vahest veel ei aimatagi. Aga tuletagem meelde, et seniseist uurijaist võib-olla ainult Kallas oma väitekirjas korduslaulest on enam-vähem täielikult kasutanud ära kogu omaaegse materjali, kuna soome uurijaist seda just ütelda ei saa, veel vähem soome üli-

õpilasist, kes on koostanud teatud laulutüüpide värsiloendeid ja sedagi õige kehva keeleoskusega. Ja pärast Kalda uurimuse ilmumist on kogutud ka juba niipalju uut lisamaterjali, et tekib mitte ainult sisuliselt, vaid päris põhimõtteliseltki põnev küsimus: kuivõrd paikapidavad on praegu veel Kalda väitekirja tulemused ja kuivõrd järelkorjandusega saadud lisamaterjal on täiendanud, täpsustanud, muutnud või koguni lükanud ümber Kalda väiteid ja algkuju rekonstruktsiooni? ³⁾ Mis mõtelda siis muistki ja liiati veel võõraste uuritud lauludest muud kui seda, et senise ühtteist soovida jätva töö tülika ja ikkagi samapalju aega nõudva kontrolli asemel oleks küllap vist mõistlikum alustada eesti laulurepertuaari uurimistöö uuesti täie hoole, täpsuse, keeleoskuse ning teaduslikkusega ja laiendada see kavakindlalt üksikute tüüpide ja rühmade jälgimiselt laulurajoonide, sünnipaikade ja aegade, levimisteede ja -põhjuste, edasiarengute ja lokaalmoodustuste, ettekandeviisi ja -tingimuste, värsimõõdu ja -ehituse jne. jne. üksikasjalikumale kindlaksmääramisele, kus meie praegu ju kõikjal veel — tõtt lausa välja üteldes — aina kõikuval oletuste pinnal vaarume, kohandades soome runourimuste tulemusi kuidagi viisi meie tingimusesse. Nüüd aga, kus Arhiiv oma tüüpideregistriga võimaldab meie vanavära rahvuslikuma ja väärtuslikuma ala uurimist täies ulatuses, ⁴⁾ nüüd eesti üliõpilane ja noor teadlane peab vabastama soome hõimumeelse kaasvõitleja eesti runode uurimisest ja peab võtma selle iseenda rahvuskultuuriliseks auasjaks.

4.

Mis on teinud siis eesti rahvaluule üliõpilased siiani? — Nad on töötanud eestkätt meie trükitud rahvaluulekogude registerdamise ja statis-

³⁾ Nende küsimuste selgitamiseks üliõp. Põdras on võtnud monograafiliselt uurida ühe huvitavama korduslaulu „Suisa suud“.

⁴⁾ Nüüd õieti võiks kerkida päevakorda ka juba põhjalikuma antoloogia koostamine. Samuti tuleks asuda kord ometi rahvaluule esteetilise külje süstemaatsemale vaatlusele, mida senini on harrastatud ikkagi ainult juhulise kõrvaltöona.

tika⁵⁾ kallal (on koostatud päris huvitavaid ja kõrvalaladelegi kasulikke loendeid meie mütoloogiliste, botaaniliste, zooloogiliste, muusikaliste jne. terminite, isiku-, sugulus- ja paiganimede, metallide, ehete, riiete, värvide jne. esinemise kohta teatud raamatuis) ja Arhiivi asutamisest pääle nad on aidanud käsikirju sedeleile kopeerida.⁶⁾ Mehhaanilist kopeerimist on tehtud algul assistendi kontrollist hoolimata liiga saamatult, mis on tekitanud tõsiseid sekeldusi Arhiivis kommete, uskumuste ja arvamuste süstematiseerimisel: puudusi on olnud nii palju, et paiguti on tulnud Arhiivi tööjõududel kõik uuesti teha. Ning üliõpilasile on juletud anda hiljemini ainult kõige lihtsamat kopeerimistööd: mõistatusi Eiseni ja vanasõnu Hurda kogust, kuna nende süstematiseerimise on pidanud tegema jällegi Arhiivi omad jõud. Viimasel aastal maksmapandud valjem ja nõudlikum töödistsipliin on üliõpilaste töö väärtust siiski juba rõõmustavalt tõstmas. Kahtlemata üliõpilane peab kopeerima materjali edaspidigi, kuid ta peab õppima lisaks tingimata ka selle materjali kasutamist, korraldamist, võrdlemist, järelduste tegemist, ühe sõnaga — uurimist, mis õieti ju ongi akadeemilise töö eesmärgiks.

Kaks mainimisväärtset saavutist on ometi, mis meie üliõpilaste senisest tööst jäävad loodetavasti püsima ja pakuvad enam või vähem kõlvulise baasi edasitöötamiseks: pooleliolev juttude konspekterimine ja juba valmiv uuemate (lõppriimiliste) rahvalaulude sedelkataloog,⁷⁾ kuhu on kopeeritud iga laulu esimene salm ühes salmide üldarvu ja värsside arvu noteeringuga salmis ($4 \times 4 = 4$ salmi à 4 värssi), kuna sedelid ise on korraldatud assistent E. Pässsi poolt tähes- tikuliselt esimese salmi esimese sõna järele, sihina koondada kõik ühe laulu teisendid siiski ühe märksõna alla. Kui hästi see pikaleveninud töö lõplikult õnnestub, on veel varajane öelda,

⁵⁾ Parema selliseist töist on pääsnud ka trükki: A. V. Kõrv, Värsimõõt Veske „Eesti rahvalauludes“ (1928).

⁶⁾ Mis puutub uue materjali kogumisesse üliõpilaste poolt, siis peab küll tunnustama, et Hurda kaastööliste tasemeni see keskmiselt ei küüni. Aga selles ei ole ainult üliõpilased üksi süüdi, vaid osalt vast ka muutunud ajad, puudulikud instruksioonid, nõrgem järevalve jne.

⁷⁾ Eiseni kogu uuemate laulude kataloogi koostas provisoorselt B. Sõöt üksinda.

kuigi tahaks loota hääd või vähemalt seni ilmsikstulnud pattude hoolsat parandust. See kataloog peaks huvitama edaspidi ka meie kirjanduslõõlasi, sest ta skitsee rib üsna huvitavalt kunstluule rahvapärastumist ja edasiarengut massis. Eriti see võiks huvitada veel saksa uurijaid, kes meie uuemast laulu-repertuaarist võiksid leida mitte ainult üllatavalt palju saksa algupära, vaid veel enam — meil säilinud tõlgete varal võiksid paremini jälgida oma emamaal juba ununud või ununevaid laulu-redaktsioone.⁸⁾ — Kui lisame juurde, et üliõp. H. Tampere ainuüksi on sooritanud auhinnatõõna ka hiiglasuure trükitud laulukogude katalogiseerimise,⁹⁾ siis seisame siingi lõpuks suursaavutise ees: nagu vanemast, nii on meil juba olemas täielik ülevaade kogu eesti uuemast ki laulu repertuaarist, ja jääb aina oodata asjahuvilisi, kes seda oma uurimusiks kasustama tõttaksid.

5.

Teine üliõpilaste suur tõõ on, nagu mainitud, rahvajuttude konspektee rimine, mida on tehtud küll juba üle kümne aasta, kuid mille puhul kahjuks jällegi on õige palju vigu läbi lastud, nii tehnilisi kui sisulisi. Jääb ainult loota, et järelkontroll neid osalt aitab parandada. Ja alahinnata seda tõõd kah ei tohi: siin on ikkagi kuidagiviisi koos sedeleile lühendatud konspektid kõigist Eiseni ja uuemais kogudes leiduvaist juttudest, mis hõlbustavad tunduvalt nende juttude tüpoloogilise katalogi koostamist. Seni on meil olemas ju ainult Hurda kogu juturepertuaari ülevaade soome suure muinasjutu-uurija prof. Arne' tüüpideregistri (FFC 25) näol ja seegi, nagu nüüd tagantjäre gi selgub, õige suurte tühikutega, eriti

⁸⁾ Selles mõttes tähele pandav on äsjailmunud prof. Andersoni uurimus „Das Lied von den zwei Königskindern in der estnischen Volksüberlieferung“ (Õ. E. S. Toimetused XXVI).

⁹⁾ Tampere tõõ „Eesti trükitud laulikute bibliograafia“ ilmub pärast lõplikku viimistlust loodetavasti ka trükis ja on sellisena peaaegu esimene nii laiaulatuslik katse maailmas bibliografeerida ja võimalikult veel lähtekoha-märkmetega varustada ühe rahva kogu trükitud lauluvara (arvestamata muidugi nimelist kunstluulet).

naljandite ja muistendite osas, mis tuleb tingimata töötada uuesti läbi. Kuid mitte ainult A a r n e' tööd ei tule kontrollida ja täiendada, vaid ülesanne tuleb laiendada kohe julgesti ka kogu eesti juturepertuaari ülevaate muretsemisele vastava tüüpideregistri abil. Tõsi, see on erakordselt suur töö, mis nõuab muidugi aastaid ja paljugi aastaid, ometi ei tohi põigelda sellest kauemini kõrvale: nagu vanem laulurepertuaar on meie vanavara kõige rahvuslikum osa, nii juturepertuaar on meie rahvusvaheliselt väärtuslikum kultuureksport, mida oleme kohustatud serveerima teadusilmale eeskujulikult hästi ja võimalikult kiiresti. Tööle ongi juba tegelikult asutud kahe mehe: prof. A n d e r s o n on võtnud omale muinasjuttude ja naljandite, nende ridade kirjutaja taas muistendite ja tekkelugude registri koostamise. Ees seisavad õige suured raskused mõlemal. — Kuigi A a r n e on loonud muinasjuttude ja naljandite tüüpide süsteemi ja kuigi ameeriklane T h o m p s o n on hiljuti täiendanud seda (FFC 74), siiski ei jatku neist eeltöist ometi veel eesti hiigiarepertuaari jaoks: on ilmsesti ette näha, et A a r n e' süsteemi ulatuses tuleb tüübinumbreist puudu legendide ja osalt naljandite osas, mis eeldab A a r n e' süsteemi teatavat korrigeerimist ja võib-olla isegi ideoloogilist ümbergrupeerimist, kui ei taheta leppida tavalise võttega, et ülejäägid paisatakse ikka jälle lihtsalt lisana lõppu, kus nad panevad (ja ongi juba pannud) lohisema kogu A a r n e' süsteemi. Ei ole kahtlust, et vähemalt naljandite osas tuleb A a r n e' süsteemi varem või hiljem ümber töötada. Sellise vastutusrikka ülesande teostajaks meil ongi õnneks üks maailma juturepertuaari paremaid tundjaid prof. A n d e r s o n i isikus, kes on hiilgavalt kasutanud oma teadmisi muuseas näit. San-Marino vabariigikese juturepertuaari trükkitoimetamisel Eestis ja teeb seda meie suhtes loodetavasti veelgi hiilgavamalt.

Mis puutub edasi muistendite korraldamise süsteemi, siis pole siin A a r n e' registriga midagi pääle hakata, vaid siin tuleb süsteem alles luua. Nende ridade kirjutaja on katsetanud juba aastaid ja veendumusele jõudnud, et jooksva numeratsiooniga à la A a r n e me ei suuda kunagi rahuldavalt ja ülevaatlikult katalogiseerida alatasa kasvavat ja eristuvat materjali, isegi mitte j o o k s v a numeratsiooni lõhestamisega

A, B, C-ks¹⁰⁾ või jätkamisega „Addenda“ kujul, nagu tehti seda katseks liivi tekkelugude registris (FFC 66). Kui muinasjuttude ja naljandite meres veelgi vahest see kõlbaks kuidagi viimse hädas päästerõngaks, siis muistendite labürindis see tähendaks lihtsalt lootusetut äraeksimist ilma väljapääsumiidita, milleks ju register õieti peaks olema. Kuid oma väljapääs on siingi olemas. Kõigepäält sel teel, et muistendite erigrupid saaksid iseseisva jooksva numeratsiooni, mis võib segamatult kasvada, näit. tulihännalood nr. 1—50, hiljemini lisandunud nr. 51 jj., soendilood nr. 1 jj., painajalood nr. 1 jj. jne. Kuid see oleks siiski poolik väljapääs, mis killustaks süsteemi ja põhjustaks kes teab kui palju erigruppide spetsiaalregistreid. Radikaalsem oleks vist rakendada muistenditegi teenistusse mujal nii tulemusrikkast detsimaalsüsteemi, mis oma üksikasjus võiks igal rahval erineda vastavalt tõelisele repertuaarile, kuid mis üldskeemina kõlbaks ka rahvusvaheliseks lähtekohaks, mahutades sama arvu numbrite juures, mis Aarne'gi süsteem, võrratult rohkem tüüpe (0001—9999!), kõnelemata nende harmoonilisemast ideoloogilisest grupeerimisest. Selle lõplik väljatöötamine eeldab muidugi põhjalikku tutvumist kogu ainekuga ja kestab veel aastaid.

6.

Ala, kus kah oleme pidanud oma eri rada otsima, on meie ebausu kommete, arvamuste ja uskumuste korraldus. — Ei maksa meil, väikerahvail, jäljendada pimesi suurrahvaid (eeskätt sakslasi), kel jätkub tööjõudu ja krediiti (ja pedantsust!), kuid kel on ka suurema tarvitajaskonna tõttu suurem vajadus toimetada trükk võimalikult kõikmaterjal, ka ülearune, ja suhtuda esialgselt (ja ikkagi nagu ajutiselt) veel käsikirjas seisva materjali korraldusse vastavalt siis ükskõiksemalt, teadmises, et üks trükkitoimetaja otsib selle niikuinii ükskord välja ja korraldab kõigi jaoks, s. t. sorteerib, registreerib, süstematiseerib, katalogiseerib, bibliografeerib, kommenteerib, kompareerib jne. jne. — tunneme juba seda saksa teadliku tugevuse nõrkust. Aga suurrahvailgi näikse materjali hiigla-

¹⁰⁾ Või I, II, III-ks, nagu soovitab juba Aarne oma tüüpideregistri eessõnas (FFC 3, lk. V).

kuhjumise tõttu selle korralduses kriisi ja kuulukse ümberorienterumise otsinguid. Mõtelgu siis seda enam väikerahva folkloristid, mida nad on võitnud või mida nad on kaotanud sellega, kui nad jätavad kogumise, uurimise ja trükkimise kõrval hoolestusse oma käsikirjalise materjali korraldamise: igauks peab tuhnima siis iga asja igakord eraldi korduva aja- ja energiakuluga ja jääb ikkagi üksiku motiivi-väätkasvukese välja

Rukki sitikas — Kihelkonna naiste lõikuse lõpetuse mäng.

otsimisel ürgpadrikust aina teadmatusse, kui täielikult see tal on õnnestunud. Ei aita alati ka ainult nn. taigade-märksõnastikud, mis käsikirjade ebapraktilise seisundi juures jätavad materjali väljaotsimisele pahatihti siiski päris sunnitöö tapvuse. Kas ei oleks sellest lubatud siis järeldada vähemalt meie, eestlaste, suhtes, et liiga tõtleva uurimise ja trükkimise asemel oleks vist otstarbekohasem materjal juba käsikirjas kasustamiskõlblikku korda säada ja isegi läbi töötada, kuna rahaliste võimaluste avanedes toimetaks trükki esijoones täielikult läbitöötatud tulemused ja hästi süstematiseeritud aineistik, mitte juhuslikku „hooajakaupa“ ega tooresmaterjali *en gros*?¹¹⁾

¹¹⁾ Vist võiksime formuleerida meie ebausust ja kombestiku (näit. tähtpäevade, pulma, sauna, rehepeksu jne., jne. puhul) trükkitoimetata-

Aga kuidas korraldada neid käsikirju, kui märksõnade-register üksi ei rahulda praktilisi tarbeid? — Selles asjas ERA on läinud täitsa oma rada: selle asemel, et üldse kulutada aega ja raha märksõnade-registrile, nagu seda mõnel pool tehtud, on siin umbkaudu sama raha- ja ajakuluga (kui mitte vähemaga) kopeeritud usku-kombeid endid sõna-sõnalt eri sedeleile (bibliograafia rahvusvahelises nn. Brüsseli-formaadis) ja mitte ainult kopeeritud ning koopiad mehhaaniliselt hunnikusse jäetud, vaid need originaalele täpsalt vastavad koopiad (s. t. materjal ise, mitte ainult märksõnad!) korraldatakse ideoloogiliselt üheks suureks märksõnastikuliseks kartoteekide reaks, kust asjahuviline pikema vaevata saab vastuse oma küsimusile täies ulatuses kõigi variantide hulga ja kõrvalmotiividele juhatavate otsisõnadega,¹²⁾ ilma et igal kasutajal eraldi tarvitseks alalõpmata jälle korrata tüütavat väljaotsimistööd. Aga kas ei aimata nüüd ühtlasi, mida meie korraldustöö sellises süsteemis ja mõõtkavas ennustab veel teisest küljest, kui viiakse see kord lõpule? Eks tähenda see seda, et nii viisi meil oleks ühel hoobil käsikirjas valmis põhjalik „Handwörterbuch des Aberglaubens“, millist trükivad praegu sakslased ja millest unistavad juba ka lätlased, kel on tarvitada meie omast tervelt neli korda suurem krediit (*sic!*). Ka meil peaks jätkuma krediitingimata enam, et viia võimalikult mõne aastaga lõpule uskumuste ja kommete korraldus eelpool skitseeritud raamistikus: enne seda pole meil mingit rahuldavat ülevaadet oma ebaus-

mise eeltingimuseks vähemalt kolm kategoorilist nõuet, millest ei tohiks olla loobumist üheski riiklikult toetatavas väljaandes (ajakirjas, aastaraamatus, eriraamatus): 1) läbi töötatud peab olema kõik käsikirjaline ainestik (mitte ainult siit-säält pihku puutunud nipet-näpet!); 2) ainestik peab olema süstematiseeritud kindlate põhimõtete järele ja järjekindlasti mitte ainult sisuliselt, vaid ka levingu järele, rakendades selleks võimalust mööda ka enam kartograafilist meetodit; 3) ainestik peab olema esitatud usaldatavas rahvaomases redaktsioonis, et kord juba käsitletud tekste pole vaja hiljem uuesti trükkida või neid liiati originaaldest üles otsima hakata.

¹²⁾ Ka otsisõnastikus pandagu maksma kokkuhoiu põhimõte: otsisedeleid pole vaja kirjutada iga teisendi puhul eraldi, vaid ühised alles pärast seda, kui kõik teisedid on koondatud ja ideoloogiliselt grupeeritud. Seniks peame paratamatult andmete hankimisel kobama ja osa materjali juba provisooriselt ära korraldama.

maailmast ja kõik senised välismaa teadlaste kiitused ERA-le on täiesti enneaegsed. Kopeerimise ja korraldamisega tuleb kiirustada seda enam, et enne selle lõplikku teostamist pole üldse mõeldav üksikküsimuste tühjendav uurimine, pole soovitatav ega hästi lubatavgi ka puudulik trükkitoimimine. Kahjatseda tuleb lõpuks eriti veel seda, et meil ei ole ka ühtki rahuldava eelkoolitusega spetsialisti just kommete jaoks, mis omakorda pidurdab selle ala korraldamist ja uurimist kui ka järelkorjandust ja kontrolli.¹³⁾

7.

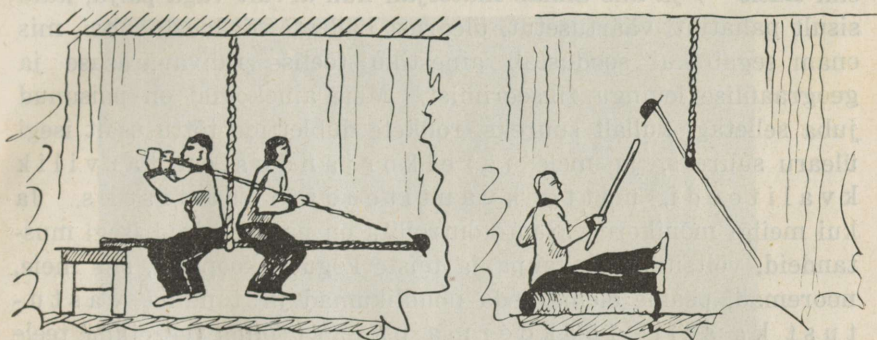
Skitseerinud eelpool meie suuremad algatused laulu- ja juturepertuaari ning uskumuste, kommete alal, peatugem nüüd teistel, mahult kitsamail, kuid teostuselt ikkagi meile samuti hinnatavail saavutisil. Kõigepäält on jõudmas lõpule eesti rahvaviiside korraldus K. Leichter'i hoolet: kõik kogutud viisid ühes täpsate andmetega on kopeeritud sedeleile ja korraldatud topograafiliselt kihelkonniti eri kartoteeki (oli kavatsus grupeerida neid tüpoloogiliselt, kuid rahapuudusel jääb see edaspidiseks). Samuti on täitsa korras kõik kätte saadud või terveks jäänud (neid sõnu rõhutatakse siin teadlikult ja suure südamevaluga!) fonograafirullid (arvult küll kahjuks ainult 353). Nõndaviisi on meil siis juba valmis ka täielik ülevaade eesti rahvamuusikast, kuivõrd seda on talletatud Arhiivi. Kuna A. Launis'e trükitud „Eesti runoviisid“ sisaldavad sellest ainult murdosa ja sedagi paiguti kuni 90% vigaselt,¹⁴⁾ siis ootaks muidugi muusikameeste erilist huvi Arhiivis katkuva helimaailma vastu. Tegelikult lugu on küll nõnda, et kaugelt välismaalt on sõitnud siia mehi tutvuma materjaliga kohapääl, kuna eesti

¹³⁾ Tänuväärse töö tegid soome naismagistrid A. Reponen ja M. Juvas, kes sügisel 1931 käsikäes oma uurimistööga süstematiseerisid ka ERA sedelid ühenduses sünni ja surma kombestikuga.

¹⁴⁾ Vt. ligemalt K. Leichter'i arvustist „Eesti Muusikaleht“ nr. 5/6 ja 7/8, 1930, eriti lk. 169. Ka saksa suur ajakiri „Die Musik“ (August 1931, Heft 11) avaldab Launis'e väljaande kohta hävitava hinnangu Peter Panoff'i sulest. Tuleb tõsiselt kahjatseda, et „Eesti runoviisid“ trükiti sellisel kujul, kuigi nende ridade kirjutaja juba 1925. aastast alates ja hiljem ka J. Zeiger isegi trükkis juhtisid tähelepanu käsikirja pööraseile vigadele!

oma muusikuist on käinud Arhiivis ainult paar. Ja Helikunsti Sihtkapital, ka see ei ole annud Arhiivile eesti rahvaviiside kogumiseks, korraldamiseks ja uurimiseks mitte üht ainsat senti.

Paremini on tulnud vastu eesti rahvamängude ja -tantsude kopeerimisele ja ülevaate muretsemisele, mis on viidud läbi ÜENÜ ja „Estonia“ teatri rahalisel toetusel. Kuid tunnustama peab: puudulik ja kehv on meil Eestis see ala. Samuti on välistoetusel ja nimelt Soome prof. Mansikka' tellimisel kopeeritud kõik eesti loitsud (nõidumise „sõnad“). Nii mängude kui loitsude tüpoloogilise korralduse Arhiivis on soorita-

„Mütsi maha torkimine“ — Pärnu gümnasisti joonistatud jõulumäng.

tanud päämiselt H. Tampere. Edasi on meil sedeleile kopeeritud ja P. Ariste poolt vastuste järele tähestikuliselt korraldatud kõik eesti mõistatused (pääle Hurda kogu, mille koopiad on Helsingis). Suure töö on sooritanud Ed. Treu-Laugaste, kes on otsinud üles, sedeldanud ja katalogiseerinud tüübiti kõik eesti linnulaulud ja muud loodushäälendid ning kelle töö ilmub varsti trükis Folkloristide Ilmaliidu toimetis (FFC 97). Sinna peaks pääsma ka R. Viidebauri koostatav statistiline ülevaade Arhiivist ühes vastavate tabelite, diagrammide, kaartide ja piltidega kogude suurusest ja sisaldavusest, ainekujal ajaloolisest ja geograafilisest päritolust, kogujaist jne. Alles selle töö ilmumine FFC-s oleks meie Arhiivi esimene suurejooneline esitlus välismaailmale. Aga kodumaalasilegi see pakub palju huvi, näidates elavate arvudega, kust, kuidas, mida ja kui palju materjali on kogutud. Niiviisi oleks sel siis ka suur praktiline tähtsus järelkorjanduse reguleerimiseks.

8.

Meid lohutatakse tavaliselt sellega: vanavara kogum in e pole meile enam eriline voo rus, selle olevat sooritanud juba eelmised põlv ed. See väide on ainult osaliselt õige. Meil on kogutud ju tõesti paljugi hääd ja hästi, kuid küllalt on jäänud ka juhuslikuks, puudulikuks või hoopis kahe silma vahele, kõnelemata uuest rahvaloomingust, mis kasvab lade-lademelt juurde. Muidugi ei vääri meil koguda ainult ettevalmistamata stipendiaatide ja ebakriitiliste koolilaste abil, millega liialdatakse praegu vast ehk Lätis ¹⁵⁾ ja mis annab materjali küll arvult väga palju, kuid sisult pahatihti väärtusetut, üle arust ballasti või lausa võltsi, mis enam segab kui soodustab ainetiku tõelise rahvapärasuse ja geograafilise levingu fikseerimist. Meie ainekogud on paisunud juba selletagi küllalt suureks, rohkete dublettide tõttu osalt isegi üle aru suureks, ja meie järelkorjandus on tarvilik kvaliteedi, mitte kvantiteedi tõstmiseks. Ja kui meilgi mõnikord varem kontrollita on pagineeritud isegi mustandeid, võltsitud salakaupa ja teiste kogude koopiaid, siis meie, nooremad, peame olema seda nõudlikumad ja tundma vastutust ka selle töökoorma pärast, mida veeretame teele ette tulevasile uurijaile. Ei, lubatav on ainult kavakindel, hästiinstrueeritud ja vastutustundev kogumistöö. Ei tohi korduda enam meie rahalise kogumise madalam tase, milline peegeldub EVR-nimelises kogus (1921—1927), kus üliõpilasi-stipendiaate saadeti välja ilma juhiste ja andmeteta, isegi ilma kogumise tehniliste ja meetodiliste reegliteta, aina hää õnne ja naiivse lootuse pääle — „koguge, mis saate ja kuidas ise oskate“! ¹⁶⁾

¹⁵⁾ Küll kasutame meiegi häämeelega eriti just koolide kaasabi kogumisel, kuid suurema ettevaatusega ja ainult valitud motiivide puhul ning sedagi õpetajate terasel kontrollil. Ei saa ometi salata, et meilgi koolide abi kaldutakse mõneltpoolt ülehindama. Kujuka näite õpilaste kaastöö hüvedest ja pahedest pakub alamal Ed. Treu-Laugaste uurimus ööbiku-laulust.

¹⁶⁾ Senine ainekogumine Eestis, olgu see rahvaluule, keele, ajaloolise traditsiooni või muul alal, hoiatab juba küllalt veenvalt, et liiga juhuliste stipendiaatide saatmisega saadakse ka liiga keskpäraseid tulemusi või koguni alla selle. On viimane aeg järeldada sellest Soome eeskuju paremust, kus kogujaid valitakse palju hoolikamalt ja kõrgema kvalifikatsiooniga, kes — olgugi vastavalt kõrgema tasu eest — teevad siiski väärrikamat ja aineliselt lõpuks odavamat tööd, sest et seda pole aina vaja uute kuludega „üle teha“ ega „parandada“, nagu pahatihti meil. — Ometi on meil rahaliselt

Nii siis: kogumine iseendast pole ülearune, vaid vastupidi — vajaline. Küsimus pole sellest, kas koguda, vaid kuidas koguda. Ja siin ERA on tõstnud oma nõuded vastukaaluks endisele võib olla liigagi kõrgele, mis puutub nimelt stipendiaatide töösse. On pandud maksma kindlad reeglid kogumistehnikas, on antud kaasa niipalju küsimaterjali ja ülesandeid, et töö on muutunud salgamatult kurnavaks ja peletanud mõnegi nõrgema. Kuid need, kes on jäänud, ja nende jäädvustatud köited oma sõnasõnaliste murdetekstide, kaartide, jooniste, piltide ja graafiliste skitsidega¹⁷⁾ on selle eest ka Hurda kaastöölise ja köidete vääri-

Ristiline mets Põlva surnuaia ligidal, kus tänini on säilinud komme raiuda surnu hauda viimisel rist puusse.

läbiviimatu ja seniste eeltööde tõttu sisuliselt ka tarbetu kogumistöö soome Sanakirjasääti¹⁷⁾ raamistikus, kus keele, rahvaluule ja etnograafia (osalt koguni kultuuriloo) materjali kogutakse koos. Meie murrete nn. ideoloogilise sõnastiku kogujad tarvitsevad vaevalt terminoloogia kõrval pühendada liiga palju aega ja kulu kommete eneste kogumisele, kus nad võhikutena lisavad vana ballasti kõrval võrdlemisi vähe uut vajalist. Parem siis juba juhitaegu enam tähelepanu vana sõnade ja kõnekäändude kogumisele, mis-sugune ala on keelemeestele palju lähem ja mispoolest ka ERA hulga kehvem on. — Ka ajaloolise traditsiooni kogumisel pole seni kahjuks silmas peetud ERA-s juba leiduvat ainekku.

¹⁷⁾ Meil seni ainupraktiseeritud sõnalise tõlgitsuse kõrval püütakse just teadilkult ka joonistada ja päevapildistada rahvaluulelisi esemeid, toiminguid, kujutelmi, ka objekte, maakhti jne. Veel parem, kui saadaks muretseda selliseid esemeid muuseumi jaoks, kus on rahvaluulelisi „asitõendeid“ seni küll väga vähe.

kaks jatkuks. Arhiivi nelja-aastane kogumispraktika on annud jahmatama-panevaid tulemusi isegi sisuliselt: on avastatud üllatavalt palju uut, on korrigeeritud ja täpsustatud väga palju vana. Et mitte üksikasjusse uppuda, esitagem ainult mõningad tüüpilised näited. — Meil on kogutud ju varem hiigla palju laule ja jutte, kuid laulude ja juttude ehtsa rahvaomase ettekandeviisi ja stiili usaldatavamad näited on siiski alles siin (ka skandeerimise poolt- ja vastunäiteid otsitagu ennekõike siit).¹⁸⁾ Meil on „raamatusse raiutud“ küll päratu hulk uskumusi ja kombeid, kuid motiivistiku levingu raioonid ja terminoloogia kontrollitakse, õiendatakse ja viimistellakse alles siin (ja sageli hoopis teises ulatuses või koosseisus, kui seda on senini teatud).¹⁹⁾ Otse uskumatu tunnukse tõsiasi, et viimase paari aastaga on suudetud tungida isegi meie muistsesse usundi-maailma sügavamale kui seni (seda tõsisemalt tuleb kahjatseda, et Hurdal ja Kaldal polnud vanade laulude päästmise kõrval küllalt mahti eesti mütoloogia jälgimiseks, kuna teised kogujad olid seks liiga oskamatud). Klassiliseks näiteks sobib siin haldja-probleem, mille lahenduseks Arhiivi kogujad alles nüüdsama, meie päevil, on avastanud enamat ja paremat kui paar põlve varem! Ja kui meie noorem vend Soome on otsinud meilt senini päämiselt oma Kalevala-laule, siis näikse päris kindel, et ka oma usundit tal tuleb edaspidi palju enam valgustada vanema venna ja osalt emamaa Eesti ainekukku süvenemisega, mida senini ei ole liiaks palju tehtud.²⁰⁾

¹⁸⁾ Kindlasti nõutakse rahvalaulude üleskirjutamist täpsalt ettelaulmise järele kõigi laulmisest tingitud hääldamise iseärasustega (venitamine, lõppude kulutamine, silpide väljajätt ja lisang, häälikumuutusi jne.). Taktivahed ja rõhutamine märgitakse eri kriipsukestega. Laulikut lastakse laulu korrata (võimalikult alles mõnel teisel päeval) ja võrreldakse kahe ettekande redaktsioone, noteerides klambrite ja punase tindiga erinevusi (lisandeid, unustusi, vahelekiilundeid, kontaminatsioone, rändvärse jne.). Ühel septembri pühapäeval 1930 tehti nelja mehe ja fonograafiga ekspeditsioon Äksi kihelkonda 86-aastase meeslauliku Taavet Ansip'u juurde, kellelt saadigi siis mõned laulud kuni neljas erinevas redaktsioonis. Ühtlasi märgiti laulikul tahet ja võimet liita ja arendada üksiklaule mingiks eluloo-tsüklikks — „hällist surmani“, nagu laulik armastas seletada.

¹⁹⁾ Ometi on kombestiku järelkorjandus veel küllalt lünklik seks, et rahuldada nõudlikumat taset.

²⁰⁾ Võtkem näiteks kas või seesama äsjamainitud haldja-probleem. —

9.

Rahapuudusel olukord on kujunenud praegu selliseks, et meie rahvaluule-kogujate kaardiväe peavad moodustama Arhiivi omad ametnikud ja ligemad kaastöölised, kes talviti teevad meie aastaid korraldamata seisnud vanavara-lossis põhjalikku remonti ja suviti ehitavad uut korda pääle. Selline jõupingutus ähvardab muutuda tapvaks, hoolimata kõigest andumusest ja innust, ning vajab tungivalt seisukorra parandamist. Esimeseks, kuigi ainult osaliseks abiks oleks töö ülekandmine Arhiivi sisefrondilt ka laiemale välisfrondile üldsuse osavõtuga kogumistööst. Seda on palutudki küll üleskutsete kaudu ajakirjanduses, küll ringkirjade abil eri paigus jne. Ei saa just kiidelda selle tulemustega, kuid hädad meelt ja töö rõõmu pakub siiski hulkade huvi ja toetus asjale.²¹⁾ Võib-olla praeguse aja, võib-olla aga ka naiselikuks nimetatud eesti rahvaloomingu enese kohta sümboolne on asjaolu, et Arhiivi paremad kaastöölised on praegu just neli naist — Julie Piilberg V.-Maarjast, Emilie Poom Märjamaalt, Marie Sarv Karksist, Salme Kaev Pühalepast — ja neile lisaks elupõline vanavarakoguja Tõnu Wiedemann Tallinnast. On aga ka hulk teisi, kelle loendus veniks siin pikale. Arhiiv sõuabki juba mõnd aastat teadlikult nn. korrespondentide võrgu soetamise poole, nagu selline on Sanakirjasäätio'l Soomes, s. t. igast kihelkonnast ja võimalikult vallastki püütakse leida vanavara-sõpru, kes võiksid tarviduse korral nõutada täpsaid ja

Alles aastal 1913 soome parem mütoloog U. Holmberg (-Harva) pidas eesti haldjaid ainult laenuks Soomest Viru rannikule ja tagamaale (Die Wassergottheiten der finnisch-ugrischen Völker 175), kuna järgmisel aastal K. Krohn (Suomalaisten runojen uskonto) jõudis soome runoainese põhjal tulemusele, et haldjad üldse põlvnevad ainult surnuist. Nüüd näitas nende ridade kirjutaja oma ülikooli-loenguis 1929, et haldja esinemisalaks meil on üldjoontes kogu Põhja-Eesti, vanemrauaaegse keskusega Virus, kuna surnute seginemine haldjatega on alles hilisema aja sekundaarne nähe. U. Holmberg-Harva'l on tõsisest põhjust vaielda vastu K. Krohn'ile, kes tahab kogu soomesugu rahvaste looduskultust tuletada surnuteaustusest: see väide ei ole enam õige ka mitte läänemeresoomlaste suhtes.

²¹⁾ Sõnade ja tegude tüübiline kontrast peegeldub siiski kas või meie innukama „omakultuuri“ propageerija Ülemaalise Eesti Noorsoo Ühenduse korduvais resolutsioones ja üleskutseis rahvaluulet, -muusikat jne. koguda ja aina koguda, kuna tegelikult seda on teinud ainult Saadjärve ja K.-Jaani osakonna juhid. Õnneks on siingi varsti muutust oodata.

usaldatavaid andmeid järelepärimistele ja tahaksid vahest omalgi algatusel sõnastada kodukoha pärimusi. Et see töö nõuaks kohalikele kaastöölislitele ikkagi tunduvat vaeva ja kulu, siis on pöördunud Arhiivi algatusel Posti-Päevalitsuse poole palvega, et see võimaldaks vähemalt saatekulude alandamist minimaalse tariifini (Soomes teatavasti kõik kogumisega ühenduses olev kirjavahetus on postikuludest täitsa vaba), ja vastav nõusolek on juba saadud kogu Eesti Rahva Muuseumi jaoks.

Püüu kõrval laiendada ja süstematiseerida kogumistööd ka kohalikele kaastöölislitele valimiku abil (mitte massiliselt, nagu vanavara-ajajärgul) rõhutatagu veel teist, põhimõtteliselt väga tähtsat algatust ja nimelt Eesti vähemusrahvaste rahvaluule kogumist, mida ERA teadlikult harrastab. Sellega taotletakse ühel hoobil nii sise- kui välispoliitilisi eesmärke: selgitada oma seisukohalt vastastikuseid suhteid ja mõjustusi, teiselt poolt aga äratada ka teiste rahvaste huvi meie kogude vastu. Nii ongi Arhiivil juba oma kenad köited Eesti rootslaste rahvaluulet (päämiselt P. Ariste ja Höbringi algkooli õpetaja C. Bles'i energilisel kaasabil), samuti juudi (täiesti P. Ariste teene), vähemal määral ingeri, läti, mustlaste jt. rahvaluulet²²) (prl. S. Redlich on kogunud meile isegi leedu ainestikku). Eesti oma seisukohalt kõige tähtsam oleks siiski vahekordade jälgimine just vene ja saksa suunas, kus terve küsimuste rägastik igal eri alal ootab praegu veel täpsamat lahendust. Õnneks Arhiivil on läinud korda soetada just väga väärtuslikku vene materjali kadunud orientalisti F. Konjajev'i kaasabil, kes sõjapõgenikuna oli tõugatud kooliõpetajaks Peipsi venelaste külla (samuti on olnud eriti vastutulelik Mustvee vene algkool). Ees seisab meil veel väga tähtis Petserimaa venelaste rahvaluule ligem uurimine, et selgitada Setu tuhandeaastase kultuurivärava mõlemapoolseid läbikäike. Loodetavasti toetavad kogumist ka vene organisatsioonid, kellele see töö tohiks olla veelgi lähem ja omasem kui meile. Sedasama tahaks oodata ka balti sakslasilt. Eesti ja läti folkloristidele teeb välismõjustuste lülitamises alatasa raskusi just see tühik, mis on tingitud baltisaksa rahvaluulelise materjali kaotsiminekest. Kuigi selle tühiku täitmiseks aeg on hilistunud tugevasti (meile huvitavaim

²²) Üksikasjalikuma ülevaate võõrrahvaste loomingust Arhiivis pakub P. Ariste Ö. E. S. Aastaraamatus 1930.

kihistus, alamsaksa ehk nn. plattdeutsch, on surnud siin ju ligikaudu 150—100 aastat!), ometi saaks vahest mõndagi veel päästa, eriti pisemais provintslinnakesis ja siin-sääl maal, aga ka Riias, kus on kompaksemat saksa asustust ja seda kaugeltki mitte ainult „ülemkihist“. Seepärast nende ridade kirjutaja pöörduski Balti arkeoloogide kongressi päevil augustis 1930 Riia saksa teadlaste poole päris konkreetsete ettekannete ja ettepanekutega **B a l t i - S a k s a R a h v a l u u l e A r h i i v i** asutamiseks Läti ja Eesti omade kõrval ja ligema kontakti loomiseks nende kolme vahel kõigi ühiseis huvides sellisel neutraalsel alal, kus arusaamatusiks ei tarvitseks olla põhjust. Ettepanek on leidnud õige sooja vastuvõtte, ja tõenäoliselt realiseerib selle Riia saksa Herder-Instituut. Ka edaspidi peaksime päris sihikindlalt juhtima oma naabreid nii öelda folkloristliku **P a n - B a l t i k u m i l i i d u n i**, kus eri rahvuste arhiivid oleksid üksteisega tihedas töökontaktis ja vastastikusel materjalivahetuses. ERA on tegelikult juba sõlminudki nii-öelda kaubalepingud soodsail tingimusil mitte ainult soomlaste, lätlaste ja balti-sakslastega, vaid edasi veel Juudi Instituudiga Vilnos (kuhu juudid kavatsevad koondada oma rahvaluule), ja nüüd ootame ka Rootsi Rahvaluule Arhiivi lõplikku asutamist, et pakkuda sellelegi oma kaasabi.²³⁾ Nõndaviisi hakkab ääri-veeri ja tasapisi teostuma osade ümbervahetus ja kaubabilansi aktiivistumine: meie pole mitte enam ainult võtjad, vaid ka a n d j a d.

10.

Kogumise, korraldamise ja sidemete sõlmimise kõrval võib eemalolijale näida, nagu oleks meil unarusse jäänud kõige selle eesmärk — teaduslik uurimistöö ise. Ometi kultiveeritakse jõudumööda ka seda, meil teadagi söödisseisnud uudismaad, kuigi vilja valmimine ja lõikus trükivihkudesse nõuab veel aega. Küps uurimus eeldab rahulikku süvenemist. Kogumise ja korraldamise erakordsele kiirtempole vastukaaluks seisku siin juhtlause: *festina lente*. „Me oleme seks liiga vaesed, et lubada endile alaväärtuslikku odavat kaupa“, me tohiksime lubada endile ainult võimalikult hääd. Meie tugevuseks saagu põhjalikkus ja m o n u m e n t a a l s u s. Taotelgem algusest pääle täie vastutus-

²³⁾ 1931. a. alul saabus ka Rumeenia Teaduste Akadeemialt ettepanek ligemasse kontakti astuda ERA-ga.

tundega seda, et meie lööd ei tuleks teistel mitte jälle ümber tegema hakata.²⁴⁾

Teiselt poolt on praegu paratamatu aegsasti diferentseeruda ja spetsialiseeruda eriküsimusisse, et mitte õhku rippuma jääda üle jõu käivate ülesannete ahnitsemisega. Suurte sünteeside aeg on meil alles ees, nendeks on enne vaja eeltöid. Meie teaduspoliitika seisku kavakindlasti selles, et juhtida noori tööjaotuse põhimõttega ala eri suundadesse, kuid kasvatada neis samal ajal ka suurt ühistunnet ja vastastikust abivalmist, — meie aeg dikteerib kollektiivsuse ka teaduses.

Kui esitatud põhimõtted kõlbaksid kaudselt ka kogu meie teadusliku töö üldnõudeiks, siis meie, folkloristid, peame võtma endile eraldi ühe ülesande veel enne kõike päevakorda: see on nimelt meie pseudofolkloori ja pseudorahvaluuleteaduse likvideerimine, et see kauemini meid ei kollitaks ega segaks asjatult järgnevate teadlaspõlvade tööd.²⁵⁾ See ei ole küll mingi veetlev ülesanne parandada ja õiendada vana ja võltsi, kuid see on hädavajaline põhja kindlustus: soisele pinnale ei saa püsivat ehitada. Sama võrdlus hoiatab meid teisest küljest ka uuritavate probleemide ja teemide ettevaatlikule valikule: ärgem hüpakem umbropsu õhku, vaid ehitagem aste-astmelt kõrgemale ja samm-sammult kaugemale. Pääliskaudse nokitsemise asemel mööda maad-ilma, mis ei loo kuigi palju uut, vaid mäletseb enam vana, lähtugu meie uurimistöö teadlikult esialgu kitsamalt baasilt ja nimelt eesti materjali põhjalikult tundmaõppimiselt ja selgitamiselt järjest avaramate sünteeside haaran-gule, mitte aga ümberpöörduvalt. Filtreerigem kõigepäält oma

²⁴⁾ Ja just sellepärast peame olema väga ettevaatlikud seniste eeltööde suhtes. Nende ridade kirjutaja on kogenud liivi usundit kirjutades juba küllalt, kui vähe võib usaldada neid eeltöid: Aarne' registri ja Eiseni koopiade kasutamine ei ole annud näit. hundilugude puhul mingit tühjendavat ülevaadet. Ka rahvalaulude trükkimisel on selgunud mitme teisendi kahesilmavahelejäämine. Varasemaist aegadest ei maksa kõneldagi.

²⁵⁾ Selle kõrval veel üks tüütavalt raske ülesanne, mille on püüdanud meile minevik: trükitud ainestiku bibliografeerimine. Targutused maha arvatud, jääb veel küllalt väärtmaterjali, mis tuleks korraldada ja kasutada vastavalt käsikirjalisele. Tingimata bibliografeerida tuleks vähemalt see, mille originaale pole enam olemas,

ainestik, lahutagem see lademeisse ajaliselt ja geograafiliselt, jälgigem selle saamisluugu, fikseerigem meie kultuur-raioonid ja teed, piiristagem ja dateerigem võimalikult täpsalt välismõjustused ja tungigem nii järjest sügavamale oma tõulisse põhiloomingusse, mille kiiret avastamist meilt küll kärsitult nõutakse, kuid mis ei ole huisapäisa teostatav. Ärgem kängugem ka metoodiliselt ainult ajaloolis-geograafilisse uurimisviisi kitsamas mõttes, mille tulemusedki on kitsapiirilised, vaid avardagem oma töötulemusi ka filoloogia, kultuuriloo, psühholoogia, esteetika, sotsioloogia ja teiste teaduste huvides ja nende vaatlusviise arvestades. ²⁶⁾

11.

Uurimuste kõrval seisab raske küsimusena veel ainekogude trükkitoimetamine. Täies ulatuses, s. t. viimse reani kõik, mis kunagi vanavara pähe paberile pandud, ära trükkida on meil küll täitsa võimatu ja mõttetu: esiteks ei ole raha ja teiseks pole kõige selle trükkimist vajagi. Puhthtooresmaterjal huvitab ikkagi ainult väheseid ja on sellisena neile käsikirjaliseltki enam-vähem kättesaadav. Igatahes krediiti on vaja kasutada esijoones käsikirjade kordasäädmiseks. Ainsaks erandiks võiksid olla rahvalaulud, kui meie loomingu kõige eestilise osa. Kuid nendegi trükkitoimetamist ähvardab krediidipuudus pidurdada juba eepiliste laulude sarjas, kõnelemata palju arvukamast lüürikast. Ja ometi väärivad trükkimist ka paljud meie usundilised ja kultuuriloolised pärimused, muistendid jne. Tõesti, kogu tooresmaterjali äratrükkimine on sageli lihtsalt tarbetu, näit. kommete, ²⁷⁾ uskumuste, muinasjuttude jne. puhul. Ja päris asjata oleks trükkida näit. sama teksti veel kaks korda ainult sellepärast, et Hurda kaastööline on kopeerinud või teiseandanud selle ka Eiseni jaoks, — oh, jätkub sellest ajakaotusest juba dublettide korralduselgi, et tõsiselt kahjatseda paralleeltööd, mida meil aina tükitakse tegema. Kuid ometi ei saa salata ainekogude põhja-

²⁶⁾ Isegi matemaatikast võime metoodiliselt õppida, nagu osutavad seda alamal Ed. Treu-Laugaste kombinatsioonide-vormelid.

²⁷⁾ Ebausuj ja kombestiku trükkitoimetamise põhimõtteid vt. alamärkuses lk. 16.

panevat alust uurimistöole, ja sellepärast on möödapääsmatu ka aineestiku endaga tutvustamine trükis. Küsimuse pääraskus seisab niisiis selles, kuidas, mil määral ja millise põhimõtte järele tekste trükkida. Küllap siin tuleb hoiduda kahest äärmusest. — Üheltpoolt puistatakse näiteid pillapalla segamini ja seoseta, kust aga kätte juhtub (paisatakse neid koguni Indiast ja Hiinastki, ilma et näidataks lüli-lülilt nende kuuluvust ühte ja geneetiliselt samasse kujutelmade-ahelikku). Sellele vastukaaluks nõudkem järelejätmatult ena m s ü s t e e m i ja seost aineestiku enda esitamises. Vähem targutust ja omi sõnu — materjal ise juhtigu järeldusteni! Iga katke ja killukese õigesse kohta asetamises seisabki suurem kunst, millega ehitatakse püsivaid ja taidurlikke uurimuslosse. Teiselt-poolt ometi lepatakse sageli ainult materjali läbitöötatud kokkuvõtete ja tulemuste esitamisega, mis eeldab juba algtekstide eraldi-trükkimist kas või osaliseltki, valimikuna või näitekoguna, ja on õigustatud muidugi säääl, kus seda aineliselt suudetakse. Meie kitsais oludes aga võiks teha seda käsikäes, s. t. ainekogu võiks liita võimalikult juba uurimusega ja trükkida need tervikuna koos. Selle vastu võidakse muidugi väga palju ja põhjendatult vaielda küll „tavalise lugeja“, küll „puhta teaduse“ nimel, kuid mis säääl ikka parata, kui raha kaheks ots-tarbeks eraldi ei jatku ja ainekogud jäävad meil selle tõttu lihtsalt trükkimata. Korraldagem nad siis pigemini uurimuse tasemele ja trükkigem neist kas või valimik.²⁸⁾

Ka puhtatüübiliste ainekogude trükkimisel võiksime vist loobuda senisest liigpedantsusest, mis teeb trüki palju kallimaks, kuigi ei vääri olulist tähelepanu. Nimelt tekstide kirevat transskriptsiooni ja osalt ka ortograafiat võiks normeerida. Ainult keele- ja kultuuriloo huvides pole suurt mõtet ikka jälle Stahli-aegselt trükkida „pühha kirri Saremaalt“, nagu pole mõtet korrutada ortograafilisi kõikumusi meie kirjaviisis alla „leitsin kailja aistja“ (s. t. kalja astja).

²⁸⁾ Tuleks katsetada isegi rahvalaulude puhul vabaneda kõigi teisendite ballastist ja arendada värsiloend avaramaks, kui seda praktiseeritakse Soomes (enam arvestades normaal- ja lokaalredaktsioone, kontaminatsioonid, lisades teisendite valimiku jne.), — teiste sõnadega, katsetada siingi ainekogu ja uurimise ühtesulatamise võimalust. Meie sadade tüüpide ja mitmesajaliste teisendite hulga juures sunnib seda tegema lihtsalt trükkimisvõimaluste piiratus.

Meie kirjaviiside iseärasusi on nii palju, et tekitavad täpsas reproduktsioonis ainult asjatuid sekeldusi: „surrnule rissd rinale pana“ (s. t. rist rinnale) ongi Soomes kopeeritud „ninala“. Ei tasu noteerida ka ilmseid „trükkivigu“ käsikirjus, mis on tingitud puudulikust kirjaoskusest, mõne tähe kogemata väljajäämisest või veelgi sagedamini i, ä, ö, ü, õ punktide unustamisest. Küll aga tuleks märkida tekstides kajastuvat muljeerimist (trükkides pailjas või paljlas või pallas asemel ühtlaselt pal'las), katkehäälikut (trükkides ühtlaselt vana' halva') ja ülipika e, o, ö muutumist madalaks i, u, ü-ks (trükkides eksitava „mies tuob süöki“ asemel siiski miis tuub süüki või veelgi kirjakeelele lähemalt mees toob sööki) ja eri murrete häälendamise omapärasusi (näit. vene ѣ ja ы setus).²⁹⁾ Kuid transskriptsiooni, ortograafia ja kirjamärkide ühtlustamisest kaugemale ka minna ei tohitaks: lubamatu on kirjakeelistada tekstide murdelisust (hoolimata ebajärjekindlust) ja sõnastust ennast ei tohi milgi kombel muuta. Algtekst on ikkagi uurimust elustav ja hingestav pühadus, mille rikkumine või võltsimine on lunastamatu patt. Lahti vassivast ümberjutustamisest ja lobisevast belletristikast, mille all meie senised väljaanded nii pahatihti kannatavad!³⁰⁾

²⁹⁾ Võtkem tüüpiliseks näiteks järgmine terav kontrast. Hurda „Vana Kannel“ ja „Setukeste laulud“ on keeleliselt ühtlustatud ja teaduslikult seetõttu usaldatavamadki veel kui praegutrükitavad „Eesti Rahvalaulud“, kus äärmiselt pedantne käsikirjade tähttähealine äratrükk ja seetõttu paljud korrektuurid teevad raamatu küll palju kallimaks, kuid vaevalt nii palju väärtuslikumaks.

³⁰⁾ Viimaseks näiteks on E. P ä s s i „Lihahaide Eestis“ (ERMar VI), kus originaaltekste on tõlgitsetud nii vabalt ja tsiteeritud nii segaselt, et artikkel kaotab oma usaldatavuse ja on omane võrgutama muid uurijaid valejäreldestele. — Kui originaalis seisab näit. ainult: „Teise peale ei tohi sülitada — lakud põrgus kuuma kivi pealt sülge“, siis jääb küll täitsa lubamatuks ühendada seda keeldu omavoliliselt eriti just vastlapäevaga ja sõnastada päälegi tavalist ebausku mineviku-sündmusena: „Teise peale ei tohitud sülitada, muidu lakkus sülitaja põrgus kuuma kivi pealt sülge“ (lk. 35). Aga nii on kogu artikkel asetatud perfekti, andes seega ebausku käskudele ja keeldudele pahatihti otsekui minevikus sündinud fakti ilme, — ebausku pildistamise asemele astub märkamatu kultuurajalooline kirjeldis! Kogu motiivistik antakse edasi ebaõiges valgustuses, kui konstateeritakse kindla faktina, et: „Seajala kondid visati ka ahju ja selle tuhk viidi põllule“ (lk. 12), kuna tsiteeritavas originaalis seisab hoopis: „Kui Vastla päeva sea jala kondid ahju visatakse ja see tuhk põllu peale viiakse, siis pidada

Teine reform oleks teostatav tsiteerimises. ERA on fikseerinud juba rea igasuguseid lühendeid, mis avaldatakse loodetavasti kunagi „Eesti Kirjanduse“ veergudel üldiseks ühtlaseks tarvituseks, niipea kui teistel naaberaladel viiakse samuti lõpule lühendite väljatöötus. Suureks ruumiraiskamiseks on edasi iga andme puhul allikate noteering (näit. H II 74, 321, nr. 56; EKS 4° 1, 234, nr. 5; ERA, Vene 2, 345, nr. 6 jne.). Meie materjalirohkuse juures see muutub pahatihti lehekülgedepikkuseks loendiks, mis võiks peaaegu kas või trükkimata jääda (näit. enam stereotüüpsemate kommete, mõistatuste, vanasõnade jne. puhul, mitte aga pikemate tekstide nagu laulude, juttude jne. puhul), kui tehakse vastav märkus, kust kohalt asjasthuvitatu võib kontrolliks leida kasutatud tekstide üksikasjaliku allikaloendi (miks ei võidaks säilitada neid loendeid — võimalikult veel koos trükitu käsikirjaga — näit. ERArhiivis, kuhu kontrollija peab tulema niikuinii originaaltekstide järele). Sääljuures ei tohita aga ainekogu geograafilise levingu andmeid mingil tingimusel trükkimata jätta.³¹⁾

Ma ei salga, et need kõik on hädaabi-ettepanekud, tingitud ainult koondamise ja kokkuhoiu paratamatusest. Nende kasuta-

lehmad suvel käima pead püsti ja kontisi närima“. Hoiatataw on selline talitusviis eriti sellepärast, et välispidi näikse ju kõik asjad väga ilusasti korras olevat, kuna sisuliseks kontrolliks pole tavalisel lugejal mingit võimalust. See on aga usalduse kuritarvitamine. Kui väidetakse näit., et Saaremaal, Tarvastus, Põhja-Viljandimaal ja Rannus on sõidetud vastlapäeval eriti just ratasliugu, siis tundub kohe juba võõrastavana, et väite tõenduseks tsiteeritakse üksainus teade ja sedagi sootu Jüri kihelkonnast; päris paha aga on, et vastavas tsitaadis ei kõnelda midagi Saaremaast, Viljandi- maast ega Rannust, et, edasi, originaali sõnastus ei vasta põrmugi äratrükitud tekstile ja et, lõpuks, siin pole üldse tegemist mingi spetsiaalselt just vastlapäeva kombe esitamisega, vaid kirjeldatakse ratasliugu üldiselt ja lisatakse ainult lõppu märkus: „Kui Vastla päeval paljast jääd on, siis tehakse ka maskaradit“! Kui meie vanemas folkloristlikus kirjanduses sellised komistused veel kuidagi vabandatavad on, siis nooremate, koolitatud autorite ja trükkitoimetajate suhtes ei saa olla enam mingit andestust. Kui originaalidega nii ümber käiakse, siis ei saa muidugi ka juttugi olla alamal järgnevast tsitaatide trükkimata jätmise ettepanekust, vaid parem juba sellised artiklid üldse trükkimata jätta.

³¹⁾ Eelpool esitatud meetodilisi ja tehnilisi põhimõtteid on püütud teostada alamal eriti H. Tampere ja Ed. Treu-Laugaste kirjutisid, mis peaksid demonstreerima siis nende põhimõtete praktilist paremust, kuna etteheited pahedes adresseeritagu nende ridade kirjutajale.

mine nõuab täit vastutustunnet ja töö-ausust, mis ei luba mingit võltsi ega vassimist. Teiseks sellise trükkimise vältimatuks eeltingimuseks peab olema käsikirjalise materjali täielik tundmine. Sellega oleme sulgenud aga ühtlasi ka oma võimaluste-ringi ja jõudnud tagasi eesti rahvaluuleteaduse tänapäeva põhinõude ja kategoorilise imperatiivini, mis põhjalikult eraldagu meie töö laadi ja suunda Soome ja Läti omast: rutulise trükkimise asemel aineestik juba käsikirjas teaduslikult korda!

12.

Pärast seda pikka arvustust ja poleemikat, pärast nõudlikku programmi ja tuleviku-unistusi, pärast konkreetseid kavasad ja ettepanekuid, pärast laiemat kokkuvõtet meie rahvaluulelisest tööst ja väljavaateist jäägu lõpuks mõne sõnaga puudutada veel rahvaluule tegeliku rakenduse küsimus väljaspool puht-folkloristliku uurimistöö ja ülikooli õppetegevuse raame. Tuleb tõrjuda nimelt tagasi teatud ringkonnis valitsev eelarvamus, nagu oleks kogu see vanavara täitsa „eluvõõras praht“, mis ei huvita kedagi kodumaalast päälle kitsapiirilise muuseumimeeste pere ja mis ei sisalda kuigi kõrgelt hinnatavaid esteetilisi, rahvustõulisi, kultuuriloolisi jne. väärtusi. Hinnangud muidugi võivad erineda, kuid etteheited eluvõõruses ja ebahuvitavuses ei jaksa tõeluse ees küll seista. Tegelikult rahvaluule on eluligidane kaugelt enam, kui seda välispidiselt vahest näikse, niihästi reprodutseeriva kasutuse kui ka loova rakenduse poolest. — Kuivõrd rahvaluule huvitab laiemaid hulki, selgub päälle kogumistööst osavõtte juba sellestki, et ei möödu peaaegu nädalat, kus kuski ajakirjanduses poleks trükitud ühteist ERA ainekogust, olgu siis kombeid, eriti tähtpäevade puhul, või kultuuriloolisi kirjeldisi, muistendeid, eriti kohalikke lugusid, naljandeid, vanarahva elutarkust ja kas või ilmaennustisigi. Ajalehtede reporterid on sagedad külalised Arhiivis,³²⁾ mõned ajakirjad ja provintsi-lehed tellivad materjali ise otseteed.³³⁾ Jääb ainult kahjatseda,

³²⁾ Ka koolide ekskursioone tehakse siia ja võiks enamgi teha.

³³⁾ Paremaks näiteks on „Kaitse Kodu“, kes tellis Arhiivilt põhjalikuma ülevaate teoorjuse mälestusist, mil on kultuurilooliselt suur tähtsus ja mida toimetis oli valmis isegi süstemaatselt ära trükkima, kuid meie ajaloolaste ajapuudusel jäi see teostamata.

et mitmed lehed millegi pärast ei taha nagu avaldada oma andmete õiget allikat. Ometi oleks teadusliku uurimistöö huvides väga soovitatav eraldada ajakirjanduses trükitav materjal, mis on saadud kohapäälseilt kaastöölisilt primaarselt ja mis Arhiivist nii-öelda sekundaarselt. Et uurijaid mitte vaevata ja vahest eksiteilegi võrgutada, signeeritagu arhiivmaterjal trükkimisel lühendiga ERA. Teiseks on toimetusi palutud saata prii-eksemplare Arhiivile väljalõigete tegemiseks, mis korraldataks ühtlaselt mappidesse ja mis annaksid jooksvast rahvaluulelisest trükisõnast praktilisema ülevaate kui paljad bibliograafia sedelid. Kolmandaks oleks paluda, et toimetused primaarse materjali kasutamise järele (resp. paberikorvi viskamise asemel) saadaksid originaaltekstid Arhiivile talletamiseks, millise kiiduväärt traditsiooni pani omal ajal maksma O. Kallas „Postimehe“ toimetuses, kuid mis on jäänud kahjuks unarusse.³⁴⁾

Rahvaluulelise ainestiku päevakajalise ja ajaviitelise reprodutseerimise kõrval vajavad seda aga sagedasti ka paljud eritellused ja koolitegelased uute kultuurvarade produtseerimisel. Siit on ammutanud lisaandmeid oma uurimistöiks või pedagoogiliseks kirjutiseks küll õpetajad, kasvatusteadlased, küll edasi arstid, loomaarstid, kehakasvatusemehed, agronoomid, loodusteadlased, juristid ja teoloogid, kõnelemata keelemeestest, ajaloolasist, etnograafest ja muist ligemal aladel töötajaist, — lühidalt, kõik meie ülikooli teaduskonnad on leidnud siit endale uurimismaterjali ja leiaksid veel enam, kui tutvuksid ainestikuga lähe-

³⁴⁾ Toimetused kui ka eraisikud saaksid teha mõnikord õigegei suuri teeneid meie rahvaluulelise „muinsuskaitse“ hääks. Näiteks avaldas „Sakala“ nr. 29, 15. III 1930 järgmise ülipõneva sõnumi:

ÕUDNE LEID VISAKU TEEL.

Koti täis ussipäid ja kuivatatud konne.

Palvapäeval, 12. skp. leiti Heimtalis Visaku teelt kott, mis lähemal vaatlemisel ajas leidjal judinad üle selja. Nimelt leidus kotis ussi päid, vabsikakärjed, kärnkonnad ja veel mitmesugused muud putukad. Kõik need õudsed esemed olid kuivatatud olekus. Pole vist kahtlust, et need kuuluvad kellelegi maa-arstile.

Sellist leidu pole meil seniseni veel ühtki talletatud ja loomulikult telefoneeriti siis Arhiivist otsekohe Viljandisse esemete päästmiseks, kuid kahjuks oli juba hilja: nõia „asitõendid“ olid hävinud.

malt. Ei tule nimelt unustada, et piltlikud nimetused ja kõnekäänulised ütlused näit. kas või vallaslapse kohta (leinaline laps, althõlmalaps, sohilaps, tallatud naise laps, kadakasaks, rebase-laps, isa pikkhänd, isa metsas saba selgas; isa olgu sikk ehk sokk, ema kits ehk l. . . , kui aga ise mees oleks jne. jne.) ei sisalda huvitavaid kujutelmi mitte ainult folkloristile ega filoloogile, vaid ka

Haruldased suured tuulepesad ehk nn. „mütsiga männad“ Palivere v. Vedruka Lakenõmme heinamaal — näide „üliloomuliku“ loomulikust lähtekohast.

kultuuriloolasele, sotsioloogile, teoloogile jne. Teise juhusliku näitena toogem meie rahvaomane metereoloogia ja kogu loodusteadus: siin on tuhandeid märkmeid, mis pole mitte ainult hüljatav ebausku, vaid sageli ka sajanditepikkuse vaatluse ja kogemuse tulemus, mille väärtus pole mitte ainult klassiliseks vormunud sõnastuses, vaid ka sisus endas. Arhiivi sajad tuhanded leheküljed pole mitte ainult eesti rahva ebausku ja rumaluse, nagu tavaliselt kujutellakse, vaid ka orjarahva ilmavaate, elutarkuse ja teaduse varaait.

Kuid esijoones ja kõige enam siiski püsib siin eesti rahva aastasadade luulelooming. Ja sellepärast tundub eriti vöö-

rastav, et üliõpilaste, ajakirjanikkude, õpetajate ja teadlaste kõrval, kes külastavad ja kasutavad Arhiivi aastas ikka üle 1000 korra, pole leidnud siia viie aasta jooksul teed veel eesti kirjaniikud süvendatud tööks. Küllap ülekohtused on liialdatud etteheited kirjanikele, nagu oleksid nad nii vähe-eestilised või nii ülikultuursed, et huvitada ebaesteetilisest vanavarast. Samuti ent pääliskaudne ja ebaõiglane on kirjanikkudegi väide, nagu oleks just see vanavara ise liig ebaeestiline ja alaväärtuslik. — Kui „Loomingu“ ankeedis mitmed kirjanikud hindavad Wiedemanni sõnaraamatut üheks tarvilikumaks lektüüriks, mida võtta kaasa üksindusse, siis osutab see selgesti, kui vähe aimu on neil huvitavamast lektüürist, mis ootaks neid ERA üksinduses. Ja kui paljud on nüüd nii kõmulist „Mikumärdit“ lugedes või kuulates mõelnud sellele, et säält läheb kümnete kaupa tagasi rahva sekka uuesti elama mitte ainult H. Raudsepa paradokse ja löökauseid, vaid muu seas ka hulk ehtsaid rahvaluulelisi vanasõnu ja kõnekäände, mis lamasid juba ammu varem meie vanavarakogudes varjusurmas? Kolmandast vaatekohast tekitab omajagu imestust see, et eesti rahvaluulest ammutavad loominguvitamiine isegi võõrad (nagu näit. Aino Kallas), kuna meie omad sõnasepad pääle mõne erandi (Suits, Under jt.) ei tunne veel nähtavasti sisemist tarvidust süveneda meie oma rahvaloomingu sügavasse olemusse ja sulatada seda isikupäraseks, vaid lepivad ainult pinnapäälsimate või hoopis moepärast laenudega (nagu näit. mõne termini, kulunud motiivi või kujutelma sissepõimimisega). — Tunnukse, et aeg, kus eesti rahvaluule viljakalt rikastab ja omapärastada aitab meie rahvuslikku kunsti- ja kultuuriloomingut, küllap see aeg on alles ees. Nagu viljatera eesmärk ja väärtus ei seisa salves seismises ja laos kopitumises, vaid selles, et leivana toita ja seemnena taas idaneda, — nii ka muuseumide ja arhiivide ülesandeks pole ainult säilitada mineviku mälestisi, vaid toita tõe ja ilu poole püüdvat inimvaimu ja panna üha idanema uut loomingut.

Vanavara kultuuriloo teenistusse!

Teeme ja probleeme üksikasjalikumaks uurimiseks.

Oskar Loorits.

1. Rahvaluuleteaduse elulähedasi ülesandeid.

Samal ajal, kus rahvaluuleteadus vaevalt alles sirgus täisealiseks ja jõudis ekslevate katsetamiste järgi usaldatavama ajaloolis-geograafilise meetodi välja töötada, juba kostavad õige mitmelt poolt pettunud kaebused, et selle meetodi rakendus kitsamas ulatuses — teatud tüübi või motiivi ajaloo selgitamine kuni algkuju ning selle tekkimise koha ja aja rekonstrueerimiseni — ei tasu üksi seda määratut energiakulu, mis uurija igal eri juhul peab raiskama: tulemused on liig kitsad ja jäävad sageli ikkagi koba-vaiks. „Folkloor ainult folkloori pärast“, see põhimõte võib rahuldada küll väheseid kabineti-spetsialiste, kuid enamikus kaldutakse otsima oma suure töö viljale avaramat ja haaravamat rakendust. Järjest enam selgubki, et rahvaluuleteadus sobib päris hästi teenima väga paljusid kõrvaldistsipliine ja aitab täita mitmeid tühi-kuid meie senises käsituses elust ja arengust, inimesest ja loodusest, ligindab meid seega omaltki poolt maailma tervikpildi mõistmisele, mida inimkond oma praeguses eristatuses ja lõhkikäristatuses nii vajab. Kõnelemata muudest kõrvalaladest — varem ligineti rahvaluulele eestkätt esteetiliste või filoloogiliste huvidega — on viimasel ajal folkloor väga viljakalt mõjustamas ja edendamas eriti kahe praegusaja keskse probleemi lahendust, millel peaks olema kaaluv tähendus ka just meie tulevase elu ja arengu suunamiseks. Kõigepäält tahetakse tänapäev järjest enam selgusele jõuda inim-, massi-, rahva-, töö-psüüke olemuses ja seadustes, et seda paremini reguleerida ka tegelikku elu. Ja siin pakub rahvaluule perspektiivide avardamiseks ja inimhinge tundmaõppimiseks

otse asendamatu väärtmaterjali. Aga mitte ainult inimkonna hinge, vaid ka inimkonna kultuuri, selle algete ja arengu, ühtluse ja erinevuse jälgimiseks, mõistmiseks ja hindamiseks avastab rahvaluule järjest enam uut ja õpetlikku. Kuigi sünteesideks aeg ei ole veel küps, hakkab ikka enam selguma kaks põhitõde, mille tunnetamine iseendast juba juhib järeldustele ka tuleviku suhtes. Esiteks inimhing on hämmastavalt ühtlane ja stabiilne läbi aja ja ruumi oma üldstruktuuris, põhitungides ja seaduspärasuses, kuid seda mitmekesisemalt varieeruv oma üksikasjus küll elutundelt, küll mõtteviisilt, küll eri aegadel, küll eri kohtadel, küll üksikisikuis, küll hulkades ja rahvais. Teiseks ka inimkultuur oma üksikavalduis ja -kalduvusis taotleb küll aina suuremat erinevust, kuid ligemal vaatlusel näeme, et selle üksikelemendid on üksteisest nii sõltuvad, nii läbipõimuvad ja isoleerituina eksisteerimatud, nii et needki moodustavad suure orgaanilise ja seaduspäraselt areneva terviku. Eks järelda see *eo ipso* õigustama inimeste ja rahvaste erinevusi, kuid samal ajal ka koondama inimesi ja rahvaid üheks suureks tervikuks. Rahvaluule, see on ühelhoobil kõige rahvuslikum ja kõige rahvusvahelisem looming. Oma ja võõras on sulanud siin nõnda kokku, et väärtuslikud ja armsad on mõlemad. Selliste eelduste juures ei ole siis ime, et folkloristid suudavad olla ka tegelikus elus veendunud rahvuslased ja ühtlasi kosmopoliidid — ilmavaateline vastuoksus, mille positiivset kokkukõlastamist üldisemalt alles otsitakse. Kuid folkloristide Ilmaliit on juba loodud ja nende rahvusvaheline koostöö teostatud, sest see on — p a r a t a m a t u.

2. Meie seniseid rahvaluule väärtuse hinnanguid.

Meie suhtumine oma „vanavarasse“ ja selle hindamine on kõikunud kahe äärmuse vahel. Üheltpoolt on ärkamisajast täniseni kaldutud seda liialdavalt ülehindama ja idealiseerima igivanaks, ürgomapäraseks ja viimse reani üliväärtuslikuks. Sellele vastukaaluks on suhtunud vanavarasse teiselt poolt taas üleoleva halvapanuga ja ristitud see „pastlakultuuriks“. Vanavara kogumise hiilgeaegade järele ei ole sugugi imestada teatud tüdimust ja küllastumist, liiati kui ainstikuga ja uurimistulemustega ligem tutvumine tõi mõningaid pettumusigi. „Noor-Eesti“ euroopalise ja

esteetilise kultuurivoolu võitluspäevil paisus siis tugevaks opositsioon vanavara ülehindamise vastu, kuigi ei tahetud sulgeda silmi ka selle osaliste väärtuste, eestkätt just esteetiliste ja psühholoogiliste, kaineks nägemiseks ja koguni esilenihutamiseks, jah, eeskujukski võtmiseks oma loomingus. Ilmekalt on motiveerinud opositsiooni Fr. Tuglas oma paarikümne aasta eest avaldatud artiklis „Kirjanduslik stiil“: „Ma ei suuda küllalt imestada, miks kõiksuguste vananaiste poolt lauldud pulma kommete ja mõrsja manitsuse laulude üle vaimustust tuntakse“. 1) Oma suhtumise ja hindamise kriteeriume Tuglas selgitab eriti tabavalt rahva juturepertuaari vaatlusel: „Meie siiaamaale ilmunud muinasjutud ei ärata mitte meid omaltpoolt loomisele, ei suggereeri meeleolusid, ei inspireeri teisendisi. Nemad ei kasvata ega kultiveeri meie fantasiat. Suur osa neist juttudest võib ainult usklikku folkloristi vaimustada, aga mitte inimest, kellel esteetilikka ja psühholoogilikka nõudeid uuritava materjali vastu on.“ 2) Ja kõige selle järele: „Kaob usk mingisuguse Muinas-Eesti vaimlise ja ühiselulise kuldse aja, selle „valguse aja“ sisse, millest veel Jakobsoni päevil unistada võidi.“ 3) Aastaid hiljem, „Noor-Eesti“ 25. a. juubeli puhul, heidab Tuglas veel kord „Pilgu käidud teele“: „Oli vaja äratada arvustuslikku suhtumist imaraisse, eneseuhketesse pettepiltidesse meist nagu laulu, luule ja kunstide rahvast. Oli tarvis tulla tundmisele, kui armetu oli tõeliselt see seni ülistatud „kõlav emakeel“ ja petteline meie rahvusliku vaimuvara algupärasus“. 4)

Hinnangud erinevad aina, olenedes sellest, milliste eelduste, nõuete ja mõõdupuudega hinnatavale liginetakse. Rahvuslikult seisukohalt on muidugi kibedaks pettumuseks meie ärkamisajal konstrueeritud „kõrgema“ usundi kokkuvarisemine pseudomütoloogiaks. Kuid ega meil sellepärast veel algupärase loomingu puuduse või alaväärtuslikkuse üle tarvitse kaevata: hääks näiteks on meie rahvalaulud, mis on suutnud vallutada isegi karjala ja soome laulumaad. Ka usundi alal hakkavad järjest enam selguma algupärase looduse- ja surnuteusu piirjooned üsna harmoonilisel ja positiivsel kujul. Esteetili-

1) Noor-Eesti IV (1912) 35 > Kriitika I (1919) 28.

2) Ibid. lk. 38 resp. 30/1.

3) Ibid. lk. 40 resp. 33.

4) Postimees nr. 340, 14. XII 1930.

selt seisukohalt pakuvad seni trükitud rahvaraamatud tõesti äärmiselt vähe rõõmustavat oma vesistatud stiiliga. Kuid meie trükkimata vanavarakogudes leidub ohtrasti palasid, mida võib nimetada stiilpärlideks ja mis kütkestavad ka oma fantaasiaküllusega. Filoloogiliselt seisukohalt võib paljude vanavarakogujate rikutud keel ja kirjaviis küll segavalt mõjuda, kuid veel enam on meil siiski talletatud ehtsat rahvapärast sõnastust ja murdekeelt, mida filoloogidel nüüd aina raskemaks muutub elavast rahvasuust leida ja paberile päästa. Ja kui psükoanalüütikud isegi „Kalevipojast“ huvi on tunnud, seda enam huvi peaksid tundma rahvapsükoloogid meie ehtsa rahvaloomingu vastu. J. Luiga oma-aegsed kirjutised „Eesti Kirjanduses“ väärivad põhimõttelist tunnustust, kuigi neid tuleb võtta esimeste katsetena ega saa olla tulemuste suhtes liig nõudlik. Kultuurajalooliselt seisukohalt aga on eesti rahvaluule lõpuks veel eriliselt hinnatav väärtus: just „vanavara“ kaudu pääseme ligemale oma paljukannatanud rahva sisemisele elule ja olule neil pikil sajandeil, kus me ei teinud ise oma ajalugu, vaid olime otsekui kulisside taha tõrjutud avaliku elu sündmustekäigu näitelavalt.

3. Natuke rahvakarakterist ja elutingimust.

Eestis rikkalikult kogutud rahvaluuleline ainek ei paku kaugeltki ühtlast pilti oma sisu, väärtuse ega levingu poolest. On üksikuid kihelkondi, kust võrreldes teistega on määratu palju väärtuslikku materjali, tänu agaratele ja vastutustundlikele kogujatele, kuna teisalt taas on samapalju ebakriitilist või ei seda ega teist. Üldmuljena paistab siiski kohe silma, et majanduslikult ja kultuuriliselt enamarenenud Lõuna-Eesti on talletanud oma pärimusi palju hoolikamalt, kuna kõige vähem materjali on Lääne-Eestist ja saartelt. Muidugi ei olene materjalirohkus üksnes kogumise õnnestumisest, vaid tuleb arvestada ja edaspidi enam selgitama hakata ka sisulisi vahesid maakohiti. Lõuna-eestlase rahvakarakteris avaldub hookam temperament ja aktiivsus, aga ka kalduvus elavama fabuleerimise, fantaaseerimise ja luuletamise poole. Kinnisem ja tagasihoidlikum, kuid siiski visionäärne ja suurleva mõtteleennuga põhja-eestlane andub taas hõlpsamini müstikasse ja koguni usuhullustusse —

just Lääne-Eestis domineeris ju herrnhutism 18. ja 19. sajandil nii põhjalikult, et ruineeris säälsaliselt vana rahvalaulu ja lagastas isegi juturepertuaari, asendades neid palvete, vaimulikkude laulude ja suuri rahvahulki liikumapanevate „prohvetitega“, kes eluajal juba muutusid mütoloogiliseks.

Eri maakohtade erinevusi on aidanud säilitada ja arendada edasi ka ajaloolised tingimused, mis aastasadu on surunud iga üksikut kihelkonda elama täiesti oma ette isoleeritud elu. Alles 19. sajandi teisel poolel saab teoks masside avaram liiklemisvõimalus, mis juhib kohe hulga eesti kolonistide laiale Venemaale ja tekitab suuremaid või vähemaid siirdumisi ka sisemaal (neist mainitagu eriti Lõuna-Pärnumaa ja Viljandimaa ekspansioon Tartu-Võrumaale ühes nn. mulkide rahvaluulelise repertuaari kandumisega ida poole). Sajandi lõpupoole hakkavad oma ühtlustavat mõju avaldama ka kool, ajaleht ja moodsam tsivilisatsioon, kuna krooni sellele paneb Eesti iseseisvumisel teostatud maareform, mis paiskab eri päritoluga asunikke läbisegi üle maa. Sellepärast on nüüd viimse aeg määratella varemate kultuurrajoonide piire ja selgitada eri rajoonide spetsiaaljooni.

4. Asustust ja kultuurrajoone.

Üldiselt võib öelda, et rahvaluulelised rajoonid satuvad enam-vähem kokku murdepiiridega, kuigi kõikumised üleminekukihelkondades on kaugelt suuremad ja vastastikused mõjustused tungivad palju sügavamale üle piiride. Suurem erinevus on muidugi Lõuna- ja Põhja-Eesti vahel (piiriks Tartu-Viljandi liin), mis paljudel juhtudel on kaks õige iseseisvat omaette maailma ja milline vahe ulatub juba esiajaloolisse aega. Levitamise aktiivsem pool näikse lõuna-estlaste käes, eriti Tartu-Viru liinil (põline kaubatee läbi tihedamini asustatud maa-ala). Huvitav on märkida, et Tartu linn, mis seisab just L- ja P.-Eesti rajal, ei moodusta iseendast mingit rahvaluulelist keskust, kust mõjustused oleksid valgunud nagu lainetena igale poole ümberringi laiali. Niisama ei ole märgata erilist Tallinna ega muude linnade mõju oma ümbrusele, ennem juba võiks kõnelda mõnest maalossist (Karksi, Laiuse, Lihula) kui teatavast rahvaluulelisest keskusest oma lähema ümbruse kohta. Linnadest

paistab silma vast ainult R i i a kui mingi suurem keskjaam saksa rahvaluulelisele impordile Läti ja lõunapoolse Eesti (end. Liivimaa) jaoks. Muidu aga jäävad päämisteks rahvaluulelisteks üksusteks eestkätt ikkagi eri kihelkonnad, mis omakorda taas suuremaiks rajoneks grupeeruvad.

Nii moodustab põhjas Kesk-Eesti (I) oma pidevalt kuni vanemasse rauaaega ulatuvate kultuuritraditsioonega võrdlemisi ühtlase ala ja eestilise rahvaloomingu ühe tähtsama hälli, kust kolonisatsioon on tunginud nähtavasti järjest kaugemale ääremale (ja ka üle lahe Soome), tekitades ajaga perifeeriais lokaalseid erinevusi. Rahvaluuleliselt siiski vähem kui keeleliselt erineb idas K o d a v e r e - A l u t a g u s e alarajoon (I a), mis teatavasti on olnud osalt vadja asustusalaks, kuna S o o m e l a h e r a n n i k u l Tallinnast Narvani (I b) on märgata teatavat soome tagasi-kolonisatsiooni mõju viimaseil sajandeil.

Folkloristile huvitav ja probleemirikas rajoon on edasi L ä ä n e - E e s t i (II, lääne pool umb. Tallinna-Pärnu liini, aeglase üleminekuga ida poole): siin on küll tegu alles hilisema kolonisatsiooniga Kesk-Eestist (vanemal rauaajal veel peaaegu asustamata), kuid see kolonisatsioon on sulanud siin kokku etnograafiliselt hoopis võõra ja nimelt rootsi elemendiga, kes ei põlvne siin ometi esiajaloolisest vikingite, vaid hilisemast ajast. Teiseks osutavad ka mõningad saksa mõjustised siin omaette isesugust algupära kui mujal Eestis (nagu näit. teatavad viljavaimud, kodukäija nimetus *varp* jne.) ja juhivad oletama siia kolinud saksa ristivendade erinevat repertuaari (à propos, see ala ei allunud keskajal ka ju teatavasti mitte ordule, vaid oma Saare-Lääne piiskopile). Kolmandaks võib näha siin oma otsese emamaa Kesk-Eesti repertuaari kõrval veel teatavat L õ u n a - E e s t i paralleelset kultuurivoolu läbi Pärnu värava, mille vanus ja levingutingimused aga üksikasjalikumalt selgitust vajavad (nii näit. lõuna-eestiline vastlapäeva-nimetus *lihaheide* on rahvaetimologiseeritud Taga-Pärnumaal mingiks vastlapäeva olendiks *lihaheit*; sinna on levinenud Mulgimaalt ka saksapärane sõjarööviku nimi *pardiajaja* < *Parteigänger*, mitmeid rahvalaule lõuna-eesti murdejoontega jne.). Matsalulaht ja Kasarijõgi jagavad Lääne-Eesti kahte üks teisest erinevasse ossa (põhja pool rootsipärasusi, lõunamal taas ühisjooni L.-Eestiga). Iseseisvamaks Lääne-Eesti alarajooniks on H i i u m a a (II a), kuhu eesti asustus on jõud-

nud mandrilt ja Saaremaalt alles viimaseil sajandeil (varem Hiiumaa oligi ju saarlaste tagamaaks), sulatades enesesse tugevasti rootsi ja vähemal määral soome elementi. T a g a - P ä r n u r a n n i k u l (II b) taas näikse püsivaid ja tihedaid meresidemeid Häädemeeste rannaga ja saartega.

„Rukki hall“ — sellisena kujutleb viljahirmutist ja maalib seda paberile tütarlaps V a r b l a s t (originaal vesivärviga).

Need saared, s. t. Saaremaa koos Muhuga (III) on Põhja-Eesti alal õige autonoomne rajoon (mõjustab Muhu kaudu ka väinatagust mandri randa), mille nii-öelda välisorientatsioon väärib erilist tähelepanu. Kõnelemata sellest, et saarlased viimasel ajal suvitöölistena ja varem väljarändajatena on levitanud oma repertuaari ohtrasti mandrile, eriti Lõuna-Eestisse ja koguni üle väina Kurmaale liivlasile, ulatub tihedam kontakt Saare-Liivi-

L.-Eesti vahel juba nooremasse rauaaega ja osutab huvitavaid ühisjooi ühelt poolt vene, teiselt poolt skandinaavia tolleaegses mõjustuses. Sellele seltsib hiljem lokaalne side Põhja-Saksa ranniku ja omaaegsete hansa-linnadega.

Lõuna-Eesti (IV) all tuleb mõelda eestkätt Võru-Tartumaad kuni Emajõeni. Sellest erineb mitmeti iseseisvaks rajooniks Setumaa (IV a), mis on tingitud pääasjalikult tuhandeaastasest vene poliitilisest ja kultuurilisest hegemoniast. Ometi tuleb rõhutada, et näilisest russifitseerumisest hoolimata just Setumaa oma kultuurilise arenematuse tõttu on säilitanud vanemaid puht-eestilisi jooi sageli kõige paremini. Teiseks eriilmeliseks alarajooniks on nn. Mulgimaa (IV b, Lõuna-Viljandi ja -Pärnu kihelkonnad), kus ristlevad mitmed vastamisi kokkupõrkavad kultuurimõjud. Selle ala asustuslugu oma päritolu ja vanusega võib valmistada uurijaile veel üllatusigi.

5. Ajalooline üldraamistik.

Üldse pälvib üksikute rajoonide asustuse uurimine veel palju süvendamat jälgimist: teame ju, et sõdade, nälja ja katku tõttu on olnud Eesti asustuses mitmel korral väga olulisi muudatusi mitte ainult sisepiirides, vaid ka väljastpoolt tulnute tõttu (Eestisse on koloniseerunud sporaadiliselt küll sakslasi, rootslasi, soomlasi, venelasi, lätlasi, koguni leedulasi jm.), mis kõik võib olla mõjustanud ka rahvaluulelist repertuaari. Sellepärast tuleb selleks, et jõuda eesti oma loomingu lademeini, koorida kõigepäält ära need välised kihistused, mis mitmelt poolt ja eri aegadel Eestisse on imbunud ja meie kultuurilisi vahekordi naabritega kajastavad. Kui pidada siin juures veel meeles Eesti geograafilist asendit kui põlist sõlme punkti W-O ja N-S ristteil, siis muutub päris loomulikuks, et välismõjustused eesti rahvaluules on valdavalt suured. Lähtudes ligemalt kaugemale, skitseerigem kõigepäält ajaloolise aja üldilme.

Teatavasti 19. ja 18. sajandil eesti rahvas on ärganud Vene valitsuse ja saksa mõisnikkude äärmiselt julma ikke all, mis kajastub masendavais laules ja juttudes teoorjusest, mõisnikkude ja nende käsilaste, kupja ja hopmani metsikusist ja peksmisist (on iseloomustav, et vähegi inimlikumaid mõisnikke peetakse sageli hulludeks!), kuna häätahtlikumas ja humoristlikus valgustuses käsitellakse salakavalat rehepappi, kes petab mõis-

nikke ja isegi rumalat kuradit. Seda aega iseloomustab lootusetu ohkamine, et jumal on kõrgel, keiser kaugel — õigust nõutada pole kellegilt. Juba eelmisel sajandeil orjahinges maad võtnud alamalolutunde, elustpõgenemise ja tagakiusamise ängistused ning alalisest hirmust ja alatoitlusest või lausa näljast haiglased visioonid on kristalliseerunud jubedaiks kummituslugudeks, mis põlvenevad osalt muidugi ka kaugemast minevikust ja vajutavad eesti rahvaloomingule nii iseloomustava umbse ja rusuva, otsekui öiselt musta ilme.

Õige sügavaid jälgi rahvamällu on jätnud Põhja sõda koos katku ja veriste rüüstamistega (naisedki meesterõivastuses röövid ja tapavad ratsasalguti), kuna kaitsja ideaalkujuks on projitseeritud „Rootsi Raudpää“ Kaarel XII ühes oma kindralitega — eesti rahvaluule populaarsemaid ajaloolisi kangelasi. Üldse Rootsi valitsuse aeg 17. sajandi kestel on jäänud rahvamällu mingi parema ajana, osalt küllap vist ajas kaugenemise pettepidina, osalt vast siiski ka lähedamate elutingimuste tõttu, millest kõnelevad kas või tol ajal moodi läinud rootsipäraseid rahvatantsud ja -mängud. Rootsi ajast põlvnevad ka meie maaelule nii iseloomustavad kõrtsid, mis on jätnud kustumatuid jälgi rahvaloomingusse. Samal ajal võitleb protestantlik kirik ajutise eduga ebausust vastu, mida kajastavad paljud kohalikud muistendid ja mälestused kiriklikest või paganlikest ohverdamisist ja ohvripaigust (selliseid jutte on tekkinud küllalt veel hiljemgi, kõnelemata varasemast lademest). Kiriku võitlus ebausuga on jätnud eriti mitmekesiseid pärimusi Lõuna-Eestis, kus Poola ajal (1561—1629) ka ju katoliiklik vastureformatsioon energiliselt teotses.

Üldse on 16. sajandi teine pool õige segaseks ajaks, kus ordu päranduse pärast võitlevad rootslased, venelased, poolakad ja kust põlvneb vanem ladestu sõjajutte ja rüüstamislugusid otse mütolooilisiks hirmutisiks moondunud *sissidest* (vene шишъ, poola *szisz*) ja kummalisest *pini nõnaga rahvast*. Ordu aeg enne seda taas on ebausust ja pärimusterikka katolitsismi õitseng, ⁵⁾ istutatud siia kõikematvas saksa vaimus, mis on annud

⁵⁾ Kuivõrd ka rahvalaulude erakordne hiilgeaeg, mida šablooniliselt on oletatud, see küsimus vajab veel üksikasjalikumalt jälgimist: ei tohi igatahes unustada, et rahvalaulud on jatkanud oma orgaanilist arengut ka järgnevatil sajandeil, on eksisteerinud aga juba kõige tõenäoluse järele paganusajal.

ju kogu Ida-Baltikumile mingi saksa kultuurprovintsi ilme. Enne saksa mõõgavendade invasiooni Läänemeremaile 13. sajandi alul näikse Eesti kogu noorema rauaaja vältel majanduslikult ja kultuuriliselt õitsval järjel, elavas läbikäimises Skandinaavia ja Venega, mis on jätnud tuntavaid jälgi kogu Ida-Eesti (Virust Setuni) ja Saaremaa rahvaluulelisse repertuaari, mitte aga Lääne-Eestisse mandril, mis tol ajal nähtavasti on veel hõredamini asustatud kultuuriliseks tagamaaks.

6. Kokkupuuted lätlastega.

Siirdudes kronoloogiliselt skitsilt välismõjustuste vaatlusele nende geograafilise ja etnilise lähtekoha järele, alakem kõige vähemaist laenutajaist, lõunanaabreist lätlastist, kellelt on tõlgitud rajakihelkonnis mõningaid lastelaule, jaaniõhtu *līgo*-laule jne., kuna kaugemale Võru-Tartumaale ja osalt ka Saaremaale on levinud ainult lastehirmutis *pusa* (ka insekti ja täi tähenduses lastekeeli < läti *buža*). Põhja-Eestis läti rahvaluulelised laenud on täitsa juhuslikud ja kodunemata, kuuldud kohalikelt läti kolonistelt, kellest mälestus püsib nüüd küll veel ainult üle maa esinevais Läti-kohanimeses. Nähtavasti on siis muud välismõjustused (saksa, vene) olnud võrratult tugevamad, et pole annud läti laenudele mahti võrsumiseks, kuigi just lätlased on olnud meie kõige püsivamad naabrid läbi aastasadade. Läti mõju vähesust illustreerib kas või seegi, et lätis nii väga populaarne nõiamoori nimetus *ragan(a)* on jõudnud tungida Eestis ainult paari rajakihelkonda, kuna eestlaste lemmiksõna *kurat* sellevastu on pääsnud läti *dainadessegi*, kõnelemata *liivlaste* suurest mõjust läti haldjate-usundi kujunemisel, läti merenduse ja kalastuse kultuuris, läti pulma-asjanduses jm. (isegi Kristuse nimetuse *Pestitājs* ja kupja nimetuse *vagaris* lätlased on saanud endasse ärasulatatud liivlasilt: sõnad vastavad eesti *Päästjale* ja *vakast* tuletatud *vakkurile*). Eraldi selgitamist vajab veel küsimus, kui suurt osa mängib läti vahetalitus alamsaksa laenude levinemisel Riia kultuurikeskusest Lõuna-Eestisse, kuid tavalisem igatahes näikse vahenditu laenamine kohalikelt sakslasilt endilt.

7. Vene kultuuriline mõju.

Hoopis tunduvam on idanaabri vene mõju, mis on valgunud vahetpidamatult üle tuhande aasta läbi Pihkva-Setu kultuur-

värava Lõuna-Eestisse ja säält kaugemalegi, nooremal rauaajal Väinajõe liivlaste kaudu ka Saaremaale. Kõnelemata alles viimastel aastakümneil ametnikkude, sõjaväelaste, õpilaste ja igasugu poolharitlaste kaudu laia tulvana levitatud vene naljandeist, sageli õige rõvedaist, on olnud suuremaks rahvaluuleliseks impordiks venest muinasjutud, legendid ja muu greeka-katoliiklik mütooloogia, mis on põrganud Eestis kokku Läänest tuleva juturepertuaariga ja rooma-katoliikliku ebausuga, pakkudes uurijaile nõndaviisi soodsa võimaluse kahe huvitava kultuurivoolu võrdlemiseks (veel selgitamata sel puhul on 16. sajandi lõpust alates Peipsi rannikule põgenenud vene sektantide osa). Vene hiilgava muinasjutu-stiili mõjul seisavad ka setud jutustamise oskuses ja tehnikas eestlastest ees, samuti on setudel enam arenenud muinasjutu oskussõnastik (juba juttude nimetusedki on siin kindlamad), mis sisaldab hulga tõlkelaene venest.

Vene laene jälgides äratub imestust nende kummaliselt erilaadne *leving*, mida tingivad mitmesugused kõrvaltegurid. Säälnäit. juba nooremal rauaajal täiesti kodunenud ja püsib täniseni elujõulisena Lõuna-Eestis, Saaremaal ja liivlasil vene nõianimetus *võhl*, *võlu*, *võl* (vene БОЛХВЪ), mis ometi sajandite jooksul pole suutnud põrmugi juurduda Põhja-Eestis — küllap vist vahepeäl ettetunginud saksa kiriku ja nõiausu tugevamal vastumõjul. Sellekõrval aga on levinenud Venest ja alles uuemal ajal saanud üld-eestiliseks võõras mütooloogiline mõiste, Lõuna-Eestis kah juba keskajast tuntud, ja nimelt künokefaalid (*peninukid*, *koerakoonud*), millist levingut tuleb kirjutada osalt vist vene sõjaväeteenistuse arvele, kust „kroonuonud“ tulid koju tagasi ju alles 25 aasta järele imelugusid jutustavate raukadena. Pilvedel sõitev Püha Elias (*Ilja*) pikse substituudina on tuttav ainult ortodoksaalses Setus ja naaberkihelkonnis — püha Georgij (*Jüri*) oma kutsikatega taas on mугanenud üle maa paljudesse jutundeisse, omandades mõnikord ka metsahaldja või metsa hukkunud surnu tähenduse.

Ei tohi unustada eriti seda, et mitte sakslased ei olnud esimesed ristiusu toojad Läänemere maile, vaid see au jääb kindlasti vene misjonärile, kes juba ammu enne sakslasi on annud eestlasiile ja liivlasile kristliku põhiterminoloogia (*raamat*, *rist*, *papp*, *pagan*, *issand*, *päästja*, *poostel* ~ *puusli* < *apoostel*), kristliku ilmavaate ja elukorralduse alused (ms. füüsiliselt

roojuselt eetilisele üle kantud patu-kujutelma, paastumise, vist ka viimispäeva ja põrgu jutte, setude fatalismi väljendava osa < vene доля mõiste jne. (vrd. hiljem s a k s a tõkelaenuna üld-eestiliseks kodunenud *saatus* < *Schicksal*) ja üldjoontes ka kristliku kalendaariumi ühes nädalajaotuse ja mitmete tähtpäevade pühitsemise kommetega. Samuti on tehtud esimene tutvus kristliku mütoloogia tähtsama kuju, *kuradiga*, venelaste kaudu (eesti *kurat* tähendab algselt ebapuhast, roojast olendit, mis eestlaste teadvuses on olnud samaväärne kurjale ja iseloomustab niiviisi huvitavalt muinaseestlaste eetilisi kriteeriume). Ometi sisuliselt on *kurat* hiljem täitsa saksapärastunud ja sellisena tunginud osalt isegi setude juurde, kel sakslane (*säks*) on identne *kuradile* ka terminoloogiliselt.

Teatavaid vene jooni on tunda edasi tule- ja saunakultuses, tuulispää (Saaremaa *viherik*, *vihketik* < vene вихорь) ja halltõve kujutelmades, soendijuttudes, kalurite ebausis jne., kuid nende ea ja ulatuse selgitamine pole jõudnud veel nii kaugele, et järeldusi teha. Vene mõju puhul esialgu lahtiseks peab jääma ka eri murde- ja kultuuripiirkondade osa (eriti v a l g e - v e n e vahe-talitus soendilugude ja bogomiilide legendide levitamises).

8. Suhted soomlastega.

Sajandeid vene mõjustusele lahti olnud Setu kultuurvärava kõrval on Narva värav sellevastu vene mõjule peaaegu täiesti lukus. Alles Vene valitsuse ajal on levinud säältkaudu Virusse ja sporaadiliselt kaugemale paar juhuslikku moesõna (*sort* < чортъ, *kaldun* < колдунъ, *ponnik* < разбойникъ jne.). Narva väraval on aga hoopis teine tähtsus: siitkaudu on läinud suure ja valdava hooga eesti tähtsam r a h v a l u u l e l i n e e k s - p o r t v a d j a l a s i l e ja eriti suurel määral soomekeelseile i n g e r l a s i l e, kes omakorda on levitanud eesti rahvalaule edasi kaugele põhja — Kalevala laulumaile, karjalasile ja idasoomlasile. Palju vähem on tulnud säältpoolt runosid impordina Eestisse.

Kuid s o o m e laene pole levinenud Eestisse ainult kuivamaa teed Ingeri kaudu, vaid ka otseteed üle mere Viru rannikule, vähemal määral Hiiumaale ja paljude kolonistide kaudu sporaadiliselt sisemaalegi. Ometi piirduvad need laened värsimõoduliste loit-sude, mõne mängu ja rahvaluulelise sõnaga (*taig*, *taialine*, *taima*,

loitsima, arvatus, tähekoogu odav jne.). Arvatavasti alles soome mõjul on kodunenud Viru rannikul ka viirastusenimetus *kummitus* (kui see ei ole ühispärandus?), surnuile pühitsetud sügisaja nimetus *jaguaig* ja ärkamisajal väga moodi läinud *uku* mütoloogilise suurusena, samuti mõnel pool rahvasuus esinev *piru* kuradi tähenduses ja soomlaste lemmiksõna *pergel* (vrd. eestipärasemat keelekuju *pörgel*).

Sellevastu aga sellised esmajärgulised usundilised mõisted nagu *hing, jumal, haldjas, hiis, tooni, marras, kääp, kalm, koll, kōu, nõid, arbuja, toivutus (tõiv), painaja, tuulispää* jne. jne. on soomlasil kindlasti juba Eestist kaasa saadud. Soomlasile (kõnelemata karjalaste harust) on Eesti ikkagi emamaaks, kust nad vist juba esimesest päalekristlikust sajandist alates aeglaselt on lahe täha välja rännanud, võttes kaasa toleaegse ühise rahvaluule repertuaari ja saades hiljemgi Eestist lisa, ilma et nad omaltpoolt nii palju uut tagasi oleksid annud. Tähelepanav on, et soomlased on olnud siiski vahetalitajaiks mitme rootsi mängu ja mütoloogilise laensõna levitamisel Viru rannikule: *jättilane* < sm. *jättiläinen* < rts. *jätte, verkane* << rts. *dvärg, hölvet ~ helvet* << rts. *helvete, uri* << *offer*, putukanimetus *turilas*, vrd. rts. *tor-djuvel* jne.). Rootsi kalendaariumist on jõudnud *Knutsdagen* soome vahetalitusel Kuusalusse (*iivaknuudi päev* < sm. *hiivaknuuti*).

9. Rootsipärane Lääne.

Siirdugem sellejärele rootsi otsekoheste mõjustuse vaatlusele, mis piirdub ajaloolise ajaga ja mis on levinenud rootsi asundusist lääne rannikul ja saartel oma ligemasse eesti ümbrusesse ja säält järjest kaugemale kaunis erineva ulatusega mitmel puhul. Levingut on soodustanud osalt ka Rootsi valitsuse aeg ja rootsi kirikuõpetajad, üldiselt aga jääb rootsi mõju alaks ometi päämiselt L ä ä n e - E e s t i. Rootsi mõju avaldub päale eelpool mainitud mängude teatud tähtpäevade pühitsemises (näit. jõulu ja nääripäeva, neljapäeva jne.), rahvameditsiinis (näit. *kross ~ tross* 'kärn' < *trosk*), mõningais pulma- ja muis kombeis, kuigi tihti võimatu on kindlalt piirjoont tõmmata rootsi ja saksa laenude vahele. Keeleliselt rootsi algupära osutavad pühimused *Pent* (< *Bengt*), *Olev* (< *Olaf*), *Piret* (< *Brigitta*), hiidlaste hiinimi

Leiger (vrd. *lekare*), katku *trääl* (< *träl*), meremeeste kaudu levi-
tatud kuradinimetused *jäävel*, *jeeber*, *tuusel* (< *djäval*, *tusand*),
osalt ka *helvet* (vt. eelpool), Kihnu saarel koguni *pöök* (< *spöke*,
vrd. saksa *Spuk* mõjul kombineeritud *Pukk-Mats* Taga-Pärnu-
maal). Ka mõningad nõia- ja surnuteusu detailid on saanud rootsi
naabreilt: *trullama* 'nõiduma' (< *trolla*, *trulla*), *luutama*, *lottama*
'ennustama' (< *lotta*); Hiiu kodukäija nimetus *ülevalkkäija* on
tõlgitud kohaliku rootsi *opplöupar*'ist, rootsi algupära on ka surnu-
nimetus *nook* jne. Soodsa kõlapinna eesti oludes on leidnud rootsi
bara, *bjära* (huvitav, et sõna kohalikel rootslasil endil on täiesti
tundmatu) > e. *päär*, tõkelaenuna *varavedaja* ka Saaremaal
üldine (vrd. saksa *Tragerl*), mis väärib erilist tähelepanu selle
laenu vanaduse lõplikul dateerimisel. Üsna kaugele üle Lääne-
Eesti piiri on levinenud rahvasuus *kratt* (< *skratt*), mis kirjan-
duslikku teed on saanud otse üldeestiliseks ja mida on peetud kogu
eesti mütoloogiale nii tüüpiliseks, et see on ristitud halvakspane-
valt „kratoloogiks“. Erakordselt elujõulised on olnud lõpuks kaks
rootsi mõistet, mis on saanud otsekui moesõnadeks (vist osalt
selle tõttu, et kuuluvad lasterepertuaari) ja on üle Eesti täna-
päevalgi veel populaarsemaid mütoloogilisi sõnu: need on vee-
vaim ja lastehirmutus *näkk* (< *näk*, *nek*, Setus ja Ida-Võrumaal
esinev *näks* osutab häälikuliselt saksa *Nix* mõju, kuna semanti-
liselt *näks* on vene водяной eeskujul arenenud kuradiks), ja tei-
seks algselt majavaim *tont* (< *tomte*), mis on arenenud eestis
mingiks universaalmõisteks ja mis kõlbab igasugu üliloomuliku
olendi nimetuseks, kuigi lokaalselt see on spetsialiseerunud Lõuna-
Eestis kuradi ja idapoolses Kesk-Eestis varakandja majavaimu
täendusse.

10. Saksa vaimlik orjus.

Kõigist välismõjustusist kahtlemata kõige valdavam on
saksa laenude tulv, mis 700 aastat on ujutanud üle kõik nn.
Läänemereprovintsid (s. t. ka Eesti saatuskaaslase Läti, kelle
vanem paganlik repertuaar muidu küll põhjalikult erineb eesti
omast, kuna sakslaste ja osalt ka lätlasisse sulanud liivlaste mõjul
eesti-läti hilisem repertuaar taas tunduvat ühtlust osutab). Saksa
mõju on niivõrd kõikehaarav, et pole rahvaluulelist ala, kuhu po-

leks tunginud saksapärasusi, — jah, isegi kõige omapärasem ja välismõjudest rippumatum r a h v a l a u l d e repertuaar on pidanud osaliselt alanema saksa mõjule. Palju tööd oleks veel teha saksa kolonisatsiooni päritolu jälgimisel eri maakonnis, kus võib olla tegu küll saksidega (nendele näitab sakslaste eestikeelne nimeetuski, kuid teatavasti saksid ise juba on segihõim), küll vestfaallastega, asukatega Põhja-Saksast jne. See aitaks iseendast juba selgitada vast mõningate saksa laenude lokaalset koloriiti ja eri levingut Eestis, kus võistlevad keskülemsaksa ja keskalamaksa, algupoole viimase ülekaaluga, kuna 18. sajandil taas võidab lõplikult ülemsaksa: a. 1774 kirjutab H u p e l (Topographische Nachrichten I 147): „Die platdeutsche ist zwar seit 20. Jahren sehr aus der Mode gekommen, doch wird sie noch in den Seestädten häufig, auch auf dem Lande in vielen Häusern gesprochen“.

Vastavalt neile murranguile on ladestunud kiht kihilt ka saksa laenud otsekui krohv, mis üheltpoolt järjekindlasti on matnud oma alla algupäraseid jooni ja tihendanud teiselt poolt aina saksailmelikkust. Siin on Saksa emamaalegi kadedustäratavas rikkuses ja lopsakuses säilinud keskaja katoliikliku Lääne-Euroopa j u t u r e p e r t u a a r, millele on lisandunud ajaga moodsamat ainekku kuni röövljuttude ja armunovellideni ja literaarsete laenudenäi perekonnalehist, Grimmist jne., mis kõik on jõudnud Eestis rahvapärastuda, tänu mõisateenijatele, linna „hantvärgele“ ja üldse laiale nn. „kadasakaste“ miljöole. Saksa üldpitsatit kannavad siin juturepertuaari kõrval ka k o m b e d ja „p r u u g i d“ (ise juba paljuütlev laensõna!), alates põllundusest, karjandusest ja muust talupojakultuurist kuni moodsa viisakuse ja joomakommeteni (nõnda siis ka akadeemiliste „burššide“ mõju!), moderniseeritud pulma- ja matusekommetest ja tähtpäevade pühitsemisest kuni kihluste, leerituste, jõulukuuskede ja jõuluvanadeni. Saksa nivelleeriv mõju kommetes on niivõrd tugev, et teeb sageli raskesti jälgitavaks nende vanemad esiajaloolised lademed, mis mõnigikord veel nagu mingile vanemale germaani mõjule näitavad (näit. põllunduse- või pulmakombeis jne.). Õieti nõuab veel palju-palju vaeva, et saada selgemat pilti sellest kardinaalsest probleemist, kuivõrd tugeva murrangu tõelikult on põhjustanud 13. sajandi näilik kristianiseerimine ja poliitilised muutused eesti rahva kui terviku kujunemises, kommetes, eraelus, vaimulaadis ja kultuurilises ümberorienteerumises üldse.

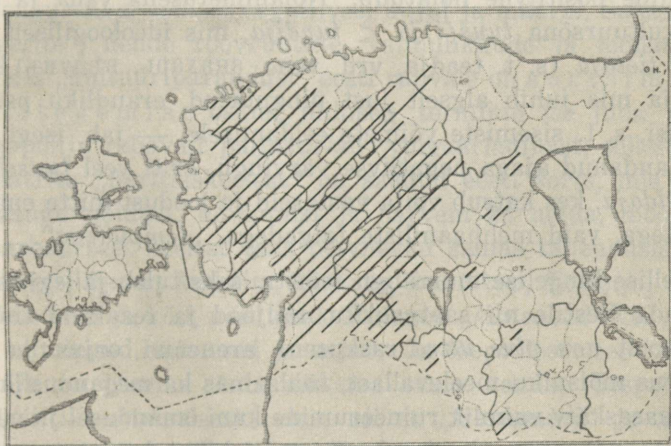
Täiesti mattev igatahes tunnukse saksa mõju ebausust: eesti nõiduse ja maagia maailm oma praegusel kujul on rõhuvas enamuses saksast pärit, alates katolikuagestist taigadest kuni tõlgitud ja käsitsi kopeeritud nõidusraamatute ja taevakirjadeni (mis ohtrasti on levitanud ms. just saksa nõidussõnu ja muud rahvameditsiini) kui ka trükitud „unenägude-seletajate“, „kaarditarkade“ ja „tuleviku-peegliteni“. Saksa algupära (mitte aga vanem, nagu oletatud) näikse olevat vilja, piima jne. toov *puuk* (*Puk*), mis Riia keskusest on levinenud Lätti (*pūķis*), Lõuna-Eestisse ja Saaremaale, kuna Põhja-Eestis figureerivad rootsi *kratt* ja *tont* (vt. eelpool). Päämiselt saksa laadi on ka eesti *soend* (vrd. terminoloogiliselt: *Werwolf* > *inimesehunt*), kuigi selle lõuna-eestiline ja tõenäoliselt vanem ladestu viitab ühisjoonetele vene ja lätiga. Edasi sakslased on täiendanud ja värskendanud juba varem tuttavat *hiiu*-kujutelma ja muistendeid, substituuerides neisse kristliku kuradi, kes kannab eesti omaaegset kultuurmiljööd nii iseloomustavalt kajastavat nimetust *vana-pagan*: endise miljöö hiid ja uue kurat sulavad siin kokku eetiliselt neutraalsesse olendisse! Kuivõrd saksa *kääbuste* ja *maa-aluste* vaimude puhul tuleb arvestada rootsi kaasmõjuga, vajab veel üksikasjalikumalt jälgimist (meie *pöialpoiss* on loodud küll saksa *Däumling* eeskujul, kuid Kreutzwaldi levitatud *härjapõlvlaste* puhul on raske öelda, kuivõrd selle tekkimist on mõjutanud samakõlaline saksa *Zwerg* või rootsi *dvärg*). Eri seisund saksa suhtes on *Saaremaal*, kes kokkupuuteis Põhja-Saksa rannikuga on omandanud säält pääle meremeeste kommete ms. ka *maksamere*, *klabautermanni* > *potermanni* ja koguni *Blocksbergi* > *lokspäri* kujutelmad, kontamineerides viimast omapäraselt varavedaja-lugudega.

Tugeva saksa mõjuga tõkelaenude näol tuleb arvestada muidugi ka *vanasõnade*, *kõnekäändude*, *mõistatuste*, nn. „uemate“, s. t. lõppriimiliste *laulude* ja eriti veel *lastelaulude* ja *-lausendite* puhul. Kõige selle kokkuvõttena võib väita päris julgesti, et germaani folkloristile Eesti pakub palju väärtuslikku lisavalgust, täidab tihti tühikuid ja aitab isegi lahendada probleeme, nii et eesti aines-tikuga tuleks aina kursis olla. Veelgi enam: Eesti on germaani folkloristile kesksem Balti maist, sest Soomes puudub domineeriva rootsi mõju kõrval peaaegu täiesti saksa element (pääle

vähese hansa mõju), Lätis taas domineerib ainuüksi saksa element, Eestis sellevastu ristlevad ja sulavad huvi- ja probleemirikkalt kokku küll saksa, küll skandinaavia kultuurivoolud, küll ajalooliselt, küll hallit esiajalooliseltki ajalt, nagu alamal näeme.

11. Degeneratsiooni sajandid.

Ühte aga ei saa seejuures salata: Eestile endale on saksa vaimlik orjus küll teatavaks degeneratsiooni ajaks. Eriti teravana tunnukse usulise elutunde allakäik kontrasti tõttu välisele

Tõnni kultus Eestis. Näide kiriku süvendatud paganusest, mis ei piirdu kaugeltki ainult Väandraga.

kristianiseerumisele. Elu loomulik ja orgaaniline jätkumine, hoolimata väliseist muutustest (surmast), olevase sõltuvus minevasest, veresuguluse kõikehaarav ühtekuuluvusetunne ja sellest väljapõrsunud harras esivanemate kultus — siin on muinaseestlase elufilosoofia, teotsemiseetika ja konkreetsete vahekordade loomise baas, mida täiendab nii ürgdemokraatlik, nii salliv ja häätahtlik inimese ja looduse samaväärsuse printsiip. Mitte hää ega kurja, vaid enam pehmemeeelse sobivuse, leplikkuse ja karske puhtuse ⁶⁾ põhimõttel baseerub muinaseestiline eetika. Täie õigusega võib siis küll nimetada sellise harmoonilise mõtteviisi ja elutunde dege-

⁶⁾ Eht eestiline asjade, tegude ja inimeste hinnang on: *see on sitt, läks sitasti, mis sa sitaga jahid* jne.

nereerumiseks neid kristlikke orjaaja sajandeid, kus lugupidav suhtumine loodusele ja kaasinimesele moondub keskaja maagia ja nõiakunsti tõttu, moondub isegi suhe surnuile keskaja kiriku ja eetika tõttu: kõik muutub aina roojasemaks, halvemaks ja paha-tahtlikumaks. Tähelepanu kiindub igasugu anormaalsetele surnutele, *kodukäijatele, külmkingadele, kaapjalgadele, umbluudele* jne., kellele seltsib ja liitub kurat. Loodusele tahetakse mõju avaldada puukide ja krattidega, loodust tahetakse orjastada ja ekspluateerida puhtmehhaaniliselt, nõiduse abil. Kaasinimeses kahtlustatakse järjest enam pahatahtlust. Aina negatiivsemaks muutub ka endine positiivne nõiatüüp. Nõianimetuse vana ja omapärane kultuursõna *tuus(i)ja* < *tundija*, mis ideoloogiliselt vastab soome *tietäjä* (s. t. teadja, vrd. vene знахарь, вѣдунъ) kujutemale ja mis juhib algselt just pingutatud, erandliku psüükilise potentsi, s. t. sisemiste võimete eeldamisele, — jah, isegi *tuusija* on omandanud ajaga negatiivse värvingu, eriti veel *tuuseldaja* ~ *tundseldaja*, kes katsub võita vastaseid ja loodust mitte enam oma võimetega, vaid mehhaaniliste taigadega, „tempudega“.

Sellise hingelise murrangu mõistmiseks tuleb jällegi teravasti rõhutada Eestile nii saatuslikku miljööd ja reaalseid tingimusi. Üheltpoolt *non plus ultra* raskuseni arenenud orjus ja täielik rippuvus mõisniku meelevallast, säälsamas ka majanduslik ja sellega kaasaskäiv vaimlik ruineerumine kuni omanduse- ja väärtuse-teadvuse peaaeguse kaotamiseni, mis kihutaks teotsema, tööd tegema, võitlema parema poole, selle pööraseks kontrastiks aga teiselt poolt mõisnikkude määratu rikkus, jõud, võim kõrvu parasitliku mittemidagi-tegemise ja mittemillegist-riippuvusega, — see kõik on immutanud orjarahva massipsüükesse masendava inferioorsustunde kõrval eriti veel kadeduse, tigiduse, kurjuse, kiusu ja salakavaluse mürki — paremaid eeldusi maagia ja mustakunsti idanemiseks vaevalt veel võib kujutella! *Kade, tige, tihke, tihkand, kuri, kurjategija*, kõik need omadusnimed on ühtlasi ka oskussõnuks fikseerunud nõianimetusi. See on ainult tegeliku elu äärmusest tingitud äärmine konsekvents: tehakse halba ainult halva enda pärast, rikutakse teiste elu ära sellepärast, et kui enda elu pole hää, siis ärgu olgu seda kellelgi. See on eesti ja näit. soome nõiduse iseloomustavam vahe: Soomes maagia on arenenud sinnapoole, et rakendada egoistlik-loovalt oma teenistusse kõiksugu „vägesid“, võime ja jõude igasugu töö ja toimingu puhul,

Eestis aga enam sinnapoole, et hävitada teiste „õnne“, „tulu“, „jatku“ (maagilises tähenduses kõik alles kristliku aja terminid), eriti eesti elu pääavaldusis, põllunduses ja karjanduses, ja seda mitte niivõrd selleks, et teiste tulu ja väge maagiliselt üle kanda omale, vaid lihtsalt selleks, et „ära teha“ (iseloomustav lemmik sõna kogu Baltikumis: vrd. läti *nodarīt*, liivi *notiedō*, saksa *vernachen*).

Just nõiduseusus paisub Eestis oma hegemoonia kulminatsioonile saksa mõju ja „kultuur“, andes kogu Baltikumile selles suhtes tõesti mingi saksapärase „tagamaa“ ilme, millesarnast pole ühelgi sugurahval sellisel negatiivsel kujul ja määral. Saksa „Kulturträgerite“, nende röövrüütlike, vaimulikkude ja mõisnikkude suuremaid „kultuuripärandusi“ eesti rahvale on *sortsimise* ja *kunstitegemise* oskus, millised terminid ise juba ajaloolist tagapõhja rabavalt paljastavad: vulgaarladinast, sellest katoliiku paatrite „haritlaskeelest“ on saadud eesti *sorts*, mis tähendab igasugu nõidust, nõidumist ja harvem ka nõida, mõõgavendade barbaarsest keelest taas põlvnevad samus tähendusis *kunst kulst, kunts, kunss, kuñstus, kuñtsus, kuñtskop, kuntsija, kuntsimees, kuntsnik* ja kõik need ebakultuursed „*kunsakad*“ või „*kunstlikud*“ toimingud, inimesed ja asjad. Ja tõepoolest: see kultuuriline mõju on pannud enda maksma sama raudse despotismiga nagu poliitilis-sotsiaalseski elus, nii et „*tsortsmine*“ ja „*kuñst*“ on vallutanud täiel määral isegi *Setumaa*, mis sakste valitsuse all küll ialgi ei ole seisnud. Otse sümboolseks muutub aga pilt, kui tuletame meelde, et ka saksas *Kunst ~ Kunz* algselt on tähendanud kontsentreeritud võimet ja sisejõudu, s. t. just sedasama, mille poole näitab eesti oma „*tuusijagi*“. Järelikult siis: muinaseeestlase positiivne tundja ja teadja on degenerereerunud saksa kunstükimeheks — see on eesti rahva saatuse ja ajaloo kurbloolik vähjakäik.

Aga üks ole see meile ka hääks tuleviku kooliks ja rahvusliku renessaansi eelduseks: siit näeme, mida meie oma psüükes peame parandama ja kuidas meie mitte enam ei tohi elada. Ja mitte ainult psüükilise, vaid ka kultuurilise ümberorienteerumise suund on meile juba minevikult ette dikteeritud: meie rahvusliku liikumise kõige nõrgem külg on olnud siiamani just selles, et ebateadlikult see on olnud ka ise — kadaklik. Sellest on vaja järeldusi teha.

12. Vikingite hiilgeaeg.

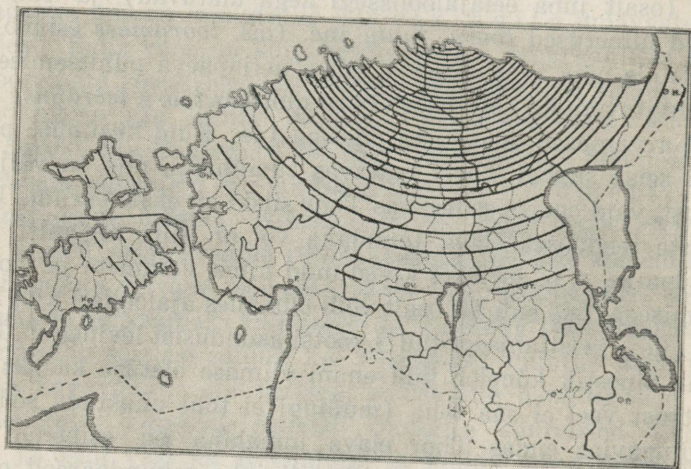
Ajaloolise aja germaani laenude kõrval sootu erineva pildi pakub esiajaloolise aja germaani mõju, mis ei pressi enam päälle mingisuguse kultuurilise orjastusena, vaid ainult dekoreerib detailides ja süvendab nüanssides ise aktiivselt loova ja välismõjusidki omapärastava rahva kujutelmi ja arusaami vastavalt psüühilisile ja kultuurilisile predispositsioonidele. Nooremast rauaajast põlvneb vanem skandinaavia laenude ladestu, mis on immutatud läbi vikingite ilmavaatest ja elutundest. Suur vahe on kõigepäält laenude geograafilises levingu: nooremate rootsi laenude levingu keskuseks on Lääne-Eesti, kuna vikingite aja laenud esinevad peamiselt Ida-Eestis Virust Setuni (ka Saaremaal on neist vähe jälgi). Sisuliselt iseloomustavam sellele jõu ja jõukuse ajastule on hiiumotiivid ja sangarlugude öitseng (tõenäoliselt on isegi *kalev* vikingeilt saadud, algselt aristokraatse rühmakaaslase, pääliku tähenduses). Koos uhkemate relvade, rõivaste, ehete jne. soetamisega areneb ülevamaks ja herksamaks ka ilumeel ja luuletung (allitereeruv algriim joovastab eestlasi samuti kui vikingeid), muutub nagu pidulikumaks kogu maine elu ja isegi suhtumine hauatagusele elule või tulevikule; omaseks saavad vikingite suurelised matmise (*peied*) ja osalt vast ka abiellumise ja jõulukõmbed (juba nimeetus *jõul* ise on vana skandinaavia laen). Meredevallutajad on toonud endaga kaasa lugusid imeilusaist vesineidudest, rammusaist merilehmadest jne. Oletatakse, et vikingeilt põlvneb ka setude põlluviljakuse kaitsja, algselt odrahaldjaks peetud *peko* (vrd. *byggve*) kultus külakonniti salajaste söömingute ja veriste tantsudega, kuigi analoogilist tseremoniaali tunnevad ka venelased. Samuti aga on Põhja-Venes tuttavad ka skandinaavia hiulood ja meremütoloogia (vene rahvalaules esineb ms. ka Kalevi-voja nimi Кольвановичъ). See asjaolu kergitab paratamatult päevakorda rea põnevaid probleeme varjäägide, venelaste ja läänemeresoomlaste vastastikuseist suhteist. Eesti seisukohalt eriliselt tähtis on küsimus, kas vikingite mõju on levinenud siia ainult vahenditult, otseteed Skandinaaviast, või on siin osalt tegemist ka hilisema, sekundaarse laenamisega venelaste (või koguni vadjalastegi?) vahetalitusel. Küsimuse lahendamiseks on vaja paremat ülevaadet vene vastavast ainestikust.

Eraldi käsitleda tuleks ka veel Thori tundmise probleemi. Läti Hendriku kroonikas esinev *Tharapitha* on leidnud päale pikki ja koomilisi kobamisi interpretatsiooni *Thor avita*. Teiselt poolt on tahetud näha siin skandinaavlaste Thori asemel põlist soome-ugrilaste taeva ja jumala nimetust, mis viimasel ajal on tiivustanud mõningaid entusiaste elustama oletatavat soome-ugrilaste usundit ja nimetama seda Taarausuks. Olgu nüüd sellise Taaraga kuis tahte, kuid skandinaavia Thori esinemine eesti rahvatraditsioonis on igatahes kindel: selle kasuks kõnelevad mitmed kohanimed (osalt juba eelajaloolisegi aega ulatuvad) ja rahvasuus säilinud nimetused *tooru*, *tuulu* jne. (ms. *toorumees* esineb lääne kihelkonnis nõia tähenduses!), edasi neljapäeva pühitsemise kombed (huvitav on ka neljapäeva õhtu nimetus *tooru teeramise õhtu*), mõned arvamused ühenduses piksega jne. Kuid küsimuse päraskus ei seisa sugugi Thori teatavas tundmises, mis on väljaspool kahtlust, vaid hoopis selles, kas Thor siiski on eksisteerinud kunagi eestlaste teadvuses elava jumalana või on siin tegemist ainult sekundaarse, s. o. surnuks kivistunud nime, kommete ja motiivide laenamisega, mis suurelt osalt võib olla alles ajaloolisel ajal Lääne-Eesti (juba kristianiseeritud!) rootsi asundusist levinenud. Rahvapärane ainek kõneleb küll enam viimase oletuse kasuks, kuigi lõppotsust veel ei saa teha (muidugi ei tohi unustada sedagi, et Skandinaavias endas Thor elava jumalana on esinenud enam lääne kui ida pool, kuhu ta niikuinii juba sekundaarselt on levinenud).

13. Gooti jälgi otsimas.

Eestlaste esi-isade kõige vanemad kokkupuuted germaanlastega ulatuvad arvatavasti vanemasse rauaaega gootlaste juurde. Kuigi läänemeresoomlased olid juba enne põlluharija rahvas, võib siiski oletada sel ajastul põllunduskultuuri tõusu ja ühenduses sellega ka vee ja pikse tähtsuse esiletungi. Ei ole sugugi võimatu, et isegi germaanipärase hiiu-kujutelma vanemat ladet tuleb otsida juba sellest kaugest ajastust (kui tuletame meelde, et gootlased levitasid samal ajal oma hiiu-lugusid kuni Kaukasuseni). Kuivõrd gootlased on mõjustanud eesti matuse- ja pulmakombeid, pole seni selgitatud. Kaunis tõenäoliselt aga on kristalliseerunud tol ajal lõplikumal kujul üks oluline arengaste

muinaseestlaste usulises ilmavaates ja elusuhtumuses: nende oma põlised loodusvaimud, kes nende algsema arusaama järgi polnud muud midagi kui loodushinged, need muutusid küllap just gootlaste ilmavaate mõjul lihtsatest „hingedest“ ikka enam ja enam aktiivselt mõjuvaks „kaitsevaimeks“. Muidugi oli füüsilisest olendist iseseisvateks irdhingedeks eralduvatel vaimudel teatavaid eeldusi selleks juba ka varem (kes-teab soome-ugri ühisajast pääle?), kuid indogermaanlaste ja eriti just gootlaste (kuivõrd baltlaste, ei ole selge) mõjul hakati suhtuma neile loodus-

Haldja leving muistsest Viru keskusest (päämiselt ERA kogutud andmeil).

vaimle järjest enam alt üles kui endast kõrgemal seisvaile olendeile, mis omakorda arendas nende kultust. Seda suhtumise muutust kajastab gooti laensõna *haldjas* (soome *haltia*, vrd. gooti *haldan*), mis on levinenud tolaeagsest kultuurkeskusest Virust kogu Põhja-Eesti alale ja ühes kolonisatsiooniga ka Soome, kuid on täiesti tundmatu Lõuna-Eestis (gooti mõju levines ju teatavasti mereteed Soomelahe rannikule), kus on suutnud täniseni elavana püsida eesti vanemad ja omapärasemad loodushingede nimetused *vanad*, *isad* ja *emad*. Jah, küllap just „isa“ ja „ema“ tundeväärtus kindlustas neile elujõudu ja positiivset ilmet hiljem ka kristlikus miljöös, kuna „haldjas“ taas kristluse mõjul muutus algsest eufemismist peioratiivseks väljendiseks. Loodushinge areng kaitsevaimuks on suurem murrang muinas-

eestlaste usundilises ilmavaates enne ristiusu dualistliku abso-
luutse hää ja kurja printsiibi omistamist ja see murrang näikse
oma lõpuliku kristalliseerumise saanud võib-olla alles vähe pärast
Kristuse süüdi.

Kaugemale halli minevikku „eesti“ kultuurilugu vist ei ulatu
(isegi nimetus *eesti* on arvatavasti gootlaste pärandus), vaid tuleb
kõnelda juba „läänemeresoomlasist“ ühiselt.

14. „Oma“ ja „võõra“ lēpitus.

Oleme jälginud läbi sajandite välismõjustusi eesti rahva-
luules, oleme näinud nende valgustuses oma ajalugu ja suhteid
naabritega, eluviiside ja arusaamade muutusi, huvide ja harras-
tuste vaheldusi, loomingu tõusu ja mõõna. Ainult oma ette iso-
leeritult me pole elanud kunagi, vaid ikka kokkupuuteis teistega,
kellelt oleme vastastikku saanud ja andnud kultuurvarasid (Läti
ja Soome suhtes isegi aktiivse kaubabilansiga). Nagu poliitiliselt
ja majanduslikult nii püüavad rahvad ka kultuuriliselt end maksma
panna ja oma mõjupiirkonda järjest laiendada. Mitmed suured kul-
tuurivoolud on katsunud korduvalt vallutada ja sulatada meid
endasse. Oma suhtelise ülekaalu tõttu nad on võitnudki meid ajuti
oma mõju alla, aga hävitada meie omapära nad pole siiski suut-
nud. On raiutud küll „aknaid“ itta ja läände, mis meie rahvus-
tervist on rikkunud otse elukardetava tuultetõmbusega, kuid nende
akende kaudu on paistnud meile pilkasest pimedusest ja maru-
pilvede vahelt mõnikord siiski ka vähekesese kultuurivalgust. Võik-
sime vist lõpuks pehmendadagi oma tavalist halvaksapanu selle
võõra valguse vastu. Absoluutselt ainult algupärane ei ole ju
ühegi rahva looming. Kõige algupärasem on harilikult laulu-
repertuaar,⁷⁾ vähemal määral juba usund ja muistendid, veel
vähem vanasõnad ja mõistatused, kõige vähem ebausk ja kombed,
kuna muinasjutud, need on üldiselt üsna rahvusvahelised. Vastas-
tikune kultuuriline läbikäimine on alati olnud ja püsib ka igavesti.
Laene ei tarvitse eitada ega panna pahaks *a priori*, vaid „võõra“
hindamise mõõdupuu seisku selles, kuivõrd see on kasulik „oma“

⁷⁾ Ka kultuuriloole meie laulurepertuaar pakub häid lisandeid. Sellele
on juhitud tähelepanu nende ridade kirjutaja artiklis „Eesti rahvalaulude
kultuurajalooline tagapõhi“ („Kaitse Kodu!“ nr 50/52, 1931, lk. 1118/23).

loomingule: läbitöötus ja edasiarendus omapärastab ju võõragi, muudab selle koduseks ja kalliks, annab tänuväärset hoogu ka algupärasele loomingule. Niivõrd meil on põhjust suhtuda oma naabritesse üsna tänulikult ja häätahtlikult ning pakkuda kätt vastastikuseks koostööks ka tuleviku kultuuritöös. Küll aga „võõras“ võib muutuda kahjulikuks, kui see rikub, pidurdab või koguni halvab „oma“. Seda hoiatab meile eriti selgesti saksa vaimlik orjus, mis on mõjunud otse degenerereerivalt meie algupärasele loomingule. Vaevalt ometi väärrib meil ka siin ainult pahandada teiste loomuliku maksmapanu-tungi pääle, vaid meie oma kohus on ise selle ette hoolitseda, et kultuurilise alanduse häbiajad lõpeksid ja iialgi ei korduks.

Laul jänese õhkamisest eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses.

Herbert Tampere.

1. Sissejuhatus.

Rahvusvaheliste loomalaulude hulgas moodustavad teatava erirühma laulud, mis kirjeldavad (ja seda enamasti nende eneste suu läbi) traagilis-koomiliselt tähtsamate jahiloomade kurba elukäiku. ¹⁾ Käesolev kirjutis võtab vaatluse alla ühe neist ja nimelt laulu jänese õhkamisest, kuna see esineb ka eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses. Nimetatud laul on tuntud veel sakslastel, hollandlastel, inglastel, taanlastel, poolakail, ukrainlastel ja gruuslastel. ²⁾ Kahjuks puudub aga seni veel laulu üksikasju selgitav monograafia. ³⁾

Laulu eesti versiooni mõistmiseks on tarvilik saada ülevaade laulust Saksamaal, mille püüan anda minul tarvitada olnud materjali põhjal. Praegusajal võime sääl eraldada kaks versiooni. I-versiooni näiteks toome siin Erk-Böhme nr. 167:

¹⁾ Vt. Ludwig Uhland Alte hoch- und niederdeutsche Volkslieder II, Stuttgart 1866 (Uhlands Schriften zur Geschichte der Dichtung und Sage III), lk. 52—75.

²⁾ Bibliograafiat:

Uhland lk. 70 ja 157.

Erk-Böhme Deutscher Liederhort I, Leipzig 1893, lk. 523—527 (nr. 167—169).

Joh. Bolte Findlinge (Jahrbuch für Volksliedforschung, Berlin-Leipzig 1930, lk. 142).

H. Neus Ehstnische Volkslieder I—III, Reval 1850—52, lk. 349—350 ja 464.

³⁾ Prof. J. Bolte teatel on käsil uurimus selle laulu üle hr. J. B. Fuller'il Amherstis (USA).

Häsleins Klage.

1. Gestern Abend gieng ich aus,
Gieng wol in den Wald hinaus;
Sass ein Häslein in dem Strauch,
Guckt mit seinen Äuglein raus.
Armes Häslein, was du sagst
Und ganz heimlich zu mir klagst!
2. „Was will denn der Waidemann?
Hetzt auf mich die Hündlein an?
Wenn der Jäger mich ertappt
Und das Windspiel mich erschnappt,
Hält er mir die Büchse her,
Als wenn samst kein Has mehr wär!“
3. „Bringt der Jäger mich nach Haus,
Zieht 'r mir Pelz und Hosen aus,
Legt mich auf das Küchenbrett,
Spickt mirn Buckel brav mit Speck;
Steckt den Spiess von hinten ein,
Wie kann er so grob doch sein!“
4. „Wenn ich dann gebraten bin,
Trägt man mich zur Tafel hin;
Der Eine schneidt sich ab sein Theil,
Der Andre bricht mir's Bein entzwei,
Der Dritte nimmt sichs Allerbest:
Nehmt vorlieb, ihr lieben Gäst!“
5. „Nun bin ich todt, ich armer Has,
Geh dem Bauer nicht mehr ins Gras,
Geh dem Bauer nicht mehr ins Kraut,
Habs bezahlt mit meiner Haut.
Wenn ich an mein Schicksal denk,
Es mir recht von Herzen kränkt!“
6. „Lange Ohren, das Maul ist breit
Und der Kopf sehr ungescheidt,
Stumpfe Zähn, ein langer Bart,
Als wär ich von Katzenart.
Wenn ich an mein Schicksal denk,
Es mir recht von Herzen kränkt!“
7. „Ein Schwänzlein hab ich, das ist klein,
Wünscht, es möchte grösser sein,
Weil es nun nicht grösser ist,
Muss es bleiben, wie es ist.
Wenn ich an mein Schicksal denk,
Es mich recht von Herzen kränkt!“

Muis siiakuuluvais variandes on ainult vähemaid kõrvalekaldumisi. Üleskirjutised — neid on rohkesti üle maa — on pärit pääle aasta 1750. Ka kooliraamatuisse on see versioon teed leidnud, küll aga lühendatult ja muudetult.

Samal versioonil on veel teine variantide rühm, mida esindab Erk-Böhme juures nr. 168, laul pärit 17. sajandi lõpult. Jäneseaga kohtamine ja jutustus jahist on sisult samad. 4) Vahele tuleb episood — kütt võtab jänese selga ja müüb turul. Kõogistseen on tublisti laiendatud, kuigi sisult sama. Söömise-stseen on ka sama, ainult erijoonena kondid visatakse ukse taha või koortele. Stroof 6 ja jänese enesekirjeldus puuduvad täielikult. Lõppakordiks lisatakse aga uus stroof:

12. So muss ich armes Häselein
Enden das junge Leben mein,
Ohne Bitt und ohne Gesang,
Ohne Geläut und ohne Klang.

Saksa II-versiooni näiteks toome ühe Württembergist pärit oleva variandi, Erk-Böhme nr. 169c:

Häsleins Klage.

1. Ich armes Häslein im weiten Feld,
Wie wird mir doch so grausam nachgestellt!
Bei Tag und auch bei Nachte
Da thut man mir nachtrachten;
Man stellt mir nach dem Leben mein:
Wo bleib ich armes Häselein!
2. Ich ess ja nur ein Gräslein grün,
Was kann denn das für Schaden thun? 5)
Ich pflücke nur ein Blättichen,
Daran thu ich mich sättigen;
Ich trinke das Wasser aus meinem Revier
Und gehe dann wieder in mein Quartier.

4) Olgu siiski eriti märgitud eelmise näite 2. str. 1—2. v. vaste:
Was thu ich dem Jägersmann,
Dass er die Hund mich hetzet an?

5) Erk-Böhme nr. 169 a:
Ich hab ja mein Lebtag kein Schaden gethan,
Ich fress ja nur die grünen Blätterchen an;

3. Und kriegen mich dann die Hunde zu sehn,
Muss ich ein Gängelein mit ihnen gehn;
Durch hohe Berg und tiefe Thal
Da jagt man Marten überall;
Dann ruft der Jäger: Hei, hopsasa!
Du hast verspieit, Victoria!
4. Und greift mich dann am End der Wind,
Der Jäger mich an sein Sattel bindt;
Wohl an dem grossen Prangen
Da muss ich Marten hangen,
Da schlicker und schlacker ich hin und her,
Als wenn ich ein Dieb vom Galgen wär.
5. Kriegt mich die Köchin dann zur Hand,
Hängt sie mich Marten an die Wand;
Das Mädchen kommt gegangen,
Die Herren thut verlangen;
Sie sassen, sie assen alle frisch,
Sie hatten ein gebratnen Hasen auf'm Tisch.
6. Darum, ihr Brüder insgemein,
So viel wir in dem Walde sein,
Entlaufet vor dem Jäger,
Entfliehet vor dem Schläger,
Entlaufet, eilet, säumet nicht!
Nun gute Nacht! lieber Marten spricht.

Variantide rühm, mille esindajaks Erk-Böhme nr. 169a, on sellega väga sarnane, puudub ainult str. 3 ja 6. Söömise-stseen lõpeb värssidega:

Auf mich trinken sie den rheinischen Wein:
Wie bin ich ein so delikates Häselein!

Õige elavalt on jahi-stseen kirjeldatud Erk-Böhme nr. 169b-s:

2. Sobald die Macht vergangen ist,
So sitzt der Vogel frisch auf dem Nest;
Dann geh ich naus ins grüne Feld,
Such mein Geweid, wo's mir gefällt.
3. Sobald es aber morgens tagt,
Dann zieht der Jäger frisch auf die Jagd:
„Sa sa, ihr Hund! in vollem Lauf
Sucht mir geschwind einen Hasen auf!“
4. Kriegt mich der Jäger ins Visier,
So spricht er gleich: „Sei willkomm hier!
Willkomm, du liebes Häselein!“
Piff puff, tisch taff! gehts auf mich drein.

5. O weh, o weh! ich bin getroffen,
 Da kommt das Blut heraus geloffen!
 Nun gewürgt, zerrissen und entweidt
 Und eingeschnitten in mein rauhes Kleid!

Sama sisu tuleb ette juba 17. sajandi keskel ühes pikas laulus G. Greflinger'i raamatus: Rosen und Dörner, Hülsen und Körner. Hamburg 1655.

Võrreldes I- ja II-versiooni omavahel, leiame õieti sündmuste käigu üldjoonis samasuguse, värsistus on aga kaunis erinev. II-versioonis puudub lauliku kohtamine jänesega, samuti jänese enesekirjeldus. Alguses on aga jänese kurtmine, et teda ööd kui päeva kiusatakse, kuigi ta kellelegi midagi kahju ei tee. Õige tähtis erijoon on ka härraste veini joomine prae juures. — II-versioon praegusel kujul on samuti kaunis noor, mida tunnistavad juba rohked prantsusekeelsed sõnad tekstis. Peab olnud olema mingi vanem laulukuju, millest mõlemad oleksid võinud areneda.

1575. aastast on säilinud kellegi Lisborni benedikti munga H ü s e m a n B e c k e m e n s i s'e kirjutatud raamat „Perpulchri aliquot versus Rhythmic“,⁶⁾ mis sisaldab mitmesuguseid saksa keelest ladina keele tõlgitud naljakaid laule. Nende hulgas on ka kõige vanem saksa „Häsleins Klage“ tekst:

Cantus de Lepore.

1. Fleuit Lepus paruulus
 Clamans altis vocibus:
 Quid feci hominibus,
 Quod me sequuntur canibus?
2. Neque in horto fui (sedi?),
 Neque holus comedi,
 Quid jne.
3. Longas aures habeo,
 Brevem caudam teneo,
 Quid jne.
4. Leves pedes habeo,
 Magnum saltum facio.
 Quid jne.

⁶⁾ Vt. Anzeiger für Kunde der teutschen Vorzeit IV, Karlsruhe 1835, veerg 184 jj.

5. Caro mea dulcis est,
Pellis mea mollis est.
Quid jne.
6. Quando serui vident me,
Hase, Hase vocant me.
Quid jne.
7. Domus mea sylua est,
Lectus meus durus est.
Quid jne.
8. Dum montes ascendero,
Canes nihil timeo.
Quid jne.
9. Dum in Aulam venio,
Gaudet Rex et non ego.
Quid jne.
10. Quando Reges comedunt me,
Vinum bibunt super me.
Quid jne.
11. Quando comederunt me,
Ad latrinam portant me.
Quid jne.

Tölke aluseks on nähtavasti mingi „Häsleins Klage“ vanem kuju. Siin me tunneme momente mõlemast eelpool vaadeldud praegusaja versioonist. Nii igas stroofis korduv „Quid feci...“ = I-versiooni

„Was thu ich dem Jägersmann,
Dass er die Hund mich hetzet an?“

Samuti võime kõrvutada I-versiooni ja ladinakeelse variandi jänese „enesekirjelduse“-episoodid. Stroof 2-s „Neque in horto... comedi“ leiame II-versiooni „vabanduse“-episoodi vaste. 10. stroofi viina joomine peegeldub II-versioonis. Stroof 8. jälgi leiame laulu hollandi traditsioonis⁷⁾. Ka siin jänes kiidab enese olevat liig kiire koertele:

„Als ik oploop den berg zeer fel,
dan ben ik de hondkens al te snel,
maer in het daelen zymy achterhaelen...“

Säälgil joovad härrased jänest süües karastavat reinveini.

⁷⁾ Uhlandi järele.

Inglise jänese laul ühes käsikirjas 15. sajandist, ⁸⁾ laul alliteratsioonide ja lõppriimidega, kirjeldab ainult, kuidas vaest looma kütid kiusavad ja talvel isegi naised heinte juurest peletavad — sarnaneb rohkem hundi kurtmisele. Ometi on algus sarnane saksa I-versiooni „kohtamise“-episoodile:

Ffer in frithe as J can fare
 My selfe syzand allone,
 I herd the mournyng of a hare,
 Thus delffully she made her mone.

Saksa kirjanduses on kasutanud rahvalaulu motiive Hans Sachs⁹⁾ oma pikas luuletises „Der hasen klag“ 5. märtsil 1556. a. Kuigi teemi on vabalt käsitletud, leiame siit mõlemate praegusaja versioonide põhitunnuseid. I-versiooni kuuluvaist — lauliku kohtamine põõsas varjul oleva jänese ja jänese enese kirjeldus, II-versiooni kuuluvaist — ööd ja päeva püüdmine ja jänese vabandus:

Weil wir in allen thun kain leit . . .
 . . . Wir essen pappeln, kraut vnd gras.

Nii näib olevat ka Sachsi (samuti kui Hüsemani ja naaber-rahvaste) allikaks mingi nüüdisaja versioonide ühine eelversioon.

Laul kurtvast jänesele on tuntud ka Balti sakslastel. Nii on hr. E. Kobolt Pärnust 1929. a. üles kirjutanud järgmise variandi (E 63833):

Häschen sass im grünen Gras.
 Häschen sachte: Was ist das?
 Kommt dort nicht der Jäger her,
 Mit dem grossen Schiessgewehr!
 Häschen machte husch, husch, husch
 In den nächsten Haselbusch.

⁸⁾ Uhlandi järelle.

⁹⁾ Vt. Edmund Goetze Sämtliche Fabeln und Schwänke von Hans Sachs, Halle 1893, lk. 466—470 (nr. 165).

2. W. C. Freundlich'i „Jänese õhkamine.“

Aastal 1837 ilmus Muhu köstri ning populaarse rahvakirjaniku C. W. Freundlich'i sulest esikteosena pisikene raamat väga omapärase tiitliga:

Siin on / Magdeburgi-liina / hirmsast ärrarikkumissfest. / — Muhho-maa hundi jahhist. / — Jänese õhkamissfest ja Rehhepapist luggeda. / Wöttge roomsa melega, siint feest holsast luggeda, / mis ma enne kirja pannud ja ka wimaks trüffi annud. / Muhho kolis kirjutud / Meio kuu 12^{mal} päewal 1837. / C. W. Freundlich, / Muhho kirriko koolmeister / Pernos, / Markhwarti kirjadega. / 1837.

Meid huvitab siin tiitellehes loeteldud jutu ja laulude hulgas „Jänese õhkamine“, mis Freundlich'i kombe järele on luuletatud kahes versioonis (signeerin need Fr I ja Fr II). Esitan siin mõlemaist täpse äratrüki (ainult värsside loend on minu poolt):

Fr I.

Jänese õhkamine.

Jännes õhkab karja-maal,

Et on raske asfi taal,

Ei sa kõhto taide süa,

Egga lüste wahhel lüa.

5. Kardeldes ta õhto tülles

Põesa tagga warjul olles,

Puab põllo pole tulla,

Et saats rahhulist seal olla.

Siis kui pääw on loja lainud,

10. Mõtleb ta: kes mind nüüd näinud?

Ei nüüd kuulda Jaagri heale!

Sest siis kargan julgest peale.

Rui siis Jännes wälja tulli,

Jäger warfi walmis oli.

15. Roer, se metsas kōhhe haukus
Nende pūs ka warši paukus
Undis tale selle napso,
Mis lāks lābbi maksa, kopso!
Mōtles ta: k̄ul same nāhha,
20. Mis nuūd Jāger wōttab tehha.
Panni Jānnešt omma pauna,
Wiis ka tojo kōhhe sauna;
Naha kiskus warši mahha,
Distis kōfi kappi tahha.
25. Siis ei olnud ennam nalja,
Solikad ka wōttis wālja.
Wimaks pandi panni peale.
Siis sai kuulda Jāgri heale,
Et ta tedda tahhab sua,
30. Sa ta mahka ārra mua.

Fr II.

Uks teine.

Dh kui rasked on mo pāwad,
Sedda keit mo wennad nāwad!
Meid kui lindo pūtakse,
Saggeli ka mutakse.

5. Dānna sai mind Jāger nāhha,
Pūdis mulle tulli tehha;
Uttles: urdad minge seṅna!
Jānnes kargab seie teṅna:
Maht ja pea saab teise antud,
10. Lihha, se saab moisa kantud.
Kui ma kuulsin sedda jutto,
Kargasin siis ette rutto.
Dahsin end k̄ul ārra petta,
Roerad hopis kaugel' jatta;

15. Siiski naad mind kiinni võtšid,
 Jaagri jure jälle tõtšid.
 Kui mind Jaagri jure todi,
 Saddulasse warši podi;
 Widi moisa Herra ette,
20. Pärast anti kofka kätte.
 Kõl siis kofka pallusin,
 Halledaste hullusin:
 Armas kof jo raswa mok!
 Jaager on ni lol, kui sof!
25. Las' ta urdad hulluks jada,
 Rahwas tedda wälja naerda!
 Ma ei olle pahha teind;
 Orrasel kõi ollen täind,
 Alwa offi närrinud,
30. Ja metsa nenda harrinud.
 Wimats sündis surem hädä!
 Sest et kof ei kuulnud sedda,
 Poos mind ülles warna ofsa;
 Nahha, se ta wistas metsa.
35. Kui ta minno nahka nulgis,
 Tuhhat tullist wälja sülgis.
 Pärast prae warda panni,
 Kõpsetas mind siis, kui anni.
 Panni tinna waagna peäle,
40. Kuulsin siis weel Jaagri heäle:
 Jannes laua peäle toge,
 Wina temma terwiks joge!

Fr I on hiljem trükitud veel sama raamatu 2. (1842) ja 3. trükis (1848) — märgime need A 1, A 2 ja A 3 — ja Gildenmanni „Lillekeste“¹⁰⁾ 1. (1852) ja 2. trükis (1864) —

¹⁰⁾ Lillekessed, ehk: Mitmed ja mitmesugused laulud Ma rahvale, ello parrandamiseks ja ausaks aiaviteks, kokko-korjand P. Gildenmann. Ue-aasta and. Pernus, 1852. Trükkitud ja müa W. Pormi jures. — Laul leidub lk. 95—96 (nr. 41).

B 1 ja B 2. Vahed eritrukinguis on päämiselt ortograafilised ja interpunktsioonilised, siiski leidub ka olulisemaid tekstimuudatusi:

- v. 3. täide] A 1, 2, 3. — täis ta B 1, 2.
- 4. vahel] A 1, 2, 3. — vahest B 1, 2.
- 9. pääv on] A 1, 2, 3. — päike B 1, 2.
- 16. Nenda püsska] A 1, 2, 3. — Ja ka püss siis B 1, 2.
- 18. läks] A 1. — käis A 2, 3, B 1, 2.
- 22. Viis ka kojo kohe] A 1, 2, 3. — Ja viis kohe kojo B 1, 2.
- 29. Et ta teda tahab süüa] A 1, 2, 3, B 1. — Minatahan jänest süüa B. 2.
- 30. Nahka] A 1, 2, 3. — naha B 1, 2.

Arvatavasti on Gildenmann laulu saanud ühes hulga teiste lauludega otse Freundlichilt eneselt, selle redigeerituna.

Fr II on trükitud samuti „Magdeburgi“ kolmes trükis — A 1, A 2 ja A 3 — ja „Lillekeste“¹¹⁾ kahes trükis — B 1 ja B 2. Pääle nende veel Jakobsoni „Kooli Lugesemise raamatu“¹²⁾ hulgas trükis, millest mul kasutada olnud 1. (1867), 2. (1870), 5. (1883), 7. (1888), 9. (1891) ja 15. (1906) — C 1, C 2, C 5, C 7, C 9 ja C 15 — ja käesoleval sajandil ilmunud laulikus „Oh laula ja hõiska!“¹³⁾ — D.

Pää erinevusi eritrukinguis:

- v. 4. Sageli] A 1. — Sagedast A 2, 3, B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.
- 8. Seie tenna] A 1, 2, 3, B 1. — senna tenna B 2, C 1, 2, 5. — sinna tänna C 7, 9, 15, D.
- 12. ette] A 1. — õige A 2, 3, B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.
- 13. petta] A 1, 2, 3, B 1, 2, C 1, 2, 5. — peita C 7, 9, 15, D.
- 21. siis] A 1, 2, 3, B 1. — ma B 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.
- 24. ja] A 1, 2, 3. — sa B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.
- 26. Las'] A 1, 2, 3. — võiks B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.
- 31. Ja metsa] A 1, 2, 3. — Metsa B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9, 15, D.

¹¹⁾ Lillekessed, lk. 96—97 (nr. 42).

¹²⁾ Kooli Lugesemise raamat. Kirja pannud C. R. Jakobson, gümnaasi koolmeister. Esimene jagu. 80 pildiga. Tartus 1867. — „Jänese õhkamine“ lk. 18—19 (nr. 10).

¹³⁾ Oh laula ja hõiska! Täielik kogu lauldavaid laulusi. Rahva suust kogutud. Narvas, Trükitud G. Pihlaka trükikojas. — Lk. 22—24 (nr. 27).

42. Viina tema terviks jooge] A 1, 2, 3. — Õlut tema terviks jooge B 1, 2, C 1, 2, 5, 7, 9. — Ja siis tema terviks jooge C 15, D.

Ka siin võib olla Gildenmann on saanud laulu otseselt Freund-
lich'i enese käest. Jakobson on võtnud oma algteksti (C 1) muut-
matult (ka ortograafialt ja interpunktsioonilt) B 2-st. Hilise-
mate trükkide toimetajate poolt kohati muudetud, on laul „Kooli
lugemise raamatust“ ära trükitud D-sse.

M. K a m p m a n n oma „Eesti vanemas ilukirjan-
duses“ (1908) lk. 75 kirjutab „Jänese õhkamise“ kohta:

Kõige rohkem tarvitab Freundlich vemmälvärssi, mis rahvale meeldib
ja kergesti meele jääb. Selles seisabki saladus, miks „Jänese õhkamine“
ja teised sarnased laulud tühisest sisust hoolimata tähelepanemist leidsivad.

Sama teose 74. leheküljel:

Meie praegune põlv vist rohkem Freundiichi laule ei tunne, kui vem-
malvärssides kirjutatud „Jänese õhkamine“ ja „Kala truudus“,
mis C. R. Jakobsoni „Kooli Lugemise raamatus“ seisavad. Esimest laul-
dakse nüüd Viljandimaal talupoiste ja tüdrukute simmanidel ringmängu
juure.

ERA andmeil ja minu isiklikel tähelepanekuil tõesti on Fr II
praegu ringmängu lauluna tavalisemaid, mitte ainult Viljandi-
maal, vaid üle terve Eesti. Ka Fr I on saanud rahvaomaseks
õige laialt. Minu kirjutise järgnevas päätükis leiame alatasa juh-
tumeid, kus episoodi emmastkummast on tunginud ka samasisu-
lisse rahvalaulu ja tihti teatavail laulualadel koguni traditsiooni-
liseks saanud.

Kampmanni arvates on „Jänese õhkamine“ tõlgitud
Curtmanni saksakeelsest laulust.¹⁴⁾ Enne kui
seda eitada või jaatada, peame vaatlusele võtma eesti rahvalaulu.

3. Eesti rahvalaul „Jänese õhkamine“.

Aastal 1817 ilmus J. H. Rosenplänteri perioodilises
väljaandes „Beiträge“¹⁵⁾ muude hulgas järgmine laul:

¹⁴⁾ Vt. Eesti vanem ilukirjandus lk. 75. Sama arvamust
kordab ta oma hilisemais „Eesti Kirjandusloo pääjoonis.“
Kampmanni järele toob sama väite Ridala oma „Eesti kirjanduse
ajaloos“.

¹⁵⁾ Beiträge zur genauern Kenntnis der ehstnischen Sprache 7,
Pernau 1817, lk. 67—68 (nr. 34).

Jänneſe kaitwaminne ††).

Jänneſ, jänneſ, wagga lind,
 Sõd ja päivad puüdsin ſind. —
 Tulli waſto lamba karri,
 Mõtsin *) ennast ſeltſi ſawad,
 Sõi kurrat jäägri koerad.
 Huus! haas! aeti;
 Poots! paats! panti
 Minno waefe külle pihta:
 Siis mind ärra tappeti,
 Ja mind ärra wieti;
 Saddula koljo **) tahha wiſſati,
 Seäl mind moifa wieti.
 Moifas ärraraeti, ***)
 Kirbo raſwaga mind kedeti,
 Saſe raſwaga mind ſeäti.
 Armaſ koſ, raſwa moſ,
 Ärra mind keda kibbedaste,
 Ärra mind rae raſgeeſte,
 Keda mind fergeeſte!

Sama laulu variante leiame trükitult veel mitmel korral mujalgi. ¹⁶⁾ Ühes trükkimata materjaliga Eesti Rahwaluule Arhiivi kogudeſt on mul olnud kasutada kokku 96 varianti. Nende levimist üle maa (ja nüüdsest pääle kanoonilisi ſignatuure) näitab loend (vt. ka kaart lk. 72):

††) So ſpricht man hier, ſtatt kaebaminne.

*) In dieſen und den folgenden Zeilen erzählt der Haſe ſelbſt ſeine Schickſale.

**) Im Pernauchen ſagt man nicht, wie in Supel ſteht, kollo; ſondern kooli oder koljo oder kolio.

***) Von raatma, praatma, pradima, braten [= Pär 1.].

¹⁶⁾ 2. Beiträge 18 (1827) lk. 105—106 [= Kad 1.].

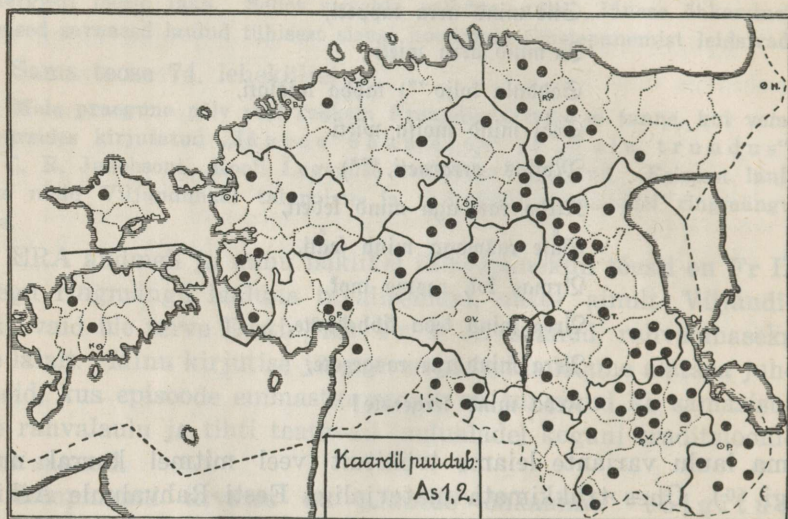
3. Dorpater Jahrbücher V (1836) lk. 231 [= Kei 1.].

4. Neus III lk. 356—357 (nr. 98 J) [= Kei 1.].

5. Sama lk. 357 (nr. 98 K) [= Kse 1.].

6. Hurt, Setukeſte laulud II (1905) lk. 376 (nr. 1309) [= Röp 1.].

- 12 Vi: Jis 1, Hlj 1, 2, Kad 1, 2, VJg 1-a, 1-b, 2, Sim 1-a, 1-b, VMr 1, 2.
 8 Jä: Amb 1, Koe 1, 2-a, 2-b, Pde 1, Tür 1, 2, 3.
 3 Ha: Kos 1, Juu 1, Kei 1.
 8 Lä: Kul 1, Vig 1, Var 1, Kse 1, 2, Lih 1, LNg 1, Rei 1.
 2 Sa: Sa (?Kaa) 1, Mst 1.
 10 Pä: Vän 1, 2, Pär 1, 2, 3, Hls 1, 2, Krk 1-a, 1-b, 2.
 4 Vl: Hel 1, SJn 1, Pil 1, Plt 1.
 23 Ta: Lai 1, 2, 3, 4, 5, Pal 1, 2, 3, 4, Trm 1, MMg 1, Trt 1, Vön
 1, 2, 3, 4, 5, 6, Kam 1, Puh 1, Rõn 1, San 1, Ote 1.
 18 Võ: Kan 1, 2, 3, Urv 1, Har 1, 2, Rõu 1, Plv 1, 2-a, 2-b, 3, 4,
 5, 6, Röp 1, 2, 3, 4.
 6 Se: Se (?Lob) 1, Pet 1, 2, 3, Irb 1, 2.
 2 As: (Samara) 1, 2.

„Jänese öhkamise“ leving.

Variantide register täpsemate andmetega on talletatud Eesti Rahvaluule Arhiivi.

Laulul on normaalselt järgmised episoodid:

- I. Eellugu. Jänese elab suures metsas.
- II a. Jänese jaht. Jääger tuleb ja laseb jänese.
- b. Jänese mõisas. Jänese viiakse mõisa koka kätte.
- III a. Jänese palve. Jänese palub kokka mitte palavasti praadida.

7. Sama lk. 375 (nr. 1308) [= Se 1.].

8. Sama III (1907) lk. 457 (nr. 1957) [= Pet 1.].

Kõigi nende algkäsikirjad leiduvad ERA-s.

b. Jänese vabandus. Sest ta pole palju paha teinud.

IV a. Jänese praadimine. Kokk ei kuula palvet, vaid praeb jänese.

b. Jänese laual. Jänese viiakse härraste lauale ja süüakse.

Pr. Vuolijõe lauluderegistris on see tüüp nimestatud kord „Jänese“, kord „Mahalastud lind“, osalt asetatud ka uuemate rahvalaulude hulka. Arvan siiski paremaks jätta populaarseks saanud nimetuse „Jänese õhkamine“.

I. Eellugu.

Laul algab „õhkamise“-motiiviga:

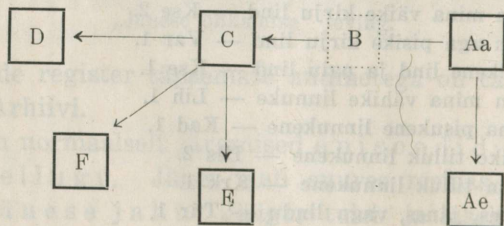
- Aa. Oh mina (-ma) vaene valge jänese — Jis 1, VJg 1, Plt 1, Lai 1, 3, 4, 5, Pal 1, 2, 3, 4, Trm 1, MMg 1, Trt 1, Vön 1, 2, 3, 4, 5, 6, Kam 1, Puh 1, Rõn 1, San 1, Ote 1, Kan 3, Har 1, 2, Rõu 1, Plv 1, 3, 4, 5, 6, Röp 1, Se 1, Pet 3, As 2.
- b. Olli mina vaene valge jänese — Kan 1.
- c. O iks seo vaene valge jänese — Pet 1.
- d. Oh ma vaene vaiva jänese — As 1.
- e. Oh sa vana valge jänese — Röp 2, 3, 4, Irb 1, 2.
- Ba. Oh mina vaene pisikene jänese — LNG 1.
- b. Oh mina vaene jäneseke — Pär 3.
- Ca. Oh mina vaene pisikene lind — VMr 1, Pde 1.
- b. Oh mina vaene väike lind — Koe 1, Kos 1.
- c. Olin vaene pelglik lind — SJn 1.
- Da. Oh ma väike metsa lind — Vig 1.
- b. Olin mina väike kirju lind — Kse 2.
- c. Olin aga pisike kirju lind — Var 1.
- d. Pisikene lind ja paiu lind — Kse 1.
- Ea. Olin mina vähike linnuke — Lih 1.
- b. Mina pisukene linnukene — Kad 1.
- d. Väike tilluk linnukene — Hls 2.
- c. Ollin tilluk linnukene — Krk 1.
- Fa. Jänese, jänese, vaga lindu — Tür 1.
- b. Jänese, jänese, vaga lind — Vän 1, 2, Pär 1, Hls 1.
- c. Jänene, üks vaga lind — Mst 1.
- d. Jänese oli vaga tsirgukene — Kan 2.

Värsi algkujuks on ida-eestiline „valge jänese“-redaktsioon (A), ja nimelt Aa, Ida-Võrumaal ja Setumaal lokaalselt Ae (ma > sa). „Linnu“-redaktsioon (C,

D, E, F) jänese asemele astub lind ja valge asemele mingi väik-
sust märkiv omadussõna (pisikene, väike, tillukene).¹⁷⁾ Lind
siin tähendab esialgu metslooma,¹⁸⁾ kuid hiljem hulgas vari-
andes (VJg 2, Koe 1, 2, Kul 1, Vig 1, Var 1, Kse 1, 2, Lih 1,
Rei 1, Pär 1, Krk 1, 2, Hel 1, SJn 1, Pil 1) sõna omandab hari-
liku tähenduse 'Vogel', ja nii terve laul õieti muutub linnu
õhkamiseks (vrd. pr. Vuolijoe lauluderegistri tüübinimetus
„Mahalastud lind“). Sellega muidugi käib kaasas laulu sisuski
hulk muudatusi, ja nagu hiljem näeme, tekib uusi kontaminat-
siooni võimalusi. „Linnu“-redaktsioon sünnib kujul C ('vaene'
püsib) „valge jänese“-redaktsiooni loode naabruses. Siit liiku-
des läänepoolse kaob ka vaene ja selle asemele tuleb mingi teine
kahesilbiline sõna, näit. metsa, kirju, paiu (D). Mulgimaal,
kus samuti kaob vaene, silpide arvu alalhoidmiseks pannakse
linnu asemele deminutiivkuju linnukene (E). Edela-Järvamaal
saab aga C-st uus kuju F („v a g a l i n n u“-redaktsioon),
mis liigub edasi Pärnumaale ja siit isegi Saare- ja Võrumaale.
Selles alaredaktsioonis ei kõnele enam jänes, vaid haletseb teda
laulik või kütt, vrd. järgnevaid värsse:

1. Ööd ja päeva püüti sind — Hls 1.
2. Ööd ja päev sind püüeti,
Siiski sind ei kätte saadud — Vän 1.
3. Ööd ja päevad püüdsin sind — Pär 1.
4. Kargab metsas ööd ja päevad — Mst 1.
5. Et kütt teda püüab püssiga
Ja puretab teda koertega — Tür 1.

Nii võiksime kujutada värsikujude arengkäiku:

„Valge jänese“-redaktsioonil on veel paral-
leelvärss:

¹⁷⁾ Sõnade esinemisalade kohta vt. Saareste Leksikaalseist vahe-
kordadest eesti murretes, Tartu 1924, lk. 253 jj.

¹⁸⁾ vt. Saareste lk. 85 jj.

- A a. Kevadine kerge jänes
(eL: Keväjäne kirriv jänes) — Pal 1, 2, 3, Trt 1, Vön 1, 3, MMg 1, Kam 1, Puh 1, Rön 1, San 1, Ote 1, Kan 1, 3, Har 1, Plv 4, 5, Röp 1, As 1.
- b. Kevadine kirju jänes
(eL: Keväjäne kirriv jänes) — Pal 1, 2, 3, Trt 1, Vön 1, 3, 4, 5, 6, Plv 3, Pet 1, 3.
- c. Kevadine kehva jänes — VJg 1-b, Pal 4.
- d. Kirju pääga kena jänes — Plv 6.

Värsi normaalkujust (Aa) Põhja-Tartumaa keskosas tekib alakuju Ab (kerge > kirju), mis nüüd suundub üle Tartu ja Võnnu (n. n. Tartu-Petseri passaaž) Setumaale.

„Öhkamise“-motiivile järgneb kahevärsiline „metsa“-motiiv:

- v. 1. A a. Elan suure metsa sees. — Koe 1.
- b. Elan pika metsa sees — Pal 1.
- c. Elas suure mõtsa sehn — Hls 2.
- d. Ellin suure mõtsa sees (~ sehn) — Hls 1, Krk 1.
- e. Seisin suure mõtsa sees — Hls 1.
- f. Lindsin suure metsa sisse — Lih 1.
- g. Saiõ suurõ mõtsa sissõ — Kan 2.
- B a. Pagõs(i) paksu mõtsa sisse — Irb 1, 2.
- b. Juhtu no paksu mõtsa sisse — Rõu 1.
- C a. Lätsi mõtsa kõndima — Rön 1.
- b. Lüksin metsa mängima — San 1.
- D. Kargab metsas ööd ja päevad — Mst 1.
- E a. Lüksin suurte soode peale — Jis 1, Lai 5.
- b. Lüksin suurte soonte peale — Trm 1.
- c. Lüksin suurte suudeesse — VJg 1.
- F a. Elan suure soo sees — Kos 1.
- b. Elin suure soo sees — SJn 1.
- c. Olin suure soo sees — Lai 1.
- G a. Lüksin suurte saarte peale — Jis 1.
- b. Elan suurte saarte peale — Lai 4.
- H a. Elan suure laane sees — Plt 1.
- b. Kasvin suure laane sees — Puh 1.
- I a. Elan suure mure sees — MMg 1.
- b. Elasin suure mure sees — LNg 1.
- c. Heitsi suure mure sisse — Kam 1, Plv 1.
- J. Elan suure eina sees — Pde 1.
- K. Joosid suure mägedessa — Vän 2.
- L. Johtu suure vällä pääle — Har 1, 2.
- M. Mina lennates lepikusse — Kul 1.

Selles värsis on kahtlemata algkujuks „metsa“-redaktsiooni (A, B, C, D) kuju Aa. Märkimiseväärt on siin ka

kindla levilalised alakujud B (Lõuna-Võrumaal ja Setumaal) ja C (Edela-Tartumaal) „Laane“-redaktsioon (H) on kas üle kantud järgmisest värsist või tekkinud „metsa“-redaktsioonist (suur mets > suur laas). Niihästi „soo“- (E, F ja ka G — soo > saar) kui „mure“-redaktsioon (I) on aga sisse tunginud vaeslapse ja teomehelaullest (sama haletsuse motiiv), esimene esineb näit. laulus „Imelik m aja“, teine „Teopois sk ünd mas“. Nii üks kui teine on aga meie laulus saanud õige laialisel maa-alal traditsiooniliseks.

- v. 2. A a. Paksu paju rähmu sees — Pde 1, Pal 1, Puh 1.
 b. Paju paksu rähma sees — Plt 1.
 c. Paksu paju rähma all — Lai 1.
 d. Paksu paju räisi sees — MMg 1.
 e. Paksu paju räga sees — Kos 1.
 f. Olin paksu paju räga sees — Kad 1.
 B a. Paksu paju põõsa sees — Koe 1, Hls 1.
 b. Paksu paju põõsastesse — Vän 2.
 c. Paksu paio põesasse — Lih 1.
 d. Paksu paju põõsast kaudu — Mst 1.
 e. Kisendas paksu paju põõsas — Kse 1.
 C a. Paksu paju puhma sissõ — Kan 2.
 b. Paksu paju puhma alla — Krk 1.
 c. Pagesi paju puhma sisse — Kam 1.
 d. Mõtsa paksu puhma sisse — Vön 2.
 e. Suurde mõtsa puhma alla — Vön 1.
 f. Kuulsi mõtsan puhma taga — Ote 1.
 D a. Pagõsi paiu raestikku — Ráp 1.
 E a. Ühe paksu paio sees — LNg 1.
 b. Paksu pika paiu otsas — Vig 1.
 F a. Lagedate laante peale — Jis 1, Lai 4, 5, Trm 1.
 b. Läksin laia laanedesse — VJg 1.
 c. Suure laia laane sehn — Hls 2.
 G a. Laulsin suure laane sees — Vig 1.
 b. Laulsin laia välja pääl — SJn 1.
 c. Laulsin pika lepa ladvas — Pär 2.
 d. Laulsin metsas saare otses — Var 1.
 e. Suure sootra saare otsas — Kse 2.

Siin vastab päävärsi „metsa“-redaktsioonile „paju“-redaktsioon (A, B, C, D, E), mille algkujuks arvatavasti Aa. Läände ja lõunasse levides astub rähmu ~ räisi asemele põõsas (B) ja puhmas (C).¹⁹⁾ F (laas) on paralleeliks „soo“-redaktsioonile.

¹⁹⁾ Vt. kummagi ala Saareste lk. 35 jj.

„Metsa“-motiivile järgneb, tihti aga ka asendab, „orase“-motiiv. See on siin kohal hästi tuntud ainult Lõuna-Eestis, kuid jälgi leiame ka mitmel pool läänes. Mõlemate motiivide vahele pannakse vahest mingi lülivärs, nagu:

Seal sul tuli nälg kätte — Vän 2.

Kas ma võinu soo aron süvvä — As 1.

Sääsed tahtsid silmad süüa — Pal 1.

Ei ma kuulnu kirju heli,

Ega kuulnu karja heli — Ote 1.

„Orase“-motiivil on kaks värsistust:

I. Lühikene värsistus:

- a. Läksin välja oraselle — Ote 1.
- b. Lätsi orgo orassele — Kan 1.
- d. Läksin mõisa välja pääle — Trt 1.
- e. Läksin põllal orasele — Pär 3.
- f. Läksin köperdes põllale — Sa 1.
- g. Läks siis põllale kivi ääre — Mst 1.
- h. Tulli vällä nurme pääle — As 1.

II. Pikk värsistus:

Eelvärsina selle juures mõnikord:

Läksin välja lagedale — (Pal 4), Puh 1.

Tulli vällä lakõ pääle — Kan 3.

v. 1. A a. Läksin õrast õtsima — Pal 3.

b. Odra orast otsima — Trt 1.

c. Orast otsma hamba pääle — Puh 1.

d. Lätsi maitsma kaara orast — Urv 1.

e. Läksin rukkid rabama — Pal 2.

f. Kaksi üte orassõ — Kan 3.

g. Riku sinu rüäorassõ — Vön 4, 5.

B a. Küll ma tiia kesva orast — Plv 2.

b. Küll ta tiisõ kesva orast — Kan 2.

c. Küll sina teadsid, kus need orased on — Vän 2.²⁰⁾

v. 2. A a. Kaera orast katsuma — Pal 3, Trt 1.

b. Kasteheina kabama Pal 2.

c. Kaku sinu kaaraorasse — Vön 4, 5.

B a. Küll ma tiia kaara orast — Plv 2.

b. Küll ta tiisõ kaara orast — Kan 2.

²⁰⁾ Vrd. värsse

Küll ma tääsin, kus ma seisin — Hls 1.

Küll sina teadsid, kus sina jooksid — Vän 2.

Vrd. ka Võn 1:

Lätsi vällä kaema,
Kas oma kaara keerulise,
Kesva kuvve kandilise,
Vai oma rüä häitsenu.

Nii see ongi (v. 1, ja 2. lisana ja ka iseseisvalt):

- v. 3. A a. Kesvaoras keeruline — Võn 4, Ráp 1.
 - b. Olliva kaara keerulise — Võn 1.
 - c. Lööse kesva keerulise — Se 1.
- v. 4. A a. Kaaraoras kandeline Võn 4, Ráp 1.
 - b. Kaara katsa kandiletse — Se 1.
 - c. Kesva kuvve kandilise — Võn 1.

Nähtavasti on need lisavärsid tekkinud tantsulaulu „K a a - r a - J a a n i“ mõjul, mis ju eriti sellel alal kõige tuntum.

Nüüd järgneb veel vähestes variantides värsse:

- v. 5. Sedä olli hää nipsida — Ráp 1.
Olli hia noppida — Võn 1.
- v. 6. Nipsi näpse kõtu täve — Se 1.
Nipsi näpsi kõhu täüs — Plv 2.
Nipse uma kõtu tävve — Ráp 1.
- v. 7. Säält lätsi ojale jooma — Võn 1.
Säält sai süä soolastest,
Lätsi alla juumahe — Se 1.

„Orase“-motiiv aga sellisena laulu algkujju ei kuulu, vaid ta on lõunapoolne eriarend „jänese vabanduse“-epi-
soodist.

Räpinas ja Setumaal leiame episoodi teiseisikulise algus-
värsi (Ae) järele kahekõnelise „talli“-motiivi:

- v. 1. Kus sa eila öösi ollid — Ráp 2, 3, 4.
Kos mulle minna öösest — Se 1.
- v. 2. Jaama mõisa²¹⁾ talli pääl — Ráp 2, 4.
Ma oli Jaama mõisa talli pääl — Ráp 3.
Koksa mõisa²²⁾ talli pääle — Se 1.
(Teedla mõtsan magasi — Kan 3.)

21) Jaama mõis Rápina vallas.

22) Koksa mõis Mäe vallas.

„Eelloo“ juure peame lugema ka levilalt väga laiaulatusliku,²³⁾ kuid sekundaarse episoodi, milles vana jänes käseb poja olla metsas (motiiv A), kuid see ei kuula ja läheb lagedale (motiiv B):

Jänes ei kuuland isa sõna
 Jänes ei kuuland ema sõna
 Jänes läks mäele mängimaie
 Kesa pääle kepsu lööma. — Hlj 1.

Isa oli Jänes ema oli jänes
 Mine sina alla kopelisse
 Poe sina alla põesasse
 Kus ei kuule koera auku
 Koera auku püssi pauku
 Jänes ei kuuland isa sõna
 Jänes ei kuuland ema sõna
 Jänes laks mäele mängimaj
 Kivi äärde kepsu lööma. — Sim 1a.

Isa olli jänes, ema olli jänes
 Isa ütles: jänes poega
 Ema ütles: jänes poega,
 Mine sina alla kopelisse
 Poe sine paju põösaasse
 Kus ei kuule koera auku
 Koera auku, püssi pauku!
 Jänes ei kuuland isa sõna
 Jänes ei kuuland ema sõna
 Jänes läks mäele mängimaie
 Kivi ääre kepsu lööma. — Sim 1b.

Jänes koer ja vallatu
 Ei tema kuule isa sõna
 Ega tema kuule ema sõna
 Läks tema mäele mängimaie
 Kesapeale kepsu lööma. — Tür 3.

Isa ütles poeg, poeg,
 Ema ütles: poeg, poeg;
 Ära mine mitte põllale?
 Mine kõrge kõrve sisse?
 Mine laja laane sisse,
 Paksu pajo poosa sisse;
 Sääl sa kuule koera haugu,
 Koera hauku, püsi pauku,
 Sääl sull' ilus elada,
 Ja rahu sängis siruta.
 Ei maas võta isa sana,

²³⁾ Variandes: Hlj 1, Sim 1a, 1b, Tür 3, Sa 1, Mst 1, Vän 1.

Ei maas võta ema sana,
Läksin köperdes põllale. — Sa 1.

Isa ütles poeg, poeg,
Ema ütles poeg, poeg,
Mine metsa kõrvelaante,
Kus ei kuule püssi pauku,
Püssipauku, koeraauku.
Nõnda käib mu käsi ikka,
Ei ma kuule isa sõna,
Ei ma kuule ema sõna...
...Läks siis põllale kivi ääre,
Kivi ääre küsitama. — Mst 1.

Ema ütles: ella poeg
Ära käi küla kaeres
Küla kaeras kärvitakse
Ära joose mõesa nurme,
Mõesa nurmes nopitakse!
Joose suuri sooda mööda
Lase lagedat laanta mööda
Kus ei kuule kuke häält
Kuke häält, kurika häält
Nurga lapse nutu häält. — Vän 1.

Väga suur sarnasus sellega on soome rahvalaulul
„Jäniksen neuvo“²⁴⁾:

Jänis neuvo poikiansa
Sano kolme yötä korjanneens
Suuret silmät on sinulla
Sen näjet kuin on minulla.
Älä mene mäkilöille
Älä aukeille ahoille
Siällä harmaat haukat hakeevat
Pyssymiähet pyllistää
Kus näjet rautalankat
Vivut viritettynä
Käännä kelkkas takaperin
Entisille askelille.

Sama motiiv ometi esineb ka proosa kujul muinasjutus
Aarne Mt 72*. Nende omavahelise suhte võib kindlaks teha
siiski ainult põhjalikum võrdlemine. See episood näikse tunginud
olevat „Jänese õhkamise“ laulu Virumaal. Edela-Järvas ta

²⁴⁾ Vt. Suomen Kansan Vanhat Runot IX 1, 2. Hämeen
runot, Helsinki 1918, lk. 553 jj. (nr. 2510—2515). Siin näitena nr. 2510.

saab omaseks „vaga linnu“-redaktsioonile ja algab siit ühist rändamisteed Pärnumaale ja Saaremaale. (See oletus kinnitub ka konteksti arenemiskäigust). Viimaseil alul mõjustab B-motiivi tugevasti eelpool vaadeldud „orase“-motiiv.

„Eellooga“ kontamineerub pääle selle terve rida muidki laule. Tertium comparationis on päämiselt lind ja põõsas. Eriti sagedane on liitumine „Loomise“ algusvärsi ja „pesaotsiva linnu“-episoodiga:

Sinisaba linnuke(ne) — Koe 2.

Sinisibli linnukene — VJg 2.

Sinifulge peasukene — Kos 1.

Kuhu pean pesa tegema,

Kuhu pean munad munema,

Pojad armsad haudumaie?

Riigudesse, raagudesse,

Paksu pajo põõsastesse,

Soosse suure mätta'asse,

Vee vallide vahele,

Kõrkiate keske'ele. — Koe 1.

Tilla, tilla, tika poega,

Oh mina vaene varblase poega!

Kus pean mina minema

Ja kuhu põsa tegema?

Kas roogusse või raagusse

Voi mere ääre mujasse? — Rei 1.

Kus ma pea pesa tegema? — Võn 1.

Koes mina pesa tee? — Võn 2.

Karksis ja Helmes on „Jänese õhkamine“ kokku sulanud läti algupära lauluga „Lõoke tee ääres“²⁵⁾:

Tilluk linnuk lõoke,

Ära tiku tie vieril!

Suure saksa sõidave,

Tõstav' siu tõlla,

Suure ruvva roidave,

Viive siu võõral maale,

Võõral maale koka kätte. — Krk 2.

Tilluk linnuk lõokene,

Ära kurta tie veeren!

Ommen sõitvad suured saksad,

Viivad mõisa koke kätte. — Hel 1.

²⁵⁾ Vt. Latvju Dainas I, Riga 1922, nr. 2619—2629. — Eesti keelsena ERA-s mitmes variandis Mulgimaalt.

Elavalt tuletavad meele muinasjuttu Aarne-Thompson
Mt 70 (jänes naerab kartvat lambakarja) järgmised värsid:

Läksin köperdes pollale,
Ja pollal oli Lamba kari.
Lamba kari kartis mind,
Sest mull' sest sai röömo kül. — Sa 1.
Tulli vasto lamba karri,
Mötsin ennast seltsi savad. — Pär 1.

Üksiklaene leiame veel rahvalauludest „Imelik maja“
(Kad 2), „Midrilind“ (Juu 1), „Nelineidu“ (Mst 1) ja
„Parmu matus“ (Pet 1).

Haljala, Kadrina, V-Maarja ja Ambla laulualal on käesolev
episood välja tõrjutud Fr I vastava episoodi läbi:

Jänes huikas karja maala
Ei saand kohtu täide süja
Ega küllat lusti lüja
Kuda ohtu poesa taga
Hirmu pärast varjul olin. — Hlj 2.
Jänes õhkas karjamaala,
Ei saand kõhtu täide süija. — Kad 2.
Jänes ohkas karjamaala
Ei saand kõhtu täisi süia
Ega loalt lusti lüia. — VMr. 2.
Jänes ohkas karjamaal
Ei saand kohtu täis süia
Ega lusti valjal lüia
Püidis põllu poole minna.
Ütles õhtu pime kääs,
Kes mind enam kinni võtab. — Amb 1.

Laen on teostunud Fr I A-st (vrd. täide). Rahvapärasest
redaktsioonis on viidud läbi hulk olulisi muudatusi, mis pääle
kõige anulleerivad võimaluse mitmekordsest laenamisest (täien-
dusi vahest siiski Amb 1-sse).

Nii võiks episoodi algkuju olla järgmine:

Oh mina vaene valge jänes,
Kevadine kerge jänes!
Elan suure metsa sees,
Paksu paju rähmu sees.

II a. Jänesejaht.

Jäägri tulekut kirjeldatakse laulus normaalselt kahe värsiga:

v. 1. Aa. Tuli jääger püssiga — VJg 1, Amb 1, Lai 5,
Pal 1, Trm 1, MMg 1, Puh 1, Ote 1, Kan 3, Har 2.

b. Seal tuli jääger püssiga — Jis 1, Ráp 1.

c. Jääger tuli püssiga — Trt 1, Har 1.

d. Jääger tuli püssidega — Vön 2.

e. Tuli aga jääger püssimeesi — VMr 1.

f. Kütti tuli püssiga — VMr 2.

g. Tulliv küti püssiga — Hls 2.

h. Kütt läks metsa püssiga — Koe 2.

i. Noodamees tuli püssiga — Vön 6.

Ba. Tuli jääger mõisa poolt — Kul 1, LNg 1, Hls
1, Plv 2.

b. Siis tuli jääger mõisa poolt — Kse 2.

c. Tuli sie jääger mõisa poolt — Var 1.

d. Jääger tuli mõisa poolt — SJn 1.

e. Jäägrid tulid küla poolt — Sa 1.

f. Kütid tulid mõisa poolt — Tür 3.

Ca. Tuli jääger metsast välja — Lai 4.

b. Tulid jäägrid metsad välja — Sim 1.

c. Tulid kütid metsast välja — Hlj 1.

Da. Tullit kütit, tullit jäägri — Krk 1.

b. Küti jäägri tulliva — Kam 1, Plv 1.

c. Tulli jäägri, tuli küti — Kan 2.

Fa. Tulli(va) küti kümnekesti — Vön 1, Kan 1.

b. Jäägri kate kolmekesi — Vön 1 (paralleel F a-le).

Ha. Kütt metsa jahile — Pil 1 (vrd. A g).

b. Kütt läks välja hulkumaie — VJg 2.

Ia. Tuli kütti, kurja silma — Pal 3.

b. Kütt tull küünalpää — Urv 1.

J. Tulid siis küla jäägrikesed — Mst 1 (vrd. Be).

K. Tulli jääger kiuh ja kauh — Rön 1.

L. Jääger tull üle aia — As 2.

M. Nägin jäägri tulema — Hlj 2.

N. Sääl tuli härra kaema — Ráp 2, 4.

Värsi algkuju on „püssi“-redaktsioon (A), ja nimelt kuju Aa — levila ida-eestiline. Läänepool sellest sünnib „mõisa“-redaktsioon (B) ja põhjapool „metsa“-redaktsioon (C). Viimastes osalt püss esineb paralleelvärsis:

Püssid põigiti peusa — Sim 1.

Püssid mõegad neil õlale — Tür 3.

Püssid selgas ja paunad kaelas — Sa 1.

Oma pika püssiga — Hls 1.

Need värvid, olgugi nii laiaili, on siiski üksteisega seoses. Ka paljude muude motiivide juures paneme tähele rändamisteed: Simuna → Türi → Põhja-Pärnumaa → Halliste ja Saaremaa (vrd. jänese hoiatus, vaga lind ja osalt jänese jagamine).

Kütt pro jääger on üsna juhuslik, enamasti küll Keskeestis, ja võib olla murdest olenev. Tartu-Võru piirimail paigutatakse nad mõlemad värssi, ja nii saab D-red., mis siirdub siit ka Karksisse.

v. 2. Aa. Oma hulga hurtadega — Kse 2, Pal 4, Puh 1.

b. Oma hulga hurtega — Hls 1, Plv 2.

c. Suurõ hulga hurtõga — Ráp 1.

d. Oma halli hurdaga — Pal 3, MMg 1.

e. Oma kahe hurdaga — Ráp 2, 4.

Ba. Tulid hurdad metsast välja — Hlj 1.

b. Tulli hurta viuh ja vauh — Rõn 1.

Ca. Oma hulga koertega — Amb 1, Lai 4, Pal 1.

b. Suure hulga koertega — SJn 1.

(c. Oma karja koertega — Kse 2.)

(d. Suure karja koertega — Puh 1.)

e. Oma mõisa koertega — Jis 1.

f. Oma murdja koertega — VJg 1.

g. Oma kuue koeraga — (Pal 4), Ote 1, Kan 2.

h. Oma kolme koeraga — Kul 1, Krk 1, Kan 3.

Da. Jahimehe koertege — Hls 2.

(b. Jääger kahe koeraga — Rei 1.)

c. Kilter kahe koeraga — Trt 1.

d. Küla jäägri koerakesed — Mst 1.

e. Jäägrid koerad neil järele — Tür 3.

Algupärane on siin „hurda“-redaktsiooni (A, B) kuju Aa. „Koera“-redaktsioon (C, D) on osalt selle sekundaarseks paralleelvärssiks:

Tuli aga junkur hurtadega,

Jääger kahe koeraga — Rei 1.

Oma ulga urtadega,

Oma karja koertega — Kse 1.

Oma hulga hurtadega,

Oma kuue koeraga — Pal 4.

Oma hulga hurdadega,

Suure karja koertega — Puh 1.

Kuna hurt on ise ju õieti minevikku jäänud koeratõug (meie põlve inimesed pole teda enamikus näinudki), siis lauluski tõestatakse paralleelvärss koeraga selle asemele, või — vist küll enamail juhtumeil — lihtsalt värssis eneses asendatakse tuntum sõna vähemtuttavaga (sellejuures sekundaarsed alliteratsiooni taotlused: kuue, kolme, kahe).

Päämiselt laulu lääne alal on „püssi“ - ja „hurda“ - värss koondatud üheks värssiks (n. n. koondvärss):

Tuli jääger hurdaga — Lai 1.
 Jääger tuli koertega — Kse 1.
 Kütt tuli kuvve koeraga — As 1.
 Tuli aga junkur hurtadega — Rei 1.
 Jõögri Ants tuli koertega — Lih 1.
 Jäägri Jüri tuleb koertega — Kos 1.
 Tõi kurat jäägri koerad — Pär 1.

Vaadeldud värssipaarist pärit, kuid liitunud I episoodi „õhkamise“ - motiiviga, on värssid:

Et kütt teda püüab püssiga
 Ja puretab teda koertega — Tür 1.
 Et kütt mind püüab püssiga
 Ja jääger puretab koertega — Tür 2.

„Jahi“ - stseen on äärmiselt laialivalguv. Enamasti Põhja- ja Lääne-Eesti variantides on koondatud nii küti tulek kui jaht ühte värssi:

- A a. Jääger laskis püssiga
 (Oskas pika odaga) — Kad 1.
 b. Kütt lasi lindu püssiga — Koe 2.
 c. Jääger püüdis püssiga — Vig 1.
 d. (Jääger tuli koertega,
 Piiris pitka püssiga — Kse 1.
 e. (Jäägri Jüri tuleb koertega,
 Laseb mind küll püssiga,
 (Pistab pika odaga) — Kos 1.
- B a. Tuli kütt ja laskis teda — Juu 1.
 b. Tuli kütt ja laskis maha — Pal 2.
 c. Tuli kütt ja küttis minu — Pal 4.
- C a. Tuli hurda, aie vällä,
 Tuli küti, tapi maha — Rõu 1 (laski), Irb 1, 2.
- D a. Kütt mind püüdis, püss mind laskis — Koe 1.
 b. Laadis püssi, laskis püssi — Kul 1.
 c. Hurt mursis, kött laskis — Hls 1.

„Küti tuleku“ motiivi otsese mõju all on ka

Laskis minda püssiga — SJn 1, Puh 1.

Osa Lääne-Eesti variandes nimetatakse neid kehaosi, mida kütt vigastab:

Ei ta osanud otse lasta,
Laskis kurat koota mööda,
Sihtis minu selga mööda,
Andis mu avaraid mööda — Kul 1.
Las' mul kolmest külje luust — Vig 1.
Laskis katki mu kaela kondi,
Puruks pihuks tiiva vandi — Kse 1.
Katki lassis kaela kondid,
Purustas mu külle kondid — Var 1.
Poots! paats! panti
Mino vaese külle pihta — Pär 1.
Pots ja paats mulle panti
Mino vaese hinge peale — Hls 1.

Ainult üksikuis põhja-lääne tekstes esineb värss mõjustamata ja suuremaist muutusist vabana:

Sai teda maha laska — Juu 1.
Siia maha laskis ta — Pil 1.
Laskis mind siit poolt ja sealt poolt — Lai 5.
Mina lasin linnu maha — VJg 2.
Siis mind ära tapeti — Pär 1.

Selle vastu laulu ida- ja lõunaalal on „jahi“-stseen edasi antud kindla ja täiesti iseseisva värspaariga:

- v. 1. A a. Laskis mind maha matsatelles — Pal 4.
b. Laskis maha matsaties — Pal 1.
c. Laskis maha matsti — Pal 3.
d. Lask mu maha matsati — As 1.
B a. Mina maha matsatelles — Lai 4, Trm 1, MMg 1.
b. Lind läks maha matsti — Koe 2.
c. Mina maha tirdsati — Kan 1.
d. Mina maha trindsati — Kan 3.
C a. Lask mu maha pliu ja pläu — Urv 1.
b. Lassiva mo maha pinn ja ponn — Kam 1.
c. Lasi maha piu ja pau — Plv 1.
d. Laskis maaha puudsa hauda — Har 2.
e. Lasti maha piuh ja pauh — Rõn 1.
D a. Lasi mino plin ja plön — Kan 1.
b. Laskis minu põu (~piu) ja pau — Võn 2, As 2.

- c. Lassiva minnu pliu ja plau — Vön 1.
- d. Laskis mulle pousa pausa — Har 1.
- e. Pani mulle piusa pausa — VMr 1.
- E a. Laskõ püssi piu ja põm — Kan 3.
- b. Püssid tegid piu ja pau — Lai 4.

On selge, et värssi algkujju kuuluvad sõnad laskis maha (vrd. ka eelpoolseid põhja ja lääne näiteid). B-redaktsiooni mina maha eel käib mitmesuguseid eelpool toodud laskmist kujutavaid värssi. Värsi lõppsõnaks on kas jänesekukkumist (A, B) või püssi paukumist väljendav (C, D, E) onomatopoeetne adverb või verb. Mitmesugustel põhjustel (värsimõõt, alliteratsioon, kongruents paralleelvärsiga ja laulu iseloom) pean algupärasemaks kukkumist väljendavat verbi matsatelles.

Kirjeldatud värssi kaasas käib normaalselt paralleelvärssi. Neist on täiesti lokaalne:

- Vastu puuda patsatelles — MMg 1.
- Põõsa taha patsti — Pal 3.
- Mätastikku matsti — Pal 2.

Väga laialt on aga tuntud (ka Põhja-Eestis) „verejooksmise“-motiiv:

- v. 2. A a. Veri välja vurtsatelles — Lai 4, Pal 1.
- b. Veri välja virtsatelles — Trm 1.
- c. Veri välja virtsati — Puh 1, Kan 1.
- d. Veri vällä purdsati — Kan 3.
- e. Veri aga välja vurtsti — Kad 1.
- f. Veri välja virdsa-wardsa — Har 2.
- g. Tema veri virsa varsa — Juu 1.
- h. Veri purtsas virtsa vartsa — SJn 1.
- i. Veri välja sortsti — Pal 2.
- B a. Veri tull välja virtsati — As 1.
- b. Veri tull vällä viu ja väu — Urv 1.
- c. Veri käis vällä virtsatassi — Ote 1.
- C. Veri tal jooksis sirinal — Koe 2.
- D. Sõs mino veri vingsahtu — Röp 1.

-telles vorm on esindatud põhjapool, -ti vorm lõunapool, nii võiks algkujju olla „Veri välja vurtsatelles (~ virtsatelles)“. Suurem osa muid moodustisi ei ole päälle kõige ka oletatava algviisiga lauldavad.

Selle värsi juure, osalt ka asemele, astub vähestel juhtudel veel paralleelvärsse:

1. Puna välja purtsatelles — Trm 1.
Puna tuli välja purtsatelles — Pal 4.
Puna välja partsati — Puh 1.
Puna käis välla purtsatassi — Ote 1.
2. Sooled välja vinsa vansa — VMr 1.
Tema sooled solka salka — Juu 1.
3. Sõs mino luu longsahtu — Röp 1.
4. Nahk tull maha nopsati — As 1.

Need on aga näiliselt lokaalsed (1, 2) või hoopis juhulikud (3, 4). Viimase puhul on siiski ka laenamismõimalus laulust „Sarvest sadul“, kus muide leiame meie laulule väga sarnase sikutapmise episoodi.

Laulu arenemiskäigus küll ainult vähema lokaalsusena, kuid seda huvitavam oma suurepärase koomilise traagika poolest on pilt jänesejahist:

... Säält lätsi ojala jooma

Tulliva küti kümnekesti

Jäägri kate kolmekeisi

Lassiva minnu pliu ja plau

Mina mõtsa kiu ja kau

Jäije küpar kannu otsa

Lätsi kübarat takan otsma

Saiva minu vaese kätte — Vön 1.

Mina pistsin plegama.

Kübar jäi kännu äärde.

Läksin kübarale järele,

Kaks kärnast koera võtsid kinni — Trt 1.

„Metsapõgenemise“ - motiivi leiame veel mitmes Lõuna-Eesti variandis:

Mina mõtsa kiu ja kau — Vön 2.

Lätsi mina vaenõ valama,

Saijõ suurõ mõtsa sisse — Kan 2.

Jänes metsa viu väu — Röp 2, 4.

Jänes mõtsa „neu, näu!“ — Se 1.

Hurtade „kinnivõtmise“ - motiiv laskmise asemel on tuntud sporaadiliselt üle maa. Nähtavasti on siin tegemist mingi vanema eriarendiga.

Hurdad võtsid minda kinni,
 Viisid minda jäägri kätte — Hlj 2.
 Hurt viis siis jo jäägri kätte — Kad 1.
 Hurdad nibisid nabisid kinni — Sim 1.
 Juhtus koer mind nägema,
 Võttis minda sealta kinni — Pär 3.
 Nibide nabide kinni võtsid — Hls 1.
 Kaks kärnast koera võtsid kinni — Trt 1.
 Jäägri peni kinni võtsid,
 Jäägri manu minu kandsid — Vön 2.
 Oh taad hurta, peened nõnna,
 Kes mo vaese kinni võtt — Kan 2.
 Hurdad minno kinni võtsid,
 Andsid minno jäägri kätte — Plv 2.
 Koera minno kinni võti,
 Veiva mõisa herrä ette — Ráp 1.

Vähestes variantides jääger õ h u t a b ko e r i jä n e s t p ü ü d -
 ma :

Huiht saihts saksa koera,
 Võtke kinni kena lind — Sa 1.
 Võta kinni see pisuke lind,
 See läab meile väga tarvis — Lai 1.
 Soat, soat, soat, jänese! — Kei 1.
 Huus! haas! aeti — Pär 1.

Fr I - st laulust on „jänese jahi“ -episoodi laenatud paaril korral laskmise motiiv, (vt. Fr I v. 17—18) ja siin traditsiooniliseks saanud Iisaku — Vi-Jaagupi ja Sangaste — Otepää (⇒ ? Karksi) piirkonnis:

Andis mulle selle matsu,
 Mis käis läbi kopsu maksa — Jis 1, VJg 1.
 Ku ta andis selle paugu
 Mis käus läbi kopsu maksa — Krk 1.
 Andse mulle säändse lopsu,
 Mis käis läbi massa kopsu — San 1.
 Andis mulle sihi nopsu — Ote 1.

Fr II - st on pärit:

Jääger kuulis seda juttu,
 Ütles hurdad minge ruttu
 Tooge jänese minu kätte
 Pea ja nahk saab teile antud
 Liha saab mõisa kokal kantud — Amb 1.

Episoodi algkujudele järgmine:

Tuli jäager püssiga,
Oma hulga hurtadega,
Laskis maha matsatelles,
Veri välja vurtsatelles.

II b. Jänes mõisa.

Algusvärsis kirjeldatakse jänese metsast viimist:

- A a. Sidus mind siis sadulasse — SJn 1.
- b. Sinna mind poodi sadulasse — Lai 4.
- c. Panti minno sadola — Kan 2.
- d. Herrä pande sadulahe — Plv 2
- B a. Pandi sadula koola peale — VMr 1.
- b. Pandi sadula koljude pääle — Kad 1.
- c. Sadula kolju taha visati — Pär 1.
- C a. Pani mind hobu turja peale — LNg 1.
- b. Panti hobese kõhri pääle — Kam 1.
- c. Pandsid hobu kõhri pääle — Plv 1.
- D a. Panti pikä ree pääle — Har 2.
- b. Pandis pikä ree pääle — Har 1.
- E a. Pistis kotti kopsatelles — Pal 1.
- b. Võttis kinni, pandis kotti — As 2.
- F. Võttis minda selga — Plv 3.

Ei ole selge, kas alguskujuks on „Pandi mind (siis) sadulasse“ või „Pandi sadula kolju peale“. Loomulikult oleks küll esimene. „Hobuse“-redaktsioon (C), kuigi ruumiliselt kaugeis variandes, ometi geneetiliselt kuulub kokku (LNg näib põlvenevat Tartumaalt) ja on arenenud „sadula“-redaktsioonist.

Esitame siin paar huvitavat kõnelust teel:

1. Tuli kolm meest vasta,
Mina küsin meeste käest:
„Kus mind peaks viidama?“
„Viiakse mõisa koka kätte.“ — Lai 1.
2. Viidi läbi suure küla.
Külä rahvas minno naari,
Külä tütriku mu teoti.
Mina ütli läbi häbu:
„Mis te hata minno naarat!“ — Kam 1.
Viidi läbi suurõ küla.

Küla poisi minno naari — Kan 2.

Viisid läbi suure küla.

Küla naise minno naari,

Küla tütreku mino teotiva. — Plv 1.

Viimane motiiv esineb Lõuna-Eestis muiski rahvalaules.

Jänes viiakse koka kätte:

- A a. Viidi mõisa koka kätte — Kad 1, VMr 1, Hls 1,
Ote 1, Kan 2, Har 2.
- b. Siis viidi mõisa koka kätte — Sim 1.
- c. Vinnati mind mõisa koka kätte — Vig 1.
- d. Viiakse mõisa koka kätte — Lai 1.
- e. Viis mind mõisa koka kätte — Hlj 1, VMr 2.
- f. Siis viis mõisa koka kätte — Juu 1, Kse 2.
- g. Veie mõisa koka kätte — As 2.
- h. Viisid mõisa koka kätte — Trt 1.
- i. Viib mind mõisa koka kätte — Kos 1.
- j. Viivad mõisa koka kätte — Hel 1.
- B a. Viidi kodu koka kätte — Lai 4, Rõn 1, Kan 1.
- b. Viis mind kodu koka kätte — Pär 3, Puh 1.
- c. Viis kodu koka kätte — SJn 1.
- d. Veie kodu koka kätte — Urv 1, Rõu 1, Irb 1, 2,
As 1.
- e. Tõi kodo koka kätte — Pet 1, 2.
- C. Viis mind kööki koka kätte — Lai 5.
- D a. Viis mind ära koka kätte — Pal 4.
- b. Viisid minda koka kätte — Hlj 2.
- c. Viisid mend siis koka kätte — Kei 1.
- d. Võõral maale koka kätte — Krk 2.

A-redaktsioon on mõnes variandis laiendatud kaheks värsiks:

Viis mind küll mõisa,

Andis minda koka kätte — Pal 3.

Veie minno mõisahe,

Ande minno koka kätte — Plv 2.

Siis mind viidi Viigi mõisa,

Kästi kokal ära keeta — Pal 1.

Paaril juhul mainitakse ainult mõisa viimist:

Siis mind viidi mõisinsusse — Tür 3.

Seäl mind mõisa viieti — Pär 1.

Terves reas variantides aga jänes peab enne mitmest käest käima, enne kui koka kätte jõuab. Tavalisem on käik: härra → kokk:

- v. 1. A a. Viis mind mõisa härra kätte — LNg 1.
 b. Viis ta mõisa ärra käde — Var 1.
 c. Veie mõisa härrä kätte — Har 1.
 d. Veivä mõisa herrä ette — Röp 1.
 e. Viis mõisa härrale — Pil 1.
 B a. Siis mu viidi härra kätte — VJg 1-a, 1-b (ette).
 b. Veivä minnu härrä ette — Vön 1.
 c. Viis aga teda saksa kätte — Kse 1.
 d. Jääger andsõ härrä kätte — Kan 3.
 C. Viidi minnu mõisahe,
 Anti paksu provva kätte — Kam 1, Plv 1.
- v. 2. A a. Härra andis (~ andsõ) koka kätte — VJg 1,
 Var 1, LNg 1, Kan 1, Har 1.
 b. Härrä and sös koka kätte — Röp 1.
 c. Härra veie koka kätte — Vön 1.
 d. Saks aga viis teda koka kätte — Kse 1.
 B. Provva and mo koka kätte — Kam 1, Plv 1.

Üksikuis Viru- ja Järvamaa variandes tee muutub veel pikemaks, teeb koguni ringi: kokk ~ kütt \Rightarrow härra \Rightarrow proua \Rightarrow kokk:

- v. 1. Kütt viis linnu härra kätte — Koe 2.
 Viisin mõisa härra kätte — VJg 2.
 Kokk küll andis härra kätte — Hlj 1.
 Kokk see andis proua kätte — Hlj 2.
- v. 2. Härra andis proua kätte — Hlj 1, VJg 2,
 Koe 2.
 Proua andis härra kätte — Hlj 2.
- v. 3. Proua andis härra kätte — Hlj 1, VJg 2, Koe 2.
 Härra jälle koka kätte — Hlj 2.

Igatahes on need viimaks vaadeldud esindused uuemad moodustised. Kaheliikmelise värsistuse puhul on isegi suur võimalus laenuks Fr II-st.

Motiivi ühevärsilise algkuju on „mõisa“-redaktsiooni (A) kuju Aa, mille juure kuuluvad veel värsilaiendid Plm 1, 3, Plv 2-s, kahevärsilise A- ja C-redaktsioon ja kolmevärsilises VJg 2. „Kodu“-redaktsioon (B) on liikunud Põhja-Tartumaalt niihästi lääne- kui lõunapoole, kus eriti Setumaal ja Võrumaal pinda leidnud.

Virumaal on episood „Jänes mõisa“ kontamineerunud veel paari rahvalauluga. Nii on näiteks „Nekruti laulust“:

Siis mind viidi Viiburi,
Taha Narva Jamburi,
Seal minu pea piirati
Ja minu juuksed sapsutati. — Jis 1.

Siis mind viidi Viiburisse,
Taha Narva Jamburisse.
Siis *) mu pea piirati,
Juuksed ära juuriti — VJg 1a, 1b.

Sagedam ja levimisjõulisem on kontaminatsioon lauluga
„Hobuse ja härja tüli“:

Tükk sai mulle, teine sulle,
Tuss sai toa tüdrukulle,
Kirju kott sai kilterille,
Sava ots sai saksa kätte,
Kõrvad Koonu kösterille,
Silmad Sipelga Jürile. — Hlj 1.

Tuss sai toa tüdrukule,
Süda sai armas aidamele,
M ... id said mõisa mölderile,
Kerad **) said kena Villemile,
Saba sai salve pühkijale,
Rasv sai Narva rakidele,
Veri sai Viru varestele.
Lihavaks said linna linnud,
Rasvaseks ***) said ranna rakid,
Vägevaks Viru varesed. — Sim 1a, 1b.

Üks sai tüki, teine tombu,
Munnid saivad mölderille,
Tuss sai toa tüdrukulle,
Kalda Mart sai kaela tüki. — TÜR 3.

Episoodi algkuju võiks olla:

Pandi mind siis sadulasse,
Viidi mõisa koka kätte.

*) VJg 1b: seal

**) Sim 1b: kellad

***) Sim 1b: ramusaks

III a. Jänese palve.

Episood algab üldiselt värsiga:

- A a. Mina kokka paluma
(eL: Mina kokke pallega) — Hlj 2, Kad 1, VJg 2, Kei 1, Vig 1,
Lih 1, LNg 1, Lai 1, 2, 5, Pal 1, Trt 1, Kam 1, Puh 1,
Rõn 1, Kan 1, 2, 3, Urv 1, Plv 1, 2.
- b. Mina kokka palumaie — VMr 1.
- c. Mina kokkada paluma — Kos 1, Lai 4.
- B a. Mina kokke palusin — Hel 1.
- b. Mina aga palsi kokekest — As 2.
- c. Mina kokka elli palli — SJn 1.
- C a. Mina koka palveella — Hlj 1.
- b. Mina herra palveelle — Pär 2.
- D a. Naksi kokka pallõma — Röp 1.
- b. Mina vaene siis hakkasin
Kurja kokka palumaie — VMr 2.
- c. Lind hakkas kokka paluma — Koe 2.
- d. Tema hakkas kokka paluma — Kse 2.
- E. Läksin kokka paluma — Lai 3.

Algupärane ja ühtlasi täiesti üldine on siin küll A-red., muu näib olevat juhuslik.

Palju keerulisem on aga erikujude suhe järgmises värsis:

- A a. Kulla kokka, rasvamokka — Kos 1, Lai 4.
- b. Kulla kokk, rasvamokk — Hls 2, Kan 2, Pet 1.
- c. Kulla kokk ja rasvamokk — Kad 1, Kei 1, Vig 1,
Kse 1, Lih 1, Hel 1, Kam 1, Plv 2.
- d. Kulla kokk, sa rasvamokk — Lai 5, Plv 1.
- B a. Armas kokka, rasvamokka — Trt 1.
- b. Armas kokk, rasvamokk — Pär 1.
- c. Armas kokk ja rasvamokk — LNg 1.
- d. Armas kokk, sa rasvamokk — Koe 2, Pal 1, Kan 3.
- C. Pai kokk, rasvamokk — Võn 4.
- D. Oh sina kokka, rasvamokka — MMg 1.
- E. Kokk, ole kulla rasvamokk — Võn 1.
- F. Kuule, kokka, rasvamokka — Hls 1.
- G a. Tere, kokk, sa rasvamokk — Krk 1a.
- b. Tore kokk, sa rasvamokk — Krk 1b.
- H a. Armas kokka, kooremokka — Lai 3.
- b. Pai kokk, kooremokk — Rõn 1.
- I a. Kulla kokka, armsa kokka — VMr 2.
- b. Kulla kokka, ella kokka — SJn 1, Puh 1.
- c. Kulla kokk ja pai kokk — Hlj 1, Juu 1.
- J a. Kokekene, kullakene — Urv 1, Har 2.
- b. Kuule, kulla kokekene — Har 1.
- c. Kokekene, paikene — Kan 1.

Normaalselt on koka epiteet rasvamokk.²⁷⁾ Paaris variandis (H) seda asendav kooremokk on pärit hiljem vaatlusele tulevast „koka söimu“-motiivist. Teatavais Põhja-Eesti variandes (I) on selle asemel korratud veel kokk, kuid nüüd teise atribuudiga. Lõuna-eestilises J-redaktsioonis nihästi kokk kui ka selle juure kuuluv omadussõna muudetakse deminutiivseiks. Attribuut on algupäraselt kulla (A, E, I, J). Armas esineb hoopis harvem, ja on siia tunginud (eriti kujul Bd) enamasti Freundliche I laulu nooremaist redaktsioonest. Siiski armas leidub rahvatraditsioonis ka juba enne Freundliche, näit. Pär 1. P a i ja e l l a esindavad vähemaid lokaal-redaktsioone.

Nii võime eraldada õieti 5 vormilt lahkuminevat värsikuju:

1. Kulla kokka, rasvamokka (Aa, Ba, D, F, Ha, Ia, b)
2. Kulla kokk, rasvamokk (Ab, Bb, C, Hb)
3. Kulla kokk ja rasvamokk (Ac, Bc, Ic)
4. Kulla (~ armas) kokk, sa rasvamokk (Ad, Bd, G) ja
5. Kokekene, kullakene (J).

Värsi leving ning areng oleks mõeldav vaid seesugusena: algkuju on 1, lõunas ja edelas astuvad asemele lõppkaolised vormid (kuju 2), loodes niisama, kuid silpide arvu osaliseks restaureerimiseks pannakse koka ja selle epiteedi vahele ja (kuju 3), 4. ja 5. kujust on juba eelpool kõne olnud. Oletatav algkuju püsib puhtana Põhja-Tartumaal ja lähemas ümbruses.

„Jänese palve“ sisu on edasi antud normaalselt värsipaariga (ära keeda — ära prae).

v. 1. A. Ära keeda kibedasti

(eL: Ära keetku kibedast) — VJg 2, VMr 2, Juu 1, Krk 1, SJn 1, Lai 1, 4, Pal 1, MMg 1, Trt 1, Vön 1, Kam 1, Rön 1, Kan 1, 2, Rüp 1, As 2.

Ba. Ära mind keeda kibedasti — VJg 1, VMr 1, Kos 1, Vig 1, Lih 1, LNg 1, Pär 1, Hls 1, 2, Lai 2, 5.

b. Ära keeda mind kibedast — Lai 2.

c. Ärä keetku minnu kibödast — Urv 1.

Ca. Ärä sa keetku kibedäst — Kan 3, Plv 1, Pet 1.

b. Ära sina keeda kibedaste — Puh 1.

²⁷⁾ Vrd. Knüppferi märkus Kad 1 juures: rasva mok eine gewöhnliche Bezeichnung der Köche und Schmarotzer.

- D. a. Ärä keetku (~ keetä) kibedan — Har 2, Plv 2.
- b. Ärä sa keeta kibedan — Har 1.
- E. Ärä kisu kibedasta — Hlj 1.
- F. Ärä mind kitku kibedast — Koe 2.
- G. a. Ärä nüli kibedaste — Kad 1.
- b. Ärä nülgi valusast — Hlj 2.

Värsil on p ä ä k u j u s i d a i n u l t 4: A, B, C ja D. Muud redaktsioonid on saadud hoopis juhuslike kude täitesõnade lisamisest või verbi muutmisest. N ü l g i m a (G) on mõjustatud eelmisist värsest. S a m u t i k i t k u m a (F). — A l g k u j u o n A, a s u k o h a g a T a r t u m a a j a l ä h e m ü m b r u s. Liikudes läände lisandub m i n d (B), l ö u n a s s e s a (C). Võrumaal sünnib veel eriredaktsioon kibedasti asendades inessiivse vormiga k i b e d a n (D).

- v. 2. A. a. Ärä prae (~ praadi ~ praatku) palavasti — VJg 2, Pal 1, MMg 1, Trt 1, Vön 1, Kam 1, Rön 1, Kan 1, 2, Röp 1.
- b. Ega prae palavasti — VMr 2, Lai 1.
- B. a. Ärä mind prae palavasti — VJg 1, VMr 1, Koe 2, Kos 1, LNg 1, Lai 2.
- b. Ärä praadi mind palavast — Lai 3.
- c. Ärä praatku minnu palavast — Urv 1.
- C. Ärä sa praatku palavast — Kan 3, Plv 1, Pet 1.
- D. a. Ärä paista palavasti — Kad 1, Juu 1, SJn 1, As 2.
- b. Ega paista palavast — Hlj 2, Puh 1.
- E. a. Ärä mind paista palavasti — Vig 1, Hls 1.
- b. Ärä paista mend palabast — Kei 1.
- F. Ärä sa paista palavast — Hlj 1.
- G. a. Ärä praatku palavan — Har 2, Plv 2.
- b. Ärä sa praatu palavan — Har 1.
- H. Ärä mind rae raskeeste — Pär 1.
- I. a. Ärä vaari valusaste — Krk 1a.
- b. Ega vaari valusaste — Krk 1b.
- c. Ärä mut vaari valusest — Hls 2.
- J. a. Ärä vaeva valusast — Lai 4.
- b. Ärä mind vaeva valusast — Lai 5.
- K. Vae mind vardast valusaste — Lih 1.

Värss on vormilt võrdne oma päävärsiga (v. 1). Keerulisemaks teeb aga teda verbi mitmesugusus — prae (A, B, C, G, H), paista (D, E, F), vaari (I), vaeva (J) ja vae (K). Viimased kaks on väikese levilaga või täiesti juhuslikud. Adverbiaal palavasti alliteratsioonilisel põhjusil on ka

Võiks tema hurdad hullust minna,
Rahvas neid kõik väilla naerda! — VJg 1.
Aledaste uluma — Lih 1.
Haledaste uluma — Pal 1.

Episoodi algkuju on:

Mina kokka paluma:

„Kulla kokka, rasvamokka,

Ära keeda kibedasti,

Ära prae palavasti!“

III b. Jänese vabandus.

Jänēs katsub oma palvet põhjendada, toob rea vabandusi (kuigi oma süüdi ei eita). Sissejuhata v värss selle juures on kaunis stabiilne:

- A a. Ma pole palju paha teinud — Hlj 1, Kos 1,
Juu 1, Kei 1, Lih 1, LNg 1, Hls 2.
- b. Mis olen mina paha teinud — Kse 1.
- B a. Ma põle palju pattu teinud — Pal 1.
- b. Pole mina pallu pattu teinud — Lai 2.
- C a. Ma pole suurta süüdi teinud — VMr 1.
- b. Ega suurta süüdi teinud — Kos 1.
- D a. Ma ep pole kurja teinud — Lai 4.
- b. Suurt kurja põle ma teinud — Tür 2.
- c. Muud kurja pole ma teinud — Kad 1.
- d. Ma es tee jo palju kurja — Hls 1.
- e. Ei tee kurja kellegile — Hel 1.

Värssi algkujuks võime lugeda suure tõenäolisusega kaju Aa. Sellega õige lähedas suguluses on „p a t u“-redaktsioon (B).

Mida siis jänēs on teinud? Enamasti tuuakse kaks tegu: orasel käimine ja puude närimine. „Orase“-motiivil on kaks esindust: ühevärssiline ja kahevärssiline.

Ühevärssiline:

- Orasel ma olen käinud — Lih 1.
- Odras kaeras olen käinud — VMr 1.
- Orassil ei ole käinud — SJn 1.
- Orasrohtu olen söönud — Tür 1, Juu 1.

Kahevärsiline:

Orast olen vähe söönud,
 Nisu orast nälpinud — Kad 1.
 Sügise sõin nisu orast,
 Kebade sõin kaera orast — Kei 1.
 Katsin orast amba pääle,
 Pisut kaeru katsin koa — Hls 1.
 Rüa orast ma pole söönud,
 Natukene kaera tera — Hls 2.
 Odra orast põle söönud,
 Kaera orast põle katsnud — Pal 1.
 Nairist võtsin natukese,
 Kaali koort küll killukese — Kos 1.
 Vahest arvast kapussida — Lai 4.

Siia juure kuuluvad veel mõned lääne-eestilised kaugemad moodustised, mis küll enam orasel käimisest ei kõnele:

Lepa alt sõin lehte eina,
 Kase alt sõin kallist rohtu — Juu 1.
 Lehe pealt olen vetta joonud,
 Maa pealta matikud söönud — Kse 1.
 Enam risu raagu söönud,
 Vahel muda vett joonud — LNg 1.

Mäletavasti „eelloo“ samalaadse „orase“-motiivi leidsime olevat sekundaarse ja viitasime võimalusele selle arenemiseks „jänese vabanduse“ käesolevast motiivist. Säälgil esines meil motiiv kahes värsistuses, normaalkujud:

Läksin....orasele

ja

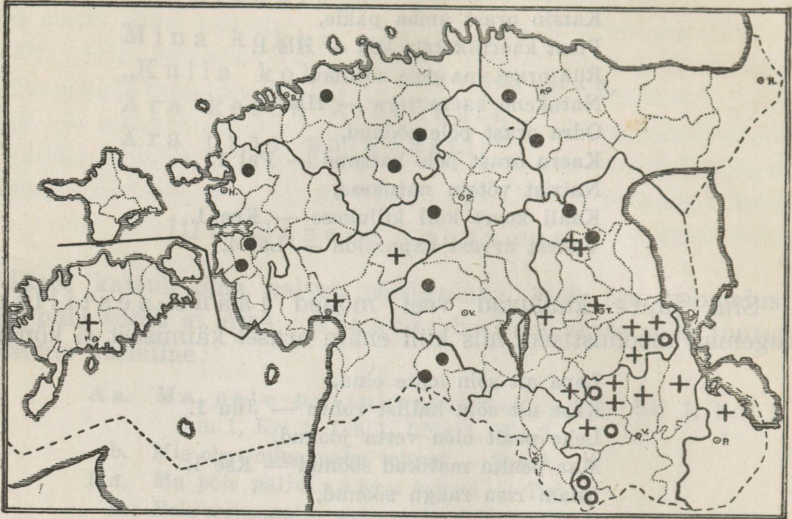
Läksin orast otsima,
 Kaeraorast katsuma.

Võrreldes neid käesoleva motiivi mõlema värsistusega ja kõrvutades levimisalasid (vt. kaart lk. 100), peame seda väidet veel kord kinnitama. Sellepärast siis peaks aitama „eelloo“ „orase“-motiiv osalt ka nüüd normaalkujusid kindlaks teha. Ühevärsilise normaalkuju näikse olevat: Orasel ma olen käinud.

Kahevärsilise päävärsis selle vastu on tüübiline söömise motiiv, objektiks oras, nisu oras, rüa oras ja odra oras. Missugune neist algupärane, ei ole päris selge,

paralleelvärsis aga küll kaeraoras ja katsuma.
Normaalkuju võiks vahest olla:

(Odra) orast olen söönud,
Kaeraorast katsunud.

„Orase“ - motiiv

● jänese vabanduses, + eelloos, ○ jänese uuestisünnis.

„Orase“-motiivile järgneb „puude närimise“-motiiv:

- A a. Haava oksi närinud — Lai 4, Pal 1.
- b. Haava oksi olen närinud — Lih 1, SJn 1.
- c. Puu oksad olen närinud — VMr 1.
- d. Haava raagu närinud — Kad 1.
- B a. Haava koort olen närinud — Lih 1.
- b. Haava koort olen hammustanud — Hlj 1.
- c. Mina sei jo lepa koort,
Augasin ma aava koort — Hls 1.
- d. Paju koort olen paugutanud — Juu 1.
- e. Talve närisin varba koort — Kei 1.
- C. Pisut puid ma olen koorind — LNg 1.

Algkuju paistab siin olevat rohkem idapoolsem Haava oksi närinud (A).

Leidub veel paar vabandusvärssi, mis on aga lokaalsed või hoopis juhuslikud:

1. Aja auku pole ma teinud — Kad 1.
A'a auku põle kiskunud,
Läbi aja läinud sisse — Tür 2.
2. Härga obust pole rikkun — Hls 2.

Kuna värss — Haava oksid närinud — ongi orasel käimise paralleelvärssiks, tundub viimase kahevärsiline moodustis ebasobivana. Nii võiks episoodi algkujude vahest järgmine:

Ma pole palju paha teinud —
Orasel ma olen käinud,
Haava oksid närinud.

Materjali vähesus ja kirevus on ometi sundinud siin rohkem kui kuskil mujal toetuma ainult tõenäolistele oletustele.

Selle episoodiga lõpevadki harilikult Põhja- ja Lääne-Eesti variandid. Algkujude aga kuulub veel mõni värss, mille leving on võtnud peamiselt lõuna suuna.

IV a. Jänese praadimine.

Kokk ometi ei kuulu jänese palvet ega võta arvesse tema vabandusi:

- A a. Kokk ei kuulnud minu palvet
(eL. Kokk es kuule minu palvet) — Lai 3, Kam 1, Plv 1.
- b. Kokk ei võtnud palveid kuulda — VJg 2.
- c. Kokk ei võtt sest kuuldavaksi — Kad 1.
- d. Kokk ei kuulend seegi pärast — Lai 1.
- e. Kokk es kuule mino sõnna — Kan 1.
- f. Kost no kokk kuuld mino sõnna — Plv 2.
- g. Kost kokk kurat kuulis — Trt 1.
- h. Kost aga kuulis kokk, rasvamokk — As 2.
- B a. Kokk aga võttis kurja sisse — Vig 1.
- b. Kokk võtt pää kuradi meele — Ote 1.
- c. Kokk seo võtte kura meele — Ráp 1.
- d. Kokk see läks hullu meelde — Pal 4.

Värsi algkujuks pean kujude Aa. Palve asemele astub eL-s paaris variandis sõnna (Ae ja f). Samuti lõuna-eestilised on kost-kujud. Kus tekkinud ja milliseid teid on käinud „kurja meele“-redaktsioon (B), ei selgu väheses materjali tõttu.

Nüüd järgnevad värssid analoogiliselt „koka palve“-episoodiga:

- v. 1. A a. Keetis minda kibedaste — Vig 1.
 b. Keetis mind kibedaste — Pal 4.
 c. Keetse minnu kibedast(e) — Vön 1, Rön 1, Ote 1, As 2.
 d. Ta keetse minnu kibõdast — Urv 1.
 e. Tema keetis mind kibedast — Lai 3.
 f. Ja keetis minu kibedast — Trt 1.
 g. Keet ärä kibedast — Röp 1.
 h. Keet iks minno kõbõtan — Plv 2.
 B. Kõpsetas mind kibedast — Pal 3.
 C a. Kokk aga keetis kibedaste — Puh 1.
 b. Kokk keetse kibedast — Kam 1.
 c. Kokk küll keete kibedast — Plv 1.
 d. Kokk keet mo kibõdast — As 1.
- v. 2. A a. Praadis mind palavaste — Pal 4.
 b. Praatse (~praatis) minnu palavast(e) — Trt 1, Vön 1, Rön 1, Ote 1, Kan 3, Urv 1, As 2.
 c. Praate palavast — Plv 1.
 d. Ikka praadis palavaste — Lai 1.
 e. Tema praadis mind palavaste — Lai 2.
 f. Praat iks minno palavan — Plv 2.
 g. Paistis aga minda palavaste — Vig 1.
 h. Paistis minu palavaste — As 2.
 B a. Kokk mind praes palavast — Pal 3.
 b. Kokk praatse palavast — Kam 1.
 c. Kokk aga paistis palavaste — Puh 1.

Arvestades ka „jänese palve“ värsside analüüsi tulemusi, peame siin värsipaaari algkujude rekonstrueerima sellisena:

Keetis minda kibedasti,
 Praadis minda palavasti.

Värsikujude erinevused on vaid murdest ja osalt juhuslikest täitesõnadest tingitud. Eriredaktsiooni moodustab ainult kokaga algav C — B.

Variandis Urv 1 liidetakse selle juure analoogiliselt „jänese palvega“ lisandvärssid:

Ta keetse kuuma katla seen
 Ja praatse kuuma panni pääl.

Mõnes Lõuna-Eesti variandis on episood sõnastatud teisiti:

- v. 1. Kokk pand kuuma vee sisse — Rõu 1, Pet 2, Irb 1, 2.
- v. 2. Lõigas liha lipsokõsõ — Pet 2, Irb 1, 2.
Lõiki liha lipsukesis — Rõu 1.
Ja liha lipsus lõigatie — Ote 1.
- v. 3. Valge rauha raasakõsõ — Pet 2, Irb 1, 2.
Rahu-rasva raasukesis — Rõu 1.

Põhja- ja Lääne-Eestis „praadimise“-motiivi asemel leiame mõnes variandis „n ülgimise“-motiivi:

Hakkas nahka nulgima — Hlj 2.
Kokk hakkas mind jo nulgima — Kad 1.
Kokk mu nahka pealta nulgis.
Naha müüs ta nahkurile,
Liha müüs ta lihunikul.
Naha eest sai kaks rubla,
Liha eest sai üksi rubla.
Mis mul sest küll kahju on,
Et ma naha alvalt antsin,
Et ma liha alvalt antsin —
Ma sain selle muidugi. — Pär 3.
Sääl minu nahka nülitie — Ote 1.
(Kokk hakkas lindu kitkuma — Koe 2.)

Või jälle jutustatakse, kuhu kokk jänese paneb:

Kokk pani kööki naela otsa — Kse 2.
Kokk pani naela rippuma — Var 1.
Kokk pani külma kammerisse.
Seal ma hüppasin krips ja krops — Kei 1.

Säält jänes (laulus küll lind) saab ometi põgenema:

. naela otsa.
Sealt ma lendasi aknast välja,
Ärra uhke õunpuu otsa.
Seal ma laulsi, Loojat kiitsi,
Kis tegi terveks tiiva vandi,
Kosutas mu kaela kondi. — Kse 2.
. naela rippuma.
Sealt ta mind pani panni peale,
Pea jäi panni ääre peale.
Siis ma lendsi aknast välja
Ärra uhke õue peale,
Ärra kall kase ladva,
Ärra kuldse kuuse otsa.

Seal ma laulsi, Loojat kiitsi,
Kis tegi terveks kaela kondid,
Parandas mu tiiva vandid. — Var 1.

Ringmängulauluks tarvitatud uuemais variandes VJg 2 ja Koe 2 kogu episoodi asemele astub tuttav „Mamsli laul“:

Kokk ei võtnud palveid kuulda.
Kokk see tuli kulbiga,
Mina tule tukiga.
Kokk see kukkus kööksti,
Mina välja lipsti. — VJg 2.
Kokk löi lindu kulbiga,
Lind löi kokka nokaga.
Kokk läks maha matsti,
Lind läks välja lipsti. — Koe 2.

Vanas Kad 1. variandis jänes saadab koju teate oma saatusest:

Kokk ei võtt sest kuuldavaksi! —
„Lingud, lingud, langukesed!
Kui teie lähte sinna poole,
Kallage Kadrina poole,
Viige mu isale teada,
Viige mu emale teada,
Viige mu viie vennalegi,
Viige mu nelja naeselegi!
Nüid ma olen õtsa saanud,
Püssiga mind lastud,
Odaga mind pistetud,
Pandud sadula koljude peale;
Viidud mõisa koka kätte,
Kokk mind ära nülginud,
Kokk mind ära praadinud!“

Aluseks on siin rahvalaul „Sõnumisaat koju“, kus noorik langudelt või koguni lindudelt saadab koju sõnumi oma kitudisest võõraste hulgas.

Fr I-st on pärit värsid:

Kokk pani kotta kapi taha — Hlj 2.
Kokk see võttis naha maha,
Pani kööki kapi taha — Amb 1.

Episoodi algkaju rekonstruktsioon on järgmine:

Kokk ei kuulnud minu palvet,
Keetis minda kibedasti,
Praadis minda palavasti.

Vähestes variantides „praadimise“-episoodi järele lisatakse „koka sõimu“ värside:

- v. 1. a. Mina kokka sõimama — Puh 1, Rõn 1, Kan 1, Urv 1.
 - b. Läksin kokka sõimama — Lai 3.
- v. 2. A a. Kokk, kokk, kooremokk — Kan 1.
 - b. Kokk, kurat, koorõmokk — Urv 1.
 - c. Oh sa vana kooremokka — Lai 3.
- B a. Oh sa kokka, rasvamokka — Puh 1.
 - b. Kokk, oh kokk, sa rasvamokk — Rõn 1.
- v. 3. Mis sa keetsid mind kibedast — Lai 3.
- v. 4. Praadisid mind palavast — Lai 3.

Igatahes on see vaid sekundaarne „jänese palve“-episoodi järeleaimamine.

„Koka sõim“ on arvatavasti siit laenatud kumulatiivse ahellaulu „Härra saatis Jaani põllule“ ühte Pilistvere varianti:

Ärra akkab kokka sõimamaie:

„Võtku pagan selle koka,

Selle koka, rasvamoka,

Kes ei tapnud ärga mitte!“

EÜS IV 2040/42 (70).

IV b. Jänese lauau.

Praetud jänese viiakse lauale:

- A a. Viidi mind saksa laua peale — Vig 1.
 - b. Veie saksa lavva pääle — Urv 1.
 - c. Viis sakste laua pääle — Trt 1.
- B a. Viidi härra laua pääle — Har 2.
 - b. Pandis härra laua pääle — Har 1.
- C a. Viis siis tarre laua pääle — Ote 1.
 - b. Viisõ tarrõ lavva pääle — Kan 3.
- D. Veie mõisa laua pääle — As 2.
- E. Siis mind viidi laua pääl — Lai 4.
- F a. Viidi siis paksu praua ette — Lai 1.
 - b. Veie provvale ette — Kam 1.
 - c. Veie provva ette — Plv 1.

Värsi algkujuks võime lugeda „saksa“-redaktsiooni kuju Aa. Muud redaktsioonid on kas juhuslikud või vähemale alale omased. „Proua“-redaktsioon (F) on tekkinud

paralleelselt II b episoodi v. 2. kujuga „Anti paksu proua kätte“. Lauale viija algselt ei ole nimetatud, Lõuna-Eestis kujuneb selleks kokk, paaril juhul aga järgnevate värsside mõjul toa-poiss või taretüdruk:

Toapoiss, see tore poissi — Ote 1.

Taretüdruk üles veie — Har 1.

Nüüd järgneb „söömise“-motiiv. Põhja-Eesti väheses jäänustes ja osalt Lõuna-Eestiski on see kujutatud ühevärsiliselt:

- A a. Saksad söövad magusast — Hlj 2.
- b. Saksa sööve liha — Krk 2.
- c. Saksad söid liha miss ja mäss — Vig 1.
- d. Saksad söövad niu ja näu — Trt 1.
- B. Provva seie magusast — Kam 1, Plv 1.
- C. Härra minu liha söie — Har 1, 2.
- D a. Säksa latsõ seivä liha — Irb 2, Rõu 1.
- b. Säksa latsõ liha seie — Irb 1.
- c. Saksa lapsed pliu ja pläu — Trt 1.
- E. Koka latse seivä nipst ja napst — As 1.
- F. Siis mind võeti siit ja sealt — Lai 4.

Lõuna-Eestis on värss tavaliselt laiendatud kaheks:

- v. 1. A a. Saksa latse, padakonna — Võn 1, 2, Rõn 1, San 1, Kan 1, 3, Urv 1, Röp 1, Pet 1.
- b. Herrä puea, padakonna — Plv 2.
- c. Noore herra, padakonna — Ote 1, Kan 2, As 2.
- d. Saksa poja, padakiisa — Krk 1.
- v. 2. A a. Seivä liha nihvt ja nähvt — Plv 2a.
- b. Leivä liha niks ja näks — San 1.
- c. Seivä liha niu ja näu — Võn 2.
- d. Sööva lihha niuh ja näuh — Röp 1.
- e. Sööva liha lota lata — Võn 1.
- f. Seivä mu liha niu ja näu — Urv 1.
- g. Seivä mu liha niuht ja näuht — Plv 2b.
- h. Sei iks niä lihha lipa lapa — Pet 1.
- i. Seivä minu liha ärä — Rõn 1.
- j. Liha söödi liksa loksa — Pal 3.
- k. Liha süväs liuh, lauh — Krk 1.
- B a. Seivä minnu niuh ja näuh — Kan 3.
- b. Seivä minnu niuht ja näuht — Kan 1, 2.
- c. Seivä minnu lipst ja lopst — Kan 1.
- d. Seivä minu krii ja kräu — As 2.
- C. Võtiva iks niuh ja näuh — Ote 1.

Lõuna-Eesti normaalkuju on täiesti läbipaistev järgmiselt:

Saksa latse, padakonna,
Seivä liha niuh ja näuh.

On väga raske otsusele jõuda, milline on aga motiivi alg-sõnastus. Kindlasti see kuulub ühevärsilise A-kuju hulka. Adverbiaal on onomatopoeetne vastavalt neis variandes, kus II a-episoodi „laskmise“-motiivi puhulgi, milles lugesime seesuguse moodustise sekundaarseks. Kõne alla võiks niisiis tulla ainult adverbiaal magusasti (Aa ja B). Nii võiks algkujuks vahest olla „Saksad sõid mind magusasti“.

Mõnes üksikus variandis kirjeldatakse söömist pikemalt. Tuleb juure „kahvli“-motiiv:

See mind siis leikas noaga,
Torgitakse kahvliga — Lai 1.
Nugadega niuh, näuh,
Kahvritega kiuh, käuh — Lai 4.
Kahvli käveva kiuht ja käuht — Plv 2.
Kahvli käävä kiuh ja käuh — Röp 1.

Laiemalt on aga Lõuna-Eestis levinud „luude“-motiiv:

Vinnati kondid koerte kätte — Vig 1.
Pini jüräsivä' luid kriu ja krau — Urv 1.
Luud söödi loksa laksa — Pal 3.
Pilva luid pilla palla — Vön 1.
Pildvä luid piu ja päu — Vön 2.
Pilse kondi lavva alla — Kam 1, Plv 1.
Pilseva luu lavva ala — Rön 1, San 1.
Lui lasti laua ala — Har 1.
Luu laskis laua alla — Har 2.
Lasi iks niä luu' lavva ala — Pet 1.
Lasi luu lavva ala,
Pilli luu pingi ala — Pet 2, Irb 1, 2.
Pilli luu lavva ala — As 1.

Need motiivid ometi ei näi kuuluvat episoodi algkujju, mille rekonstrueerime sellisena:

Viidi saksa laua peale —
Saksad sõid mind magusasti.

„Söömise“-motiivile liitub lõunapoolseis variantides pea-
aegu üldiselt episood

Jänese uuestisünd.

Sisu on siin õige muinasjutuline: Toatüdruk korjab luud
kokku ja viib metsa, kus neist uuesti jännes saab:

- v. 1. A a. Ole terve, taretütrik — Vön 2, Kam 1, Har 1, 2,
Plv 1, As 1, 2.
b. Olge terve, taretütrik — Vön 1, Urv 1, Plv 2, 5,
Irb 1, 2.
c. Olga terve, tuatütrik — Pal 3.
d. Olgu tervest siis toatüdruk — Lai 1.
e. Tere ka, tuatüdruk — Krk 1.
f. Olgu terve, toapoissi — Trt 1.
B a. Taretütruk, ää tütruk — Rön 1, Kan 1.
b. Kõogitüdruk, ää tüdruk — Ote 1.
c. Saksatüdruk, ää tüdruk — San 1.
C. Toatütruk, mu õeke — Pal 4.
D. Mul on õde metsassagi — VMr 2.
- v. 2. A a. Kes mu kondi kokko korjas — Trt 1, Kam 1,
As 1.
b. Kes mu kondid kokku korjab — VMr 1.
c. Kes minu kondid koristas — Lai 1.
d. Kes mu luu kokko koräs — Vön 2, Urv 1,
Plv 2a, 5.
e. Kes ne luu kokku korjas — Vön 1.
B a. Korjas mu kondid kokku — Pal 4.
b. Koristas mu kontisida — Pal 3.
c. Korjas minu luu kõik kokku — Rön 1.
d. Korjas mino luu kokku — Ote 1, Kan 1.
e. Koräs luu kokko — Irb 1, 2.
f. Korjas mu luukõsõ kokko — Plv 2b.
g. Korjas luu lavva alt — San 1.
C a. Et sa luu mul kokku korssid — Vön 4.
b. Et sa mu luu ja kondi kokko korsid — As 2.
D. Kogu nee luukse kokku — Krk 1.
E a. Tarötütrek korjas kokku — Har 2.
b. Taretütrek üles korjas — Har 1.
F. Neio iks ma luu' kokko korsi — Pet 1.
- v. 3. A a. Sidus siidi räti sisse — Lai 1, Pal 3, Trt 1.
b. Seub siidi rätikusse — VMr 1.
c. Seo siidi rätikusse — Krk 1.
B a. Kõüdi siidi räti sisse — Rön 1, San 1, Irb 1.
b. Kõitis siidi nartsu sisse — Pal 4.
c. Kõüdi iks ma valgõ räti sisse — Pet 1.

- C a. Mähkse siidi räti sisse — Võn 1, Kam 1, Urv 1, Plv 1, As 1.
- b. Mähkse siidi räti sisse — Võn 4, As 2.
- D a. Pani valge räti sisse — Irb 1.
- b. Pand(is) siidi räti pääle — Har 1, 2.
- E. Sirot siidi räti sisse — Plv 2.
- v. 4. A a. Viis(e) mõtsa kannu otsa — Pal 3, Võn 1, 2, Ote 1, San 1, Urv 1, Plv 2, 5.
- b. Viis sis mõtsa kannu otsa — Rõn 1.
- c. Viis mind metsa kannu otsa — Pal 4.
- d. Veiet mõtsa kannu otsa — Võn 4.
- e. Viib metsa, paneb kannu otsa — VMr 1.
- f. Vii na mõtsa kannu otsa — Krk 1.
- g. Viis nad see kannu otsa — Lai 1.
- h. Viie mõtsa kannu pääle — Kan 1.
- i. Veie kõo kannu pääle — Kam 1, Plv 1.
- j. Veie iks ma mõtsa kannu pääle — Pet 1.
- k. Viis metsa kannu äärde — Trt 1.
- B a. Veie mõtsa mätta otsa — Irb 1, 2, As 1.
- b. Veied sohu mätta alla — As 2.
- c. Suurdõ vei iks ma suo mättahe — Pet 1.
- C a. Veie mõtsa kingu otsa — Har 1.
- b. Veie mõtsa mäe pääle — Har 2.
- v. 5. A a. Sis must jälle jänes sai — As 1.
- b. Siis must sai jälle jänes — Pal 4.
- c. Seält siis sai mul jälle jänes — Lai 1.
- d. Siis sain jälle jäneseks — Pal 1.
- e. Säält sai jänes jällegi — San 1.
- f. Säält sai jälle jänესki — Kan 1.
- g. Säält sai jälki jänes — Plv 5.
- h. Säält sai jälki jäneseekene — Plv 2b.
- i. Jälki sai must jäneseekene — Plv 2a.
- j. Jubap ma jo jänes olen — As 2.
- B a. Säält sai jälle valge jänes — Trt 1, Võn 2.
- b. Säält sai vaenõ valgõ jänes — Irb 2.
- c. Saie jällegi valge jänes — Võn 1.
- d. Säält sai mull' iks vaene valgõ jänes — Pet 1.
- C a. Seal ma sigin jälle linnust — VMr 1.
- b. Säält sai tilluk linnukene — Krk 1.
- D. Säält mo Jummal käos löi — Kam 1, Plv 1.
- v. 6. A a. Ennemuistne eläjäs — As 1.
- b. Ennemuistne eläjäkene — Plv 2.
- c. Ennemuistne poisikene — Krk 1.
- B a. Nii kui enne mustegi — Võn 1.
- b. Nii kui enne vanastki — Kan 1.
- c. Targemb veel kui ennegi — As 2.
- d. Hüppas nigu ennegi — San 1.

5. ja 6. värsi asemel leiame vahest värsi:

Ent nüüd elä mina jälle — Rõn 1.

Ema õe, esa õe, joba mina ela! — Ote 1.

Joba minust asi saa — Har 1.

Jo'p jo minust asi saie — Har 2.

Paaril korral lisatakse selle juure:

Laku perst nüt, püssimees! — Võn 4.

Laku perst, pussi mees! — As 2.

Normaalselt on „jänese uuestisünni“ värsid:

Ole terve, taretütrik

Kes mu kondid kokku korjas!

Sidus siidi räti sisse,

Viis nad metsa kännu otsa —

Säält must sai jälle jänes.

„Jänese uuestisünni“ on pärit muinasjutust „Käo sünni“ (Aarne-Thompson Mt 720):

Võorasema tapab poisi, keedab liha ja annab isale ilma selle aimamata süüa. Õde korjab kondid kokku ja viib kadaka alla. Sääl neist sünnib kägu, kes laulab oma tapmisest, toob kingitusi isale ja õele ja laseb vesikivi kukkuda võorasema kaela.

Muinasjutt on rahvusvaheliselt väga tuntud²⁸⁾ ja on Eestisse laenatud mitmel korral nii ida- kui läänenaabreilt. Sellepärast leiame kardinaalseid erinevusi ka käo laulus. Laul puudub üldse enamikus Pärnu-, Viljandi- ja Võrumaa variantides. Setumaal ja selle lähemas ümbruses on see normaalselt:

Ämmäk mino äratapi,

kuuku, kuuku!

Esä seije mino liha,

Vello jõe mino vere,

Sõsar hellä linnukõnõ

Koräs mino luu kokko,

Kõut siidi räti sisse,

Vei tammõ oosõ sisse —

Säält sai sinitsirkukõnõ²⁹⁾.

²⁸⁾ Välismaade materjali kohta vt. Bolte-Polívka Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm. Leipzig 1913, lk. 412—423. — Eesti materjali on mul siin võrdluseks ainult Hurda kogust.

²⁹⁾ H II 3, 199 (48) < Se. — Sellega võrdlemisi lähedased 3 Se, 1 Urv ja 1 Trv.

Siin on puhtida-euroopaline joon tamme õõne sisse viimine.

Lääne-Eestis puudub laulus linnuks-saamise moment, nimetatakse ainult tegelaste osi tapmises ja söömisel:

 Ema mu verevalaja,
 kukku!
Isa mu liha sööja,
Vend mull veetooja,
Õde mu kondi koristaja ³⁰⁾.

Harju-, Järva-, Viru, Põhja-Viljandi- ja Põhja-Tartumaal on laulul järgmine kuju:

 Ema mu verevalaja,
Isa mu lihasööja;
Õde mu kondid koristas,
Sidus siidi rätikusse,
Viis metsa kannu otsa,
Seal ma sündisin käuks: Kukku ³¹⁾.

Põhja-Tartumaal ja Lõuna-Virumaal on see versioon tihti muinasjutust vabanenud ja elab iseseisva lauluna ³²⁾. (Muud üksikversioonid, kuigi muinasjutu uurjale otse üllatavad, on meil siin tähtsusetu.)

Võrrelgem nüüd „jänese uuestisündi“ käo lauluga. Pea täielik sarnasus on ainult viimase näitega. Muinasjutu õe asemele astub konteksti kohaselt toatüdruk, kuid variandes VMr 2 (D) ja Pal 4 (C) leiame veel reministsentsi õest. Verb mähkse, panijne. leidub ka murdekohaselt „käo sünnis“, samuti mäтта otsa. Transsformatsiooni-värss on muinasjutus mitmesugune:

 Linnuks ma sain — Jür.
 Seal sain elu enesele — Koe.
 Seal ma sündisin käoks(a) — VMr, Kos.
 Siis sai minust kägu — Pal.
 Seal löi Jumal mind käosse — SJn.

³⁰⁾ H II 20, 751 (1) < Vän. — Siia juure kuuluvad 1 Sa, 1 Lä, 1 Kse, 1 Tõs ja 1 Vai.

³¹⁾ H II 11, 464 (28) < VMr. — Pisemate muudatustega 2 Koe, 1 Jür. 1 Kos, 1 SJn, 1 Kod, 1 Pal.

³²⁾ Vt. pr. Vuolijoe laulude register, tüüp „K ä g u“.

Jumal minu käöss löi — Kod.

Siis sai minust kägu — Pal.

Jumal andis elu mulle,

Sealt siis saen minä käukene — Kod.

„Jänese õhkamises“ leiame vasteid siin mitmele juhule. Kujus „Säält mo Jummal käos löi“ (C) on isegi värssi jäänud kägu, kuna see muidu loomulikult jäneseks muudetud, samuti kuju Ba ja b, kus säilib lind. Nii võime kujutella järgmist käiku: „jänese õhkamise“ laulu astub „jänese uuestisünd“ Põhja-Tartumaal või Virumaal ja liigub siit ühes lauluga lõunapoole, kuid alatasa veel oma allika mõju all olles.

Jänes siiski ei mõtlegi loobuda paha tegemast. „Jänese uuestisünni“ lõppu pannakse mõnes variandis veel kord „orase“-motiiv, üle kantud „eelloost“:

Riku sinu rüäorasse,

Kaku sinu kaaraorasse — Võn 3.

Ei ma enamb karga kaara,

Ei ma talla so taterikku — Kan 1.

Sääl ma seie rüä orast,

Sääl ma seie kaara orast — Urv 1.

Küll ma talla taterikku,

Küll ma niidä nisu päid — Har 1.

Jo'p jo riipse rüa orast,

Jo'p jo niidi nisu orast.

Kül' mä kisu kesvä orast,

Kül mä kaku kaara orast — Har 2.

Nii et „orase“-motiiv, algupäraselt ja Põhja-Eestis, kuulub „jänese vabanduse“ episoodi. Säält siirdub Lõuna-Eesti põhja osis „ellukku“ ja viimasest Lõuna-Eesti lõuna osis „jänese uuestisünni“ episoodi jätku.

4. Kokkuvõte.

Eesti rahvalaulu „Jänese õhkamise“ algkuju oleme rekonstrueerinud järgmiselt:

Oh mina vaene valge jänese,

Kevadine kerge jänese!

Elan suure metsa sees,

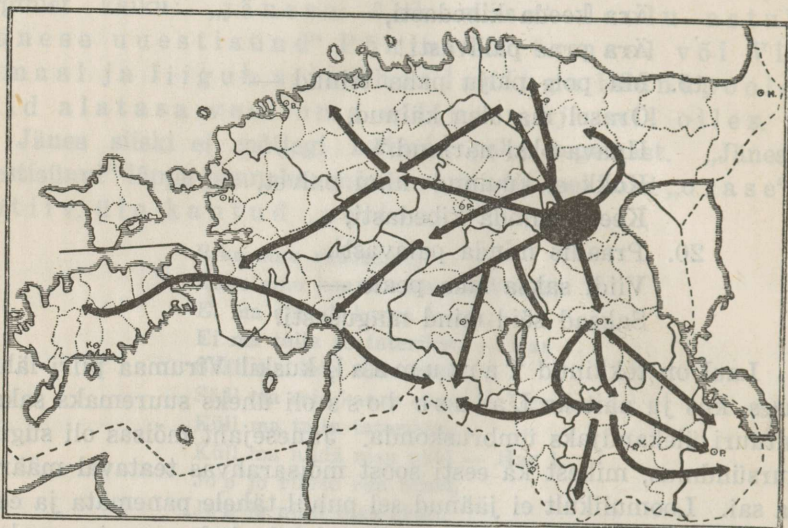
Paksu paju rähu sees.

5. Tuli jääger püssiga,
 Oma hulga hurtadega,
 Laskis maha matsatelles,
 Veri välja vurtsatelles.
 Pandi mind siis sadulasse,
10. Viidi mõisa koka kätte.
 Mina kokka paluma:
 „Kulla kokka, rasvamokka,
 Ära keeda kibedasti,
 Ära prae palavasti!
15. Ma pole palju paha teinud —
 Orasel ma olen käinud,
 Haava oksti närinud.“
 Kokk ei kuulnud minu palvet,
 Keetis minda kibedasti,
20. Praadis minda palavasti.
 Viidi saksa laua peale —
 Saksad sõid mind magusasti.

Laul on tekkinud T a r t u m a a l, kuskil Virumaa piiri läheduses, kus ju näiteks L a i u s e l o s s oli üheks suuremaks saksa kultuuri ülekandjaks ümbruskonda. Jänesejaht mõisas oli sügise suursündmus, millest ka eesti soost mõisarahvas teataval määral osa sai. Loomulikult ei jäänud sel puhul tähele panemata ja eeskujuks võtmata saksa rohkearvuline jahilaulude repertuaar, kus juures tõlkijaiks ja vahetalitajaiks nende (ja ka igasuguste muude saksa laulude) siirdumisel eesti laulubarra olid just eestlasist mõisateenijad. Laulu tekkimise ajaks on vana lauluvormi degenererumise algupool, arvatavasti 17. sajandi lõpp. Sünnikohalt laul on levinud juba 19. sajandi alguseks üle terve maa, kohanedes eri kultuur-rajoonide rahvalaulu vormi ja sisu traditsioonidega ja massi psüükega. Läänes see on muutunud sisult labasemaks ja vormilt uusrahvalaulu taolisemaks, lõunas omandab rōhkem naiivsema ja traagikoomilisema karakteri, ühtlasi saades elavamaks onomatopōa rohke tarvitamise ja õnnestunud liitmiste läbi. Ometi on peaaegu võimatu (pääle väheste erandite) kindlaks määrata laulu lokaalredaktsioone, sest muutused värssides on kerged levima ja seda pea alati eriteedel, päälegi on materjali hulk liiga väike põhjalikuma uurimise jaoks. Laulu (resp. värsmuutuste) l e v i m i s - s u n d e umbkaudselt näitab kaart lk. 114.

Lõpp-episoodid on laulu kodumaal kaunis varakult hakanud kaduma, läänes pääle „jänese vabandust“ hoopis puuduvad, lõunas sellevastu tugevasti muudetult veel praegu väga elavad.

Eesti laulu otseseks allikaks on saksa II-versioon, kuid tõlkimisel on osalt kaunis vabalt toimetatud (kuna ju ka värsitehnika põhiliselt lahku läheb). Nii algusvärsi „valge jänese“-redaktsioon sarnaneb saksa algusvärsiga „Ich armes

„Jänese õhkamise“ levimissuunad.

Häslein im weiten Feld.“ „Jänese vabanduse“-episood tuleb ette niihästi Eestis kui saksa II-versioonis. II-episoodi „verejooksmise“ motiiv on väljendatud sõnadega „Da kommt das Blut heraus geloffen“. Sadulasse sidumine on omane ainult II-versioonile („Der Jäger mich an sein Sattel bindt“.) jne. Saksa I-versiooniga aga ei ole eesti laulul mingit kokkupuute punkti.

Ometi paistab olevat Lääne-Eestis laul veel teist korda laenatud saksa II-versioonist. Nii on „ööd-päeva püüdmine“ motiiviga üllatavalt sarnane

Bei Tag und auch bei Nacht,
Da thut man mir nachtrachten.

Või jälle „koerte õhutamise“ motiiv:

Sa sa, ihr Hund! in vollem Lauf
Sucht mir geschwind einen Hasen auf.

Niisama kokk riputab jänese naela otsa:

Hängt sie mich Marten an die Wand.

Siia kuuluvad võib olla ka „jänese vabanduse“ need erikujud, milles räägitakse rohu või lehtede söömisest ja vee joomisest, vrd. saksa

Ich pflücke nur ein Blättchen,
Daran thu ich mich sättigen;
Ich trinke das Wasser ans meinem Revier.

Teiskordselt näikse laenatud olevat ka lääne-eestilised „elloo“ „orase“-motiivi värsid, vrd. saksa

Dann geh ich naus ins grüne Feld,
Such mein Geweid, wo's mir gefällt.

Olgu tähendatud, et need motiivid leiduvad enamasti II-versiooni erikujus, mille esindajaks Erk-Böhme nr. 169 b.

Ei ole aga selge, millal see laen on teostunud, kas enne üldist versiooni või hiljem selle täienduseks. Esimesel juhul idapoolt liikuv laulukuju oleks vallutanud ka iseseisva lääneversiooni.

Ei ole kahtlust, et *Freundlich* oma „Jänese õhkamise“ pole mitte *Curtmanni* järele tõlkinud,³³) vaid materjali ümberluuletamiseks saanud eesti rahvalaulu mingeist läänepoolseist (resp. Muhu) redaktsioonest.

FRI-s leiame niihästi „elloo“ „metsa“- kui „orase“-motiivi. Värsile „Pöesa taga varjul olles“ on kõige lähedam rahvalaulu „metsa“-motiivi 2. värsi lääne-eestiline kuju C. Samuti „orase“-motiivi lääne-eestiline redaktsioon (tunnus: põld, vrd. Sa 1, Mst 1, Pär 1) peegeldub värsis „Püüab põllo poole tulla.“ „Värsi-
side 3, 4 ja 8 vasteks on rahvalaulu Rosenplänteri Pär 3. varian-
dis:

..... põllal orrassele.
Tahtsin seal julgest süa,
Rõõmsast agga lusti lüa.

³³) Kuigi kooliraamatute autori *Curtmanni* teksti mul ei läinud korda kätte saada, on ometi teada, et saksa kooliraamatuis tarvitusel on olnud I-versioonist ümbertehtud laul.

Jahi-stseenid on sisult väga sarnased (koer — püss). V. 21. (Pani jänest oma pauna) allikaks võib olla mingi metsast koju viimise värssi kuju (vrd. E), v. 22 (Viis ka koju kohe sauna) koka kätte andmise värssi „kodu“-redaktsioon (B) ja v. 23 vaste — „nulgimise“ motiiv. V. 30-s toodud jäägri kavatsus jänese nahka müüa, leidub, kuigi teostatult, variandis Pär 3. — Kõik võrdluseks toodud vasted on kas spetsiaalselt lääne-eestilised, või kui laiemalt tuntud, siis ka Lääne-Eestis.

Fr II on rahvalaulule veel palju sarnasem. Siin kohati on võetud rahvalaulust värssi ja sellele omaltpoolt vemmälvärssi juure luuletatud. Nii on v. 3. „Meid kui lindu püütakse“ täielikus kokkukuuluvuses „ööd-päeva püüdmise“ värssiga. V. 7—8 tunneme rahvalaulu „koerte õhutamise“-motiivi. Ka Fr II-s võtavad koerad jänese kinni ja toovad jäägri juure, kus siis sadulasse puuakse (v. 18).

Viidi mõisa herra ette,
Pärast anti koka kätte,

on pea sõnasõnalt „koka kätte andmise“ kahevärssiline kuju. Loetlen ainult Freundlich'i värssi ilma paralleele toomata, sest need on rahvalaulus pea sõnasõnalt samad üle-eestiliselt:

- v. 21. Küll siis kokka palusin.
- 23. Armas kokk ja rasvamokk.
- 27. Ma ei ole paha teind.
- 28. Orasel küll olen käind.
- 29. Aava oksid näridud.
- 32. Sest et kokk ei kuulnud seda.

V. 33. „Poos mind üles varna otsa“ — vt. „naela otsa riputamise“ motiiv ja v. 35 — „nulgimise“ motiiv.

Nii siis ühe lausega kokku võttes: Eesti rahvalaul „Jänese õhkamine“ on laen saksa „Häsleins Klage“ II-versioonist ja on andnud materjali kirjanduslikuks ümbertöötamiseks C. W. Freundlich'ile, kelle tekstid omakorda on saanud rahvapäraseks ning tihti mõjutanud rahvalaulu.

Lihaeit.

Herbert Tampere.

Vaatamata „vanavara ajastu“ suursaavutusile on teatavad alad eriti Lääne-Eestis jäänud üsna vaeslapse seisukorda. Osa kihelkondi on rahvaluule uurijale täielik terra incognita. Sellepärast praegune järelkorjandus võib luua oleva ainekogu selgituseks sageli uusi perspektiive ja avastada koguni üllatavaid ning senitundmatuid motiive ja olukordi. Nii näiteks peeti vastlapäeva nimetust lihaheideseini puht lõuna-eestiliseks terminiks. Kahel suvel (1929 ja 1930) Pärnu taga ja Lõuna-Läänemaal

Lihaeite Eestis.

töötades võisin ometi konstateerida selle, olgugi rudimentalist ja arenedes uue suuna võtnud, esinemist sääligi teatavas rajoonis. Toon siin terve asjasse puutuva materjali:

1. Ennem oli vastlapäe ike lihaeite päe. Inimesed olid vaesed — liha sai selleks aaks otsagi, eidei liha ää.

ERA II 16, 70 (8) < Mihkli.

2. Vastlapäe oli enne lihaeit [= heitmene].

ERA II 39, 121 (26) < Audru.

3. Jutustaja tunneb ka sõna lihaeite.¹⁾

ERA II 17, 655 < Kihnu.

4. Vanast oli vastlapäe koa lihaeide päe [eit = vana naine].

ERA II 39, 256 (3) < Tõstamaa.

5. Enni ku ma laps oli, oli koa lihaeide päe. Nüid kaob ää. Nüid änam ei üita nii.

ERA II 39, 278 (15) < Varbla.

¹⁾ Ed. Treu ülestähendis. — Nähtavasti elliptiline vorm, välja jäetud 'päev'. Vrd.: „Lõikame latsel jõussit [juukseid], suime pääd, las lihaeit tulla. (Vrd. lihavõtte).“ — ERA II 34, 49 (34) < Tarvastu.

6. Sii maal oli ike enne lihaeit ja lihaeide päe. Kõidi lihaeide liugu laskmas, et linad pidid kasvma. Pandi obu ette ja sõideti kõrtsi juure ja teistele võõraks.

ERA II 39, 291 (1) < Varbla.

7. Lihaeide päe oli ike enim [vastlapäev]. Kas see lihaeit enne oli või?... Ei ma seda tea. Et „lihaeit tuleb“.

ERA II 39, 39 (3) < Tõstamaa.

8. Lihaeide päe oli vanast jah. Junnis [s. t. Mihkli kihelkonnas] paergugi lihaeide päe. Lapsi narvad, et lihaeided tulevad, toovad sia jalgu. Lihaeided kõisid, siilulesed mütsid peas, kõisid teises talus ja kõrtsis linaliugu laskmas. Ku majaema läks välja kaugele, siis kasvasid pikad linad.

ERA II 39, 67/8 (7) < Tõstamaa.

9. Vastlapäe keideti liha valmis ja pandi vaangaga lhaotsa, otsele, siis liha eit kõis söömas. Kelmid sulased pand kinni, siis old näha, et liha eit oo söömas köind.

Eit — see oo ema. Minu kutsutse koa „va Ärma eit“. — Ei vastlapäeval mina muud nime põle kuuld, kui ike vastlapäe.

ERA II 16, 72 (7) < Mihkli.

10. Vastlapäe oo uiea aja nimi. Vanast oli ike lihaeide päe. Üteldi lastele, et lihaeit tuleb ja toob suure vaanga täie sea jalgu. Kujutadi nagu jõuluvana nii lihaeit — vana köötsus eedekene, piske kõber vanaeit. Kutsuti teist koa „liha Kai“. ERA II 16, 64 (9) < Mihkli.

11. Lihaeite päeval lihaeit tuli keriselt ja võttis pajast sea jalgu.

ERA II 16, 67 (1) < Mihkli.

12. Vastlapäe viidi liha lhaotsa otsele liha eededele. No ühes peres sulane pand liha nahka ja pand rangi roomad asemele. Kui siis liha eeded tulnd ja närind ja närind ja vaield, et kas oo liha või põle mette. Länd viimaks ää, et põle mette. Aga sui — kui siis sead olid täiu täis mis tilkus, ja kõngesidki külatänabas. — Nojah, enim oli ike koa lihaeite või eedede päe rohkem ond kui vastlapäe.

ERA II 16, 77 (1) < Mihkli.

Kui mingi termin saab haruldaseks ning ajahammas selle esialgse tähenduse tumestab, siis sageli püütakse seda uuesti sisustada hoopis kõrvaliste ja juhuslikkude kokkusattumustega. Lääne-Eestis on pluraali genetiivil koondatud kuju ('eitede' asemel üteldakse 'eite'). Nii võib siingi sõnavormide kokkulanguse tõttu liha(h)eite päev saada uue etümoloogia — lihaeitede päev. Ja kui on juba kord lihaeitede päev, siis peavad figureerima ka selle nime kandjad. Lihtsamail ja võib olla esialgsemail juhtudel lihaeit on ainult ilma tähenduseta päeva personifikatsioon, sümbol. Paaril juhul omandavad aga nime „liulaskjad“ naised. Palju kaugemale arenenud on lihaeide traditsioon Mihkli kihelkonnas. Siin omandab see teatava majahaldja tähend-

duse, saab koguni pärisnime Kai (vrd. murde Kai, tuule Kai, sõniku Kai) ning sellega ühendatakse mitmesuguseid kombeid ja jutumotiive, mis ühtlasi põhjendavad liha eide nime.

Vastlapäeval keedetakse seajalgu ja viiakse kondid lakka, kus need seisavad maarjapäevani. Täendus: et sead suvel karjas seisaksid, hästi kasvaksid ja palju põrsaid tooksid. Aga ka hingede ajal viiakse sööki toa otsele kojutulevaile hingedele toiduks. Siin need mõlemad kumbed ühendatult liidetakse lihaeidega. Samuti kasutatakse nende motiividega sarnane lugu kratte petvast sulasest, muidugi uute oludega kohandatuna.

Olgu lõpuks tähendatud, et seesugune vääretümoloogia läbi uute mütoloogiliste kujude loomine polegi haruldane. Umbes sarnast teed on käinud lõuna-saksa Frau Faste (< Fronfaste — murdeti Fraufaste), vrd. ka itaalia Befana (< Epiphania), vene Sofia (< Theosophia) — samasugused tähtpäevade personifitseeringud. See on huvitav nähe massipsühholoogia uurijale. Primitiivse inimese tung arusaamatut seletada paneb kinni haarama üsna juhuslikust pidemest ja loob sellele uue ehitise tuntud motiivide kaasabil.

Ööbiku laul.

Eduard Laugaste (-Treu).

Kui eestlane ööbikut kuulates jäljendas tema laulu vastavalt selle kõlalisele avaldusele, siis ei imetlenud ta mitte üksi selle rütmilist häälotsust, vaid kuulis „viisiga“ ühenduses koguni ka sõnu, mida tunnemegi rahvasuus „ööbiku laulu“ nime all. See omaette luulepärl on elanud juba mitu põlve rahva suulises traditsioonis, taoti küll muutudes vastavalt ajavaimule ja kohanedes üha muutuvatele oludele.

Ööbik ise, keda romantilised luuletajad on ülistanud laulukuningaks lindude seas, pole, tõsi küll, rahva silmis leidnud seda tähelepanu, mis mõni teine lind, nagu peoleo, rääkimata pääsukesest, kelle laulurepertuaar on üllatavalt suur.¹⁾ Vanem rahvalaul samuti ka rahvajutt kõneleb temast harva. Ometi on saanud just käsitledav laul võrdlemisi suure tähelepanu osaliseks.

Nii on ööbiku laulu kirjalik kui ka suuline traditsioon, vaatamata oma noore eale, jõudnud kaunis laialt levida, kusjuures sellele on püütud sisultki mitu tähendust anda. Siin virgutab ta lauldes orja teole, sääl äratab uinuvat õitsilist valvele; sagedamini aga ähvardab varahommikul kündvat sulast, kes veel kohmetunult käsitab adrapuid, ega sunni sääljuures laisalt ründevaid veloomigi kiiremini vaole. Ta hüüab siis ka tüdrukut, et see tooks piitsa, millega ergutada tõrkuvaid härgi, vahest sõnakulmatuid hobuseid, või koguni künnipoissi ennast. See on ta laulu teema, mis oli populaarne siis, kui laisklevaid töölisi ähvardas piits, nagu oleks toq mõisapreilide kuulsam laulik linnuriigis palgatud isegi mõisniku õuelaulikuks, virgutama tööle neid, kelle meel alles une või lemme kütkes.

¹⁾ Pikemalt Ed. Laugaste (-Treu) Die estnischen Vogelstimmen-deutungen (FFComm. 97), Helsinki 1931.

F. R. Fählmanni „Koidu ja Ämariku“ avaldamisega näeb ka tolle laulukese katke esmakordselt trükivalgust ja on Fählmanni enda loodud müüdis kahtlemata rahvapärane. Aastat kaheksa edasi avaldab Neus sama laulu palju täielikumalt. Siit pääle algab selle harrastus õige laialdaselt. Rääkimata mitmetest ja mitmetest „Koidu ja Ämariku“ taastoodetest, avaldatakse ka uusi teisendeid, kopeeritakse juba ilmunuid kooliraamatuisse, aabitsaisse, kalendritesse, ja on juba ärkamisajal küllalt levinud ja hästi tuntud, tänu oma kergestiõpitavale ja meeldivale sisule.

1. Trükitud teisendid.

1. „... laisk tüdruk, laisk tüdruk! öpik! — F. R. Fählmann Koit und Ämarik²⁾, Verhandlungen der Gelehrten Ehstnischen Gesellschaft I 3, (1844), 86. Müüt ilmus saksa keeli ja avaldati hiljem M. J. Eiseni tõlgituna „Dr. Fählmanni kirjades“ (1883) lk. 21. Säält on seda trükitud kooliraamatuis ja antoloogias palju kordi. Äratrükkide kohta vt. lähemalt „F. Faehlmanni album“ (1929) lk. 94—95.

2. Ööpik, ööpik, ööpik! / Laisk, laisk. / Tüdruk, tüdruk; / Too piits, too piits! / Küüt — must, küüt — must, / Vaole, vaole! / Tsäh-tsäh, tsäh-tsäh! — H. Neus Ehstnische Volkslieder (1852) lk. 414.

Sama teisendi on Neusilt laenanud väiksemate erivustega: 1. F. J. Wiedemann-AIÄLE (1876) lk. 295; 2. M. Kampmann Eesti kirjan-duseloo peajooned I (1912) lk. 16. M. Kampmannilt omakorda on laenanud sama laulu ühes vastava kontekstiga L. Kettunen Viron ja suomen eroa-vaaisuudet (Jyväskylä 1916) lk. 75—76; 3. Ajaleht „Esmaspäev“ 24. III 1930 nr 12 lk. 3.

3. must, must! küt! tüdrik, tüdrik! tō pīts, tō pīts, tō pīts! — F. J. Wiedemann AIÄLE (1876) lk. 295.

4. tüdruk, tüdruk! pítsa, pítsa, pítsa! lüpsik, lüpsik, lüpsik! — F. J. Wiedemann AIÄLE (1876) lk. 295.

5. kiri-kiut, kiri-kiut! päits-lauk, päits-lauk! tütrik maka, tütrik maka! tō pītsk, tō pītsk! sūr häbü, sūr häbü! häbü sägu teile, häbü sägu teile! — F. J. Wiedemann AIÄLE (1876) lk. 295.

²⁾ Tolle Fählmanni müüdi on luuletanud ümber ka Fr. R. Kreutzwald põimides sisse sääl leiduva ööbikulaulutähendi:

„Ja kui juhtub kogemata

Kauemine Koido kaisus

Ämariko viibimaie

Hüab ööpik hõisatelles,

Künnilindo pilgatelles:

„Laisk tüdruk, laisk tüdruk! öö pik!“

— [Fr. R. Kreutzwald] „Kalevi poeg“ (1853) lk. 13 (värsid 251—256).
[Käsikiri leidub EKLA's].

6. Tüdrük, tüdrük! / Laisk, laisk! / Too piits, too piits! / Tsähh, tsähh, tsähh, / Plaks, plaks. / Öö pikk!

Kiri küit, kiri küit, / Vaole, vaole! / Laisk, laisk! / Tüdrük, tüdrük, / Too piitsk, too piitsk! / Plaks, plaks. — M. Veske Eesti rahvalaulud I (1879) lk. 88—89 (92a).

Veske teisendi on trükkinud omakorda kas täpselt või väiksemate tähe-
muudatustega: 1. Eestlaste Tasku Laulik (1887) lk. 106 (74); 2. P. Rootslane Elutarkuse kalender (1901); 3. A. Saaberik [-Saareste] Valik rahvalaule (1919) lk. 38 (10). Viimasest on omakorda väikese muudatusega laenanud ka A. Raud Kirjanduslooline lugemik I (1921) lk. 65. 4. Kas otsekohe või mingi vaheallika kaudu on trükkinud sama laulu riideäri „Vennad Lepp“ Tartus oma ärarebitava seinakalendri kalendaariumi tagaküljel 17. VI 1930.

7. Öö pikk, öö pikk, laisk tüdrük, laisk tüdrük, öö pikk, öö pikk, kiri-küüt, vaole, vaole, too piits, too piits, säh, säh, säh! — M. J. Eisen Endise põlve pärandus (1883) lk. 12.

Arvatavasti sama teisendi vähe muudetult on avaldanud H. Jannsen Märchen und Sagen des Ehstnischen Volkes II (1888) lk. 167. Siit omakorda on võtnud K. A. Hermann Eesti kirjanduse ajalosse (1898) lk. 347, samuti ka Tõnu Sander Eesti kirjanduse lugu I (1899) lk. 59. M. J. Eiseni teksti ühes vastava muistendiga on trükkinud ka M. Kampmann Kirjanduslooline lugemik (1920) lk. 17.

8. Tüdrük, tüdrük, too piits! Plaks! plaks! Kärr, kärr, kärr! Must! Küit! Must! Küit! — „Valguse lisaleht“ 1892 nr. 34 lk. 275.

9. Astu punu, astu punu / Laisk, laisk! — / Tüdrük, tüdrük! / Too piits, too piits! / Mats, mats! mats, mats! — Kasuline ABD-raamat (1895) lk. 18 (34).

10. Kiri-kiut, kiri-kiut, laisk tüdrük, ööpik! — A. Tander Lapse Esimene Raamat (1908) lk. 38.

11. Öö pikk, öö pikk! laisk tüdrük, tüdrük, tüdrük... too piits, too piits — plaks, plaks, plaks! — prr... paras, paras! — V. Tamman ja A. Rull Huvitaja I (1923) lk. 28 (31).

12. Too piits, too piits! Kiriküüt, kiriküüt, vaole, vaole, ööpik, ööpik... plaks, plaks, plaks... — M. Lüll Elu mäng (1923) lk. 40.

13. Kiri küüt, vaole, vaole! küüt-must, küüt-must! vaole, vaole! — A. Saareste Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes (1924) lk. 91.

Eelolev teisend oli algselt kokku sulatatud kolmest eri teisendist, millest esimene on võetud Veskest (vt. 6), kolmas Wiedemannilt (vt. 4) ja keskmine, mis siingi esitatud, tundub algupärasena.

14. Kiri, küüt, käi vagu! öö pikk! Tüdrük, too piits! Noh, noh, säh, säh! — M. J. Eisen Eesti vana usk (1927) lk. 255. Ära trükitud: Kalevalaseuran Vuosikirja VIII (Porvoo 1928) lk. 109.

15. Tüdrük, tüdrük, kus lüpsik? Kus lüpsik? Piitsa, piitsa, laks, laks, laks! — M. J. Eisen Eesti vana usk (1927) lk. 265.

16. Ole virk, ole virk, laisk tüdrük, öö pikk, öö pikk! — M. J. Eisen Eesti vana usk (1927) lk. 265.

17. Öö-pikk, öö-pikk! / Too piits, too piits! / Tsäh, tsäh! / Plaks, plaks, plaks. — T T G [Tartu tütarlaste gümnaasiumi õpilaspere mimeografeeritud ajakiri] (Tartus 1928) nr 2 lk. 37.

18. Kirju küit, kirju küit, vagu, vagu! Too piits, too piits! Poiss, poiss — laisk, laisk! < Tori. — Iloli I. Tartu kommerts-gümnaasiumi ja kaubanduskooli õpilaspere ajakiri (Tartus 1930) lk. 8.

19. Öö pikk, öö pikk! Laisk tüdruk, laisk tüdruk! Too piits, too piits! Kiri-küüt, kiri-küüt! Vaole, vaole! Too piits, too piits! Plaks-plaks-plaks-plaks! — Ajaleht „J ä r v a m a a“ (27. VI 1931) nr 68 lk. 4.

Enamasti kõik eelpool-tsiteeritud raamatud on ilmunud mitmes ja mitmes trükis, eriti aga kooliraamatud, ja on tunginud õige laialdastesse rahvakihtidesse. Ei ole siis ka ime, et need on aidanud tunduvalt levitada seda, meid huvitavat laulukest, ja nagu allpoolgi näeme, on tunduv protsent käsikirjalistes kogudes leiduvat materjali lihtsalt kopeeritud mõnest kooli- või muust rahvalikust raamatust.

2. Käsikirjaline materjal.

Virumaa 22: 1 Nrv + 2 Vai + 2 Jöh + 5 Iis + 1 Hlj + 1 Kad + 3 Rak + 3 VJg + 1 Sim + 3 VMr. — J ä r v a m a a 26: 17 Amb + 1 JMd + 2 Koe + 2 Pee + 1 Pde + 3 Tür. — H a r j u m a a 18: 9 Tln + 1 Jür + 1 Juu + 4 Rap + 2 Nis + 1 Ris. — Läänemaa 18: 2 Mär + 2 Kul + 3 Vig + 1 Mih + 4 Kse + 1 Mar + 1 Rid + 1 Hps + 1 LNg + 1 Käi + 1 Emm. — S a a r e m a a 1: 1 Kre. — P ä r n u m a a 22: 4 Tõs + 3 PJg + 2 Vän + 6 Tor + 1 Hää + 4 Saa + 2 Hls. — V i l j a n d i m a a 24: 3 Hel + 3 Trv + 2 Pst + 1 Vln + 1 Vil + 4 SJn + 4 KJn + 2 Pil + 4 Plt. — T a r t u m a a 126: 2 Ksi + 2 Lai + 14 Pal + 4 Trm + 4 Kod + 1 Äks + 81 Trt + 5 Vön + 2 Kam + 2 Nõo + 3 Puh + 6 Ote. — V õ r u m a a 23: 1 Kan + 1 Urv + 4 Krl + 13 Rõu + 1 Plv + 2 Röp + 1 Võ. — S e t u m a a 1: 1 Pts. — A s u n d u s e d 2: 1 Samara + 1 Poolamaa. — X 2.

Üksikasjalikum käsikirjaline teisendite loetelu leidub ERA's, ka teoses Ed. L a u g a s t e (-T r e u) Die estnischen Vogelstim-mendeutungen (Helsinki 1931) lk. 51/52.

3. Kirjanduse mõju.

Enne kui asuda üksikute lauluelementide vahekordade selgitamisele, tuleb vastata küsimus, millist mõju on avaldanud trükitud teisendid repertuaari suurendamisel. Vastuse saamiseks jäl-

gigem enne pisut hilisemat rahvaluule korjamisviisi. Lõviosa teisendeid leidub prof. Andersoni lastelaulude kogus, millele järgneb prof. Eiseni oma. Prof. Anderson, kes asus eesti lastesalmikeste kogumisele 1921. a., saatis koolidesse trükitud ankeetlehed, kusjuures, märkides laulude esimesed read, ta palus lapsi kirjutada neile tuntud variante, kuid ainult neid, mida nad tõesti olid kuulnud rahvasuust, mitte aga raamatuist õpituid. Hoiatusest hoolimata on lapsed ignoreerinud seda nõuet ja saatnud prof. Andersonile tihtipeale just koopiaid, kas otsekohe raamatust kirjutatud või säält pähe õpitud. Sama saatuse osaliseks on saanud ka prof. Eiseni järelepärimine eriti Tartu koolidest (1930). On saadud küll hulk materjali, kuid see enamjaolt kõik põhjeneb kirjanduslikel allikail.

Järgnevaile küsimusile, milliseid trükitud teisendeid on kopeeritud või jäljendatud, on raske absoluutse täpsusega vastata. Kahtlemata kõige enam Veske oma, mis üldiselt jättes täiuslikuma ja terviklikuma mulje (õieti on Veskel küll kaks teisendit, kuid sageli tõlgitsetud üheks), leidis avaldamist paljutarvitatud kooliraamatuis, kust lapsed selle siis ka kopeerisid ja rahvaluulekorjajaile toimetasid. Sellise vahetalitaja ülesandeid on täitnud suure eduga A. R a u a Kirjanduslooline lugemik I. Ka V. T a m m a n i ja A. R u l l i Huvitaja I-l on olnud oma mõju, kuid võrreldes Veske teisendiga (Raua lugemiku kaudu) palju väiksem.

Teisendid, mis enamvähem täpselt on raamatust kopeeritud, kusjuures paljudel on isegi kirjavahemärgid samad: Kad 1, VJg 3, Amb 1, 2, 5, 6, 12, 13, 15, 16, Pee 1, Tür 1, Tln 4, 5, Tln (> Kul) 6, Rap 1, 2, Kse 3, Hel 3, Pst 2, Vil 1, KJn 2, 3, Plt 3, Trt 10, (> Puh) 12, (> Puh) 13, 15, 16, 18, 19, 20, (> MMg) 30, 33, 34, 35, 46, 47, 48, 49, 51, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 76, Vön (> Trt) 2, 4, 5, Kam 2, Ote 1, 2, 3, 5, 6, Kan 1, Krl 1, 3, 4, Rõu 12, 13, Plv 1.

Lisaks neile veel Amb 7, Amb (> VMr) 14, Amb 17, JMd 1, Hls 1, mis tunduvad kahtlasemad, nende erivus trükitekstidestki on suurem, kuid lähemal uurimisel tundub neis ometi kirjanduse mõju ja sellepärast tulevad ka need vaatluselt kõrvaldada.

Vaatlusaluse repertuaar pole vaba ka isikulise loomingu sugeimest; kuigi see kannab ainult ilustavat laadi, on teema ööbiku laulule ometi võõras. Niis siis rida rahvapäraseid elemente on segatud oma fantaasia saavutistega:

1. Ööpik! öö öpik! / Üksi — üksi — üksi! / Üksi magada! Üksinda maada! Ahahahahah! Tüdruk tule — ligi. / Piitska! Piitska! Piitska!

2. Tüdruk! Poissi! Öütsi — öütsi, öütsi! / Vötta, piitska! valge — hobuse — aija! / Tpruu! = Tpruu! = Tpruu! = Trrrvh!

3. Ööpik! Poisil! Öütsi — magada. / Mineh! Otsih! Tüdruk — üles! / Annah! Suudah!³⁾ / Annah, muudah! / Laisk! — Plaks = Tpruu! = / Tsähh! — EÜS VII 38 (4—6) < Rõuge.

Kõik nimetatud kolm teisendit kuuluvad tuntud korrespondent J. Gutvesile, kellele kuulub terve rida muidki pseudofolkloristlikke vaimusünnitisi meie rahvaluulekogudes. Lähem võrdlus eht ööbikulaulu tähenditega selgitab pea ka siin, et meil on tegemist rahvapäraste elementide vaba ümbermoondamise ja uute lisandamisega, mille tagajärjel senine kupja osa etendav öölaulik on asetatud serenaadilaulja tasapinnale ehal ja öütsil kurameerivate taluteenijate, tüdrukute-poiste jaoks. Seega tulevad siis needki laulud kui isikuline looming rahvapärasest ainekust elimineerida.

Ka tuleb Tür 3 kõrvaldada praegusest vaatlusest, kuna see on nii tihedasti seotud peoleo lauluga, et teda õigem oleks sinna arvata.

Kuna tihti-pääle tunduvad vahed kaovad otsekoheste ära kirjade ja isegi võltsingute ja eht rahvapäraste teisendite vahel, ollakse käesolevaski vaatluses sunnitud mõne teisendi otsustamise puhul seda kaheldes paigutama siia või sinna, kuhu ainult kõige enam tundub olevat kalduvusi.

4. Ööbiku laulu kombinatsioonid.

Vaadeldavad ööbikulaulutähendid ei kujuta endast mingit kindlat lauluüksust paratamatult vajalikkude värsiridadega, mis esinevad eri redaktsioonides teatud maa-alal, omades kindla levi-

³⁾ Sama motiiv esineb küll rahvaluules, kuid hoopis teises laulus, mida korrespondent nähtavasti on tunnud ja püüdnud siia rakendada. Vt. lähemalt J. A. v. Brand Reysen durch die Mark Brandenburg, Preussen, Lief-land, Plesscoven etc. (Wesel 1702) lk. 144:

„Tulle tenne titerken,
tulle meno juro magghome
anne sud
anne mud
anne ermes netzukan.“

(Tsiteeritud K. A. Hermann'i Eesti kirjanduse ajaloo järele.)
Sama laulu vaata veel H. Neus Ehstnische Volkslieder II lk. 242.

Kokkuvõtlik tabel 4).

Kogud Alad	GEG	ELG	Veske	EKS	H	E	SKS	EÜS	EKS	ERM	EVR	A	TEM	AES	ARS	Saareste	ERA	Kokku
	Virumaa					2 (+2)	3						11 (+2)					2
Järvamaa					4 (+2)							6 (+12)					2	12 (+14)
Harjumaa					1	2						5 (+5)					5	13 (+5)
Läänemaa					2	6						4 (+1)				2	3	17 (+1)
Saaremaa												1						1
Pärnumaa				2	7	2 (+1)						8					2	21 (+1)
Viljandimaa				1	3	5						8 (+6)					1	18 (+6)
Tartumaa					3	32(+13)						41(+26)			(+1)		10	86 (+40)
Võrumaa					7			4 (+3)				2 (+7)						13 (+10)
Setumaa												1						1
Asundused					2													2
X	1		1															2
K o k k u	1		1	3	32 (+4)	50 (+14)		4 (+3)				87 (+59)			(+1)	2	25	204 (+81)

4) Klambritesse on eraldatud kirjanduslikult mõjustatud ja individuaalsed teisendid.

misala. Siin ainult on tegemist rea üksikute elementidega, mis võivad liituda mitmesuguses sobivas järjestuses ja anda niimoodi ikka uusi ja uusi kombinatsioone. Nii järgnevaski arutluses ei tahaks kõnelda mingist eri värsiredaktsioonist kindlal lokaalsel alal, vaid lihtsalt kombinatsioonidest. Elementide arv neis kombinatsioonides ei ole kaugeltki veel lõpulik, sest kui muutuvad ümbritsevad olud, luuakse sellele vastavalt ikka jälle uusi. Nii ei hüüa ööbik praegu enam sulast te ole vaid tööle ega erguta piitsaga enam härgi, K i u t u ja K i r j a k u t, vaid L a u k u ja M u s t a, millised nimed võivad kuuluda hobustele. Niipea kui ühiskondlik ja kultuuriline seisukord muutus, teosundus kadus, künnihärgade asemele asusid vaole hobused, muutus ka linnulaul. Uute elementide, mis on mõeldud uuendustena endiste asemele, tekkimisega unustatakse pea alati vanemad, ja võib olla juhuslikult jääb uue kõrvale paralleelselt püsima endine, et hiljem ikkagi surra. Iseasi on aga, kui selline element on mõeldud iseseisvana, siis võib sulada see lauluga lahutamatu ühte ja levida.

Tähtsamad elemendid oleksid :

1 — Kiri-Küüt	7 — laisk tüdruk
2 — Küüt-Must	8 — too piits
3 — vaole	9 — poissi peksa
4 — tööle	10 — tsäh
5 — tüdruk	11 — plaks
6 — laisk	12 — öö pikk või ööpik.

Kuna eelolev laul oma arutu rea kombinatsioonivõimalustega tuletab elavalt meeles kombinatsioonideteooriat matemaatikas, katsume selle eeskuju rakendada ka siin, sest üldpildi saamiseks üksikute laulu-elementide kombinatsioonidest vaevalt jätkub kogu materjali täielikust esitamisest. Seepärast peamegi pöörduma abi otsides just matemaatika poole. Sagedamini ettetulevad elemendid märgitakse numbritega, kusjuures väiksem number üleväl näitab, mitu korda vastav element järjestiku esineb (1^2 = Kiri-Küüt, Kiri-Küüt). On aga veel rida juhuslikke elemente, mis tulevad ette õige paljudes variatsioonides, kuid nendegi märkimine numbritega teeks asja keeruliseks, sellepärast kirjutatakse need siin täielikult välja.

Ööbiku laulus esinevad järgmised kombinatsioonid:

A — Kiri-Küüt (1); Must-Küüt (2); vaole (3); tööle (4); tüdruk (5); laisk (6); laisk tüdruk (7); too piits (8); anna piits; kus piits (9) korbiits; tsäh (10); plaks (11); nõõ, nõõh; tsärr; kärr; sirr, tsärr, tsirr; hüit; öö pikk (12)

Aa₁ — 12² 8² 11² 1² 4² 7² — Rak 3, Amb 8, 9, Tln 3, (8¹), 8, Juu 1, Rap 3, Kul 1, Kse 4, Kre 1, Trt 25, Puh 1, Pts 1.

Aa₂ — 12² 8² 11² 4² 7² — Jõh 1, Krl 2.

Aa₃ — 12² 8² 11² 1² 7² — Amb 10.

Aa₄ — 12² 8² 11² 7² — Jis 3 (8¹), Emm 1.

Aa₅ — 12² 8² 11² — Rak 1.

Ab₁ — 12² 7² 8² 11² — Saa 2, SJn 4 (laks⁴), Lai 1 (tsäuh), 2 (tsäuh), Pal 1, Trt 8 (kus piits), 11 (kus piits), 31, 39 (säh).

Ab₂ — 12² 7² — Saa 4.

Ac — 12² 7² 8² 11² 10² — Trt (< Lai) 36, Trt 80 (7¹; 8¹; säh; tsärr-rr-rr).

Ad — 12² 7² 8² 11² 12² — Trt 22 (tsät, tsät), Trt (< Rõn) 26 (7¹);

Ae — 12² 7² 8² 10² — Trt (< Puh) 14, Trt 40.

Af — 12² 7² 12² hüit, hüit, hüit 11³ (laks) 12³ + [peoleo laul] — Tõs 2.

Ag — 12² 7² 12² — Trt 9.

Ai — 12² 7² 8² 10² (säh) 11³ prrr-paras, paras paras — Trt (< Trm) 38.

A — 12 7 teole, 8² (piitska) trrr... 10 — Rõu 7.

Ak — 12² 1² 3² 7² 11² 10² — Rid 1, Hps 1, Pal (< Trt) 14 (+ 12 10² eel).

Al — 12² 1² 3 6² 5² 8² 10 (tsäuh) 11² — Plt 4.

Am — 12² 1² 11² kärr — Pst 1.

An — 12² 1 karja laul 7 8² 11² — Jõh 2.

Ao — 12² 6² 5² 8² 10² 11² — Trt 79.

Ap — 12² 6² 5² 8² poissi peksa, poissi peksa sirr, tsärr, tsirr — Äks 1, Trt 45.

Aq — 12² (5.6)² anna piits, anna piits 11² — Trt 81.

Ar — 12³ 5² 8² 2² 3² Tshäoh, tshäoh, tshäoh, tshäoh — X 1.

As — 12² 6² 4² 1² 11² 7² — Trm 1.

At — 12² 8² 3² 1² 7 11² — Trt 21.

Au — 12² 8² 7² 8² 12² 11² — Trt 27.

Av — 12² 8² (tu pits) 12² 7² 3² 1² — Tor 4.

- Aw₁ — 12² 11² 8² 7² — Trt 5 (laks), 24.
 Aw₂ — 12² 8² 7 — Trt 28.
 Ax — 12² kus piits 11² 10² — Trt 7.
 Ay — 12² (yöbik) korbiits — Trm 4.
 Az₁ — 12² (ööe-pikk) 2² (Must Küit) 3² (vagu) — Koe 1.
 Az₂ — 12² (ööe-pikk), 2² (Must, Küit), nõõ, nõõh, 3² (vagu)
 — Koe 2.
 Aä₁ — 12² — Trt 6.
 Aä₂ — 12 pikk, pikk — Trt (< Puh) 77.

B — Kiri-Küüt (1); vaole (3); tööle (4); Vidrik; laisk (6); laisk tüdruk (7); too piits (8); kos piits; too vits; tsäh (10); plaks (11); öö pikk (12).

- Ba₁ — 7² 8² 11² — Iis 2, 5, Pal 4, Trt 1, 2, (laks), 4, 42, 44.
 Ba₂ — 7² 8² — VMr 2.
 Bb — 7 8 11 7 8 11 — Trt 43.
 Bc — 7² 8 11² 1² 4² — Pal 11.
 Bd — 7² 8² 10³ — Nrv 1, Pal (< Lai) 5 (tsä⁴), Pal 7, 8, 9 (tsh), 10 (piitsk; 10²).
 Be — 7² 8² 10² 11² 12 — Trt (< Pal) 66 (säh), Rõu 2 (10⁴).
 Bf — 7² 8² 10² 11² — Pal 13.
 Bg — 7² 8² 10² 12² 1 — Kam 1.
 Bh — 7² 8² 3 (vaole) Küüt 8² — Rak 2.
 Bi — 7² too vits, too vits 11² 10² (säh) — Trt 29.
 Bj — 7² 8² 12² — Pde 1.
 Bk — 7² 8² poissi peksa tsiu tsau — Pal (< Äks) 3.
 Bl — 7² 12 1 (Kirju küüt) 3² 8² 11³ — KJn 4.
 Bm — 7² 12² 11² — Trt 23.
 Bn — Vidrik, Vidrik! 6² Kos piits, kos piits 10³ 11² 12 —
 Võn 3.

C — Kiri-Küüt (1); Must-Küüt (2); Punu, Punu, Küit, Küit; Küüt-Lauk; vaole (3); tüdruk (5); tüdruk lits; tüdruk tukub; lüpsa Küit; kus lüpsik?; piitsa; too piits; too vett; löõ Küüt; poissi peksa (9); peksan poissi; peksan poissi, panen pihta; pane pisda; tsäh (10); plaks (11); paras; tsäu; sopp; psüit; öö pikk (12).

- Ca — 5² 6² 8² 10³ 11³ 12 — Plt 1, 2 (pljak; puudub 13³ 12), Rõu 5 (tuu piitsk), 6 (12² 11³), Trt (< Äks) 32 (8¹; 12² puudub 11³).

- Cb** — 5² 6² 8² 11² — Saa 3, Pal 2.
Cc — 5² 6² 8² 11² 1² 3² 5² 12² — Trt 50.
Cd — 5 6 6 5 8² 11² — Amb 11.
Ce — 5² 8² poissi peksa, poissi peksa 11³ — Tln (< TMr) 2,
 Ksi 1 (11³ asemel hatatat), Trt 17, 63 (poiss peksab), Nõo 1
 (81; 114).
Cf — 5² 8² poisile 11³ — Pal 6, 12.
Cg — 5² 8² 10² 6² — Puh 2, 3.
Ch — 5² 8² löö Küütu, löö Küütu 3² (vakku) särr — Nis 1
 (pundub 3²), Käi 1.
Ci — 5² 8² küit, küit 3² (vakku) 5 6 5 6 [+ peoleo laul] —
 Mar 1.
Cj — 5² 8 11³ kõrr, kõrr 2 (must küüt)² — Jür. 1.
Ck — 5² 8² paras, paras 11³ — Kod 3.
Cl — 5² 8² lüpsa küit, lüpsa küit 11³ 12² lüpsik, lüpsik 1²
 3² (vaule) 8² 12² — Amb 4.
Cm — 5² kus lüpsik, kus lüpsik, piitsa, piitsa 11³ (laks) —
 Trv 1⁵).
Cn — 5² 8² karplaks, karplaks, küüt, küüt — Mär 1, Röp 2.
Co — 5² 8² sär sär — Iis 4.
Cp₁ — 5² too vett, too vett⁶) sopp, sopp, sopp, küütlauk,
 küütlauk — VMr 1.
Cp₂ — 5² too vet, too vet, pane pisda, pane pisda tsäu tsäu —
 Kod 1.
Cq — 5² piits, piits, peksan poissi, peksan poissi, panen pihta,
 panen pihta 11⁴ — Nõo 2.
Cr — 5 piits pius kirju küit 3 (vaul) — Ris 1.
Cs — 5 piits 11² — Trt 57.
Ct — 5 tukub 5 tukub 8² (tuu p., too p.) 11³ (laks) — SJn 1.
Cu₁ — 5 lits 5 lits 8² — Rap 4.
Cu₂ — 5 lits 5 lits 8² Punu, punu! Küit, küit! Vaka! vaka!
 Psüit, psüit — Vig 2.
Cv — 5² — Trm 3.

D — Kiri-Küüt (1) (~ Kiri-Kiut); Punu-Laik; Päits-Lauk;
 vaale (3); käi vagu; astu; teole; tüdruk (5); laisk (6); laisk
 tüdruk (7); tüdruk lits; laiska poissi; too piits (8); kus

5) Selle teisendi on avaldanud M. J. Eisen Eesti vana usk, lk. 265.

6) Motiiv, mis esineb ka pääsukeselaulu-tähendites.

piits; too vits; anna valu; tsäh (10); plaks (11); sahk; krööt; krööt — tille; tiu; sahk katki, põld hea; öö olli muidugi pikk, öö pikk (12).

Da — 1² 3² 8² 11² — VMr 3, Vig 1 (vagu), Hls 2.

De — 1² 3² (vagu) 8² astu, astu, sahk katki sahk katki, põld hea põld hea — Tor 2.

De₁ — 1² 3² 5² 8² mts³ — PJg 2, Tõs 3 (kiri kiut; vakku; pti).

De₂ — 1² 3² (vakku) — PJg 3.

Dd — 1² 3² 6² 8² 11² — Trm 2.

De — 1² 3² laiska poissi 5² 8² 11³ 12 trr ... — Rõu 8.

Df — 1² 6² 5² 8² 12³ — Hel 2.

Dg — 1² (Kirjak küüt) 5² 8² 11² 3² — Hlj 1.

Dh — 1² 8² 5² 6² 11³ — Tür 2.

Di — 1² 8² 11³ (laks) — Poolamaa (< Trv) 1.

Dj — 1² päits-lauk, päits-lauk 5 8² (piitsa) 11⁴ (laks) —

Dk — 1 Käi vagu. Kus piits, kus piits 11³ — Saa 1.

Di — 1² (Kiri, Küüt) sahk, sahk 8² 11² (laks) — Hel 1.

Dm — 1² Punu Laik, Punu Laik 8² anna valu, anna valu 11³ (laks) — KJn 1.

Dn — 1² teole teole 6² 8² 11² — Trt 74, 75.

Do — 1² tiu tiu — Kod 4.

Dp — 1² — Trt 67.

Dq — 1² (Kiri küüti) 8² 10³ (tsähv) — X 2.

Dr — 1 käi vagu öö olli muidugi pikk 5 8 no, noh sahk, sahk — Vln 1.

Ds — 1² (kiri kiut) Punu päits! 3³ (vagu) 5 lits 5 lits! 8² 12¹ (laks) Vana tüdrik, vanatüdrik, Kus so vammus, kus so vammus? 6 lits 6 lits, Must särk, must särk, silk-solk, solk-solk — Tõs 1.

Dt — 1² (kirju kiut) 3² (vakku) — PJg 1.

Du₁ — 1 (kiut kirjo) 3² (vakko) 5 (tedrek) lits, too vits [+ peoleo laul] — Mih 1, Kse 2.

Du₂ — Kiut, kiut, kiut, kirju, kirju, kirju 8² — Kse 1, Trt 54.

Dv — Kiut, kiut, kiut 3² (vakku) 8 (-piitsa) 5 lits — Trt 53.

Dw — 1² (Kiri kiut) 3² 6² 5² 8² 11² — Ote 4 (-kiri kütt; tütruk; -piitsk), Röp 1 (kirriv; vaolõ).

Dx — 1² (Kiri kius) 6 7 8² (tuu piitsk) 11² — Rõu 3.

Dy — 1 (Kiriv kiut) Päits lauk 8 (tuu piitsk) — krōöt, krōöt — tille — Rõu 1, 4.

Dz — 1² (Kiri kiut), Päits lauk, päits lauk 5 (tütrik) maka 5 (tütrik) maka 8² (— piitsk) — Võ 1.

Ea — 8² Küit-päits! Küit-päits — Pee 2.

Eb — Kүүts, päits! Kүүts, päits 5 8 5 8 särrr — Sim 1.

Fa — Kүүt, kүүt, Lauk, lauk 3² (vakku) 8² 10³ (säuh) — Trt 41, vt. ka. Ksi 2.

Fb — Kүүt, kүүt, lauk, lauk, kus piits, kus piits 5 tiule, 5 tiule — Amb (< Ann) 3.

Fc — Kүүt, kүүt, kүүt, lauk, lauk, lauk 8² — Mär 2.

G — Sur häbbi, sur hebbi Kiri kiut, kirri-kiut. Ja peits lauk, peits lauk 5 (tütrik) makka 5 (tütrik) makka 8² Häbbi sajo telle, et ta magga — Urv 1.

Ha — Pugu kүүt, pugu kүүt! 3² (vaule) Kirju kүүt, kirju kүүt 3² (vaule) 7² 8² anna piitsa, anna piitsa — Tor 1 [+ selectus], 3.

Hb — Pugu kүүt! pugu kүүt 3⁴ (vakku) 5² (tütruk) 8² 5 (tütruk) lits 5 (tütruk) lits — Kul 2.

He — Pugu kүүt, pugu kүүt, Kalla vagu 5 too vitsa 5 too vitsa! Käi otse vau pääl — Vän (< Pst) 2.

Hd — Pois pois 6² Pugu kүүt Pugu kүүt, ragat ragat, 8² 5² 6² — Vän 1.

I — Keikүүt keiu kirju 3² (vakku) prr 5² 8² Löö kүүt ptrr — LNg 1.

Ka — 2 (Must, Kүүt) Lamma 3 — Kalla 3 Must, must, must!! 12³ vakk, vakk, vakk, vakk! — Piits, piits, piids! 12⁴ (plak³ plakt¹) — As 1.

Kb — 2 3 (vaolõ) nõ! 3² (vaolõ) 5² (tütrik) 8² (too piitsk, tu piits) 3² (vaolõ) 11 — Võn 1.

Kc — 2² Suur pikk tüdruk, suur pikk tüdruk 5 6 5 6 11² (laks) — Nis 2.

La — 8² 11² 1² 4² 7² kus piits, kus piits 11² — Hää 1.

Lb — 8² 11² 7² — Trt 52.

Lc — 8² 11² (laks) — Iis 1.

Ld — 8 5 6² 8² — Trt 78.

Le — 8³ (tuo —) 1³ ses'-ses', ses-ses' -ses' -sas' (või) seisa', seisa' seia'! — SJn 2.

Lf — 8 siia 8 siia 7² 8 ometi siia — Trt 56.

Lg — 8² — Tln 7, Kod 2.

Ma — 3² pois laisk, pois laisk 5 8 11³ — Tor 5, 6.

N — Halb poiss, halb poiss 8² 11² — Trt 3.

O — 5 (tudrik) lits 5 (tūdrik) lits. Must särk, must särk 5 6 5 6 [+ peoleo laul] — Tõs 4.

P — 5 (tütrik) tukub 5 (tütrik) tukub 8² (tuu —) 11³ (laks) — Tln 1.

Q — Ole virk, ole virk 7² 11² — Trv 3 7).

R — [Peoleo laul +] Kännimees, kännimees 8² 11³ (laks) kärrr . . . Pil 1, 2.

S — 6² kass — Vai 2.

T — Vötsin tüdruku, oli laisk, läksin poodi ostsin piitsa, ajasin taga, tsäh, tsah, andsin piitsaga plaks plaks — Vai 1.

5. Elementide analüüs.

Kuigi, jälginud üksikuid kombinatsioone, võisime üha veenduda, et need on enamasti juhusliku kokkusattumise tulemus, võib teiselt poolt ometi ka näha, et ühed elemendid on omavahel kindlalt seotud kui teised, kuna rännakul, eriti võõrale alale, lödveneb side nende vahel ja sünnib muutus: üks element tõrjutakse välja, teine astub asemele. Mõnikord liitub ka täiesti uus element ja saab omakorda kaunis üldiseks. Siirdumegi nüüd vaatlema üksikuid elemente.

Kiri-Küüt (1). Esineb järgmistes trükitud teisendites: Veske 6 (Kiri küüt), Eisen 7 (kiriküüt), Lüll 12 (Kiriküüt), Saarest 13, Eisen 14 (kiri, küüt), ja „Järvamaa“ 19.

Suulises traditsioonis see on levinud pea üle maa, kuigi enam Lääne- ja Lõuna-Eestis: Jõh 2, Rak 3, VMr 3, Amb 4, 8, 9, 10; Tln 3, 8, 9, Juu 1, Rap 3; Kul 1, Vig 1, 3, Kse 4, Rid 1, Hps 1;

7) Trükitud M. J. Eisen Eesti vana usk, Tartus 1927, lk. 265.

Kre 1, PJg 2, 3, Tor 2, 4, Hää 1, Saa 1, Hls 2, Hel 1, 2, Trv 2, Pai 1, Vln 1, KJn 1, Plt 4; Pal 11, 14, Trm 1, 2, Kod 4, Trt 21, 25, 50, 67, 74, 75, Kam 1, Puh 1, Rõu 8, Pts 1, As 2, X 2.

Selle paralleelvormid: Kirju küüt — Iloli 18 < Tori. Ris 1, Tor 1, KJn 4. — Kirju kiut — PJg 1. — Kiut kirjo — Mih 1, Kse 1. — Kiut, kiut, kiut, kirju, kirju, kirju — Kse 1, Trt 53, 54⁸). — Kirjak küüt — Hlj 1. — Küüt — Rak 2, Mär 1, Mar 1. — Kiri kiut — Tander 10, Tõs 1, 3, Rõu 3, Ráp 1. Samuti ka juba moonutatud: Kiri kuit, kirikütt. — Ote 4. — Kiri küüti — X 2. — Keiküüt keikirju. — LNg 1. Hiljem näib olevat lisandunud endistele veel uusi elemente: Kiri kiut! Päits-lauk! — Wiedemann 5. Käsikirjades: Urv 1, Rõu 1, 4, Võ 1. — Küit(s)-päits — Sim 1, Pee 2. — Küüt-Must Neus 2, Saareste 13. Käsik.: Nis 2, Võn 1, X 1. — Must, Küüt — Wiedemann 3, „Valguse lisaleht“ 8. Käsik.: Koe 1, 2, Jür 1, As 1. — Punu, punu, Küit, küit — Vig 2. — Astu punu — Kasuline ABD-raamat 9. — Punu Päits — Tõs 1. — Punu Laik — KJn 1. — Päits — Lauk — Trv 2. — Pugu küüt — Kul 2, Tor 1, 3, Vän 1, Vän (< Pai) 2, Küit, küit, lauk, lauk — Amb 3, Mär 2, Trt 41; Küüt lauk — VMr 1.

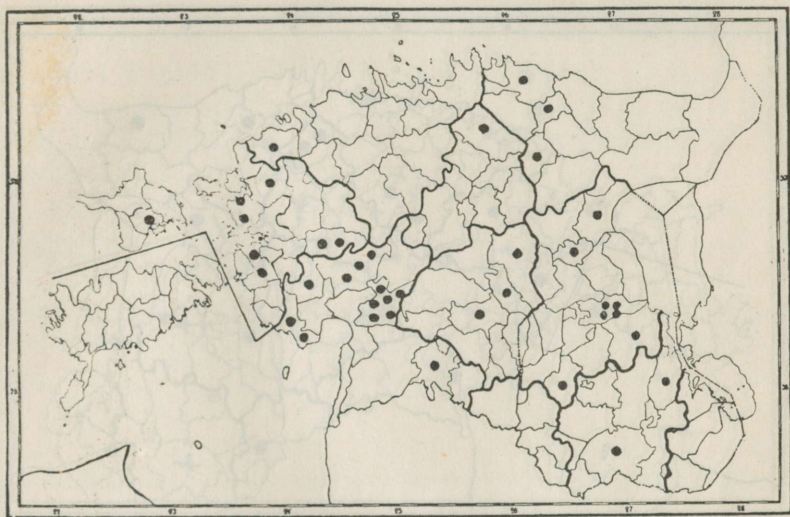
Nagu selgub, on siin sulanud kokku künnihärgade nimed: Kirju (~ Kiri), Kirjak ja Küüt või lääne-eestiline Kiut. See element on oma levimisel muutunud mõnel pool juba täitsa arusaamatuks ja näiliselt rahva mäluski ununenud selle esialgne tähendus, nii et seda võetakse lihtsalt kui onomatopoeetilist sõna. Läänemaal, osalt Pärnu- ja Viljandimaalgi kutsutakse ööbikut selle järele kiriküüt või kirikiut. A. Saareste Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes lhk. 89 annab ööbiku nimede kohta järgmise nomenklatuuri: „1. põhjapool õbik g. õbikku ~ õbik ~ üõbik ~ (Rid) õvik jne.; 2. edelas künnilind; 3. edelas ja kirdes kirigüüt ~ kirikiutto jne.; 4. lõunas, kagus, osalt kirdeski j. m. sisä ~ sisask g. sisaski ~ sisokkaine jne.; 5. paiguti eP-s ärialind; 6. paiguti e-Ps õitselind; 7. Wied. Wb. sol'k g. sol'gi (d).“ Ka kaart lk. 90 samas.

Mõnikord on mõiste siingi muutunud ebamääraseks ja tervet nime tõlgitsetakse künnihärja (pro härgade) nimena: „Ööpiku laul

⁸) Mitmesugused andmed lasevad oletada, et tekst on pärit Karusest.

äratanud üles hommikul tööle enne koitu. Kiriküüt — olla künnihärg. Ööpik laulnud enne koitu tööle ja õhtul unele..." (M. Lüll erakirjas nende ridade kirjutajale). Selle kõrvale, mõnikord otse selle asemele, on tunginud ka Küüt-Must, P unu-P äits; mõned nimed võivad tähendada ka hobust, eriti L a u k, kuid hilisematena need omavad siin ainult juhusliku tähenduse.

Kuna see element on nii hästi kodunenud Lääne-Eestis, peaksimise otsima siit ka selle kodu, isegi sünnipaika, kust see siis on tun-

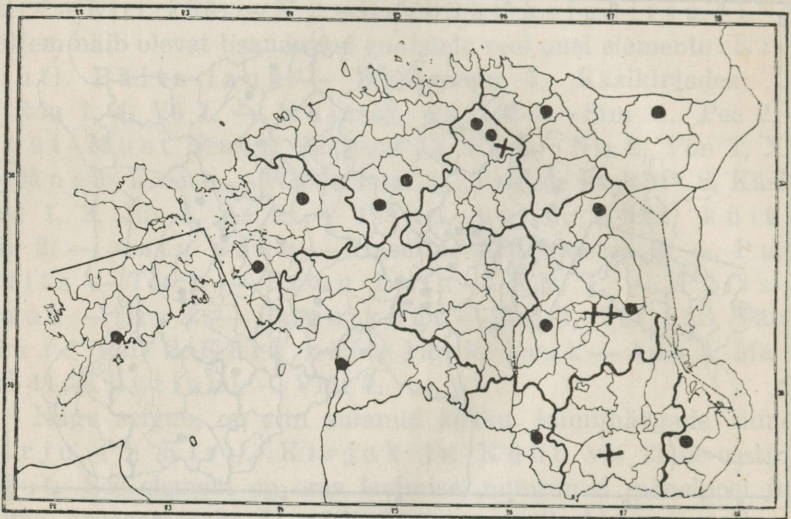
Vaole, vaku 3. Kaardil puudub As 1, X 1.

ginud pea üle maa, hiljem võõrana, mõnes paigas taganedes tuttavamate nimede, osalt hilisemal ajal ka ööbiku eest.

Vaole, vaku (3) on kodunenud hästi Lääne- ja Pärnumaal, tunginud siit ka kaugemale. Trükitud tekstides: Vaole — Neus 2, Veske 6, Eisen 7, Lüll 12, Saareste 13, Järvamaa 19; v a g u — Iolo 18 < Tori.

Käsitähtlistes: Hlj 1, Rak 2, VMr 3, Amb 4, Koe 1, 2, Ris 1, Kul 2, Vig 1, 3, Mih 1, Kse 2, Mar 1, Rid 1, Hps 1, LNg 1, Käi 1, Tõs 1, 3, PJg 1, 2, 3, Tor 1—6, Hls 2, Vln 1, KJn 4, Pal (< Trt) 14, Trm 2, Trt 21, 41, 50, 53, Võn 1, Ote 4, Rõu 8, Röp 1, Tt 1. — Kalla v a g u — Vän (< Pai) 2. — Käi otse v a u p ääl — Vän (< Pai) 2.

Eelmist elementi võib samuti pidada lääne-eestiliseks, kuid selle asemele on tunginud Viru-, Järva-, Harju- ja osalt ka Võrumaal — ühe-sõnaga idapool tööle (4), mille tekkimiskohta tuleb otsida igatahes mujalt kui Läänemaalt: Jõh 1, Rak 3, Amb 8, 9, Tln 3, 8, Juu 1, Rap 3, Kul 1, Kse 4, Kre 1, Hää 1, Pal 11, Trm 1, Trt 25, Puh 1, Krl 2, Pts 1. Idast on see element tunginud hiljem ka Lääne- ja Saaremaale asendama endist — vaole (3). Mõnel-pool esineb — vaole (3) asemel ka teole — Amb (< Ann) 3, Trt 74, 75, Rõu 7.

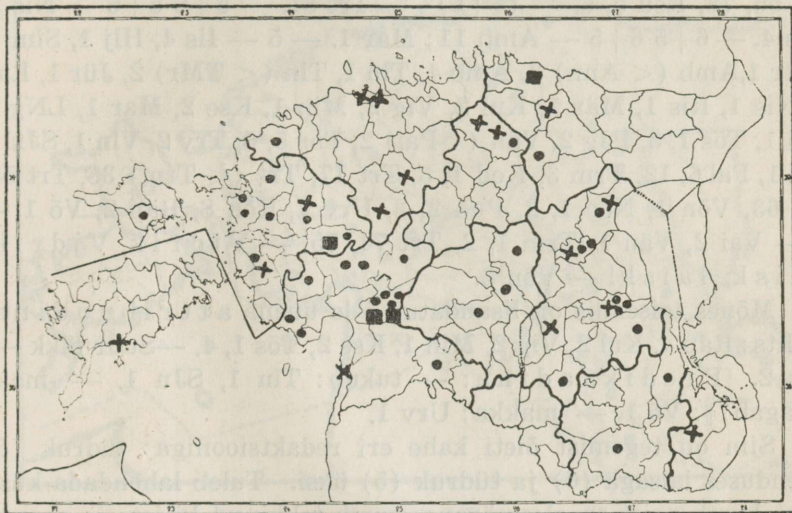

● — tööle 4. Kaardil puudub Tln 3, 8, Pal 11. — + — teole.

Nende kolme elemendi vahekorda selgitades ilmneb peagi, et vaole (3) on algupärasem, kuna see omab kindlama ala: on püsinud kindlamini edelapoolses Eestis eriti koos eelmisega — Kiri-Küüt (1). Seda asendati idapool sõnaga teole. Vanem üleskirjutus sellest leidub 1889 a. Kuna see sõna sai hiljem teoorjuse kadumisega ebamoodsaks, nooremale põlvele otse arusaamatuks, asendati mõistetavamaga tööle. Kõik elementi tööle sisaldavad tekstid on pärit väga hilisest ajast, pärast 1920. Vaole sõna algupärasust näib õigustavat ka asjaolu, et see on käesolevas tekstis täpsem ja loomulikum kui tööle või isegi teole. Vanem tekst, milles leidub juba sõna vagu („...käivagu“) on pärit 1876. aastast (EKS 4° 3, 116/117 (2) < Saarde, Kilingi). „Vagu“ esineb veel järgmistes juhuslikkudes ühendustes: Käi

vagu — Saa 1, Vln 1. — Kalla vagu [ja] käi otse vau pääl — Vän (< Pai) 2. Moonutatud: vaka, vaka, vaka — Vig 2, ja vakk, vakk — As 1.

1 ja 3 on elemendid, mis liiguvad enamasti ikka koos, kuna need juba sisulki kokku kuuluvad. Illustreerigu nende vahetõrka kaart, kuhu on märgitud 1 + 3 (3 + 1), selle juurde arva-tes ka 2 + 3, teiselt poolt 1 + 4 (4 + 1) ja 3 üksi, muidugi juhtu-des, kus see ei liitu kategooriliselt ühegi teise elemendiga:

● — Kiriküüt vaole 13 (3 1). Siia arvatud ka Küt-Must vaole (2 3). Kaardil puudub As 1, X 1. — + — Kiriküüt tööle 14 (4 1). — ■ — vaole 3.

Laisk tüdruk (7) esinemine on palju keerulisem. Nimetatud element koosneb kahest komponendist 6 ja 5, kuid et see käsikirjalistes teisendites esineb sageli nii kindlas ühenduses, märgitakse see siin nõnda. Edaspidises arutluses tuleb aga vaadata eraldi mõlemat komponenti.

Trükitud variandid: Fählmann 1, Eisen 7, Tander 10, Tamman ja Rull 11, Eisen 16, „Järvamaa“ 19. — 6² 5² [laisk, laisk, tüdruk, tüdruk]: Neus 2, Veske 6 [b], Kasuline ABD-raamat 9. — 5² 6² [tüdruk, tüdruk, laisk, laisk] Veske 6 [a]. — 5 [tüdruk]: Wiedemann 3—5, „Valguse lisa-leht“ 8, Eisen 14, 15. — Poiss, poiss — laisk, laisk — „Iloli“ 18. Suuline traditsioon: 7 : Nrv 1, Jõh 1, 2, Iis 1, 2, 5,

Rak 2, 3, VMr 2, Amb 8, 9, 10, Pde 1, Tln 3, 8, Juu 1, Rap 3, Kul 1, Vig 3, Kse 4, Rid 1, Hps 1, Emm 1, Kre 1. Tõs 2, Tor 4, Hää 1, Saa 2, 4, Trv 3, SJn 4, KJn 4, Lai 1, 2, Pal 1, Pal (< Äks) 3, Pal 4, (< Lai) 5, Pal 7 — 11, 13, Pal (< Trt) 14, Trt 1, 2, 4, 5, 8, 11, Trt (< Puh) 14, Trt 21 — 29, 31, Trt (< Lai) 36, 38—40, 42—44, 52, Trt Pal 66, Trt 80, Kam 1, Puh 1, Krl 2, Rõu 2, 7, Pts 1. — 6+5 — Hel 2, Plt 4, Trt 45, 79, Ote 4, Röp 1, — 6⁽²⁾ 5⁽²⁾ — Amb 11, Tür 2, Vän 1, Saa 3, Plt 1, 2, Pal 2, Trt (< Äks) 32, Trt 50, 56, 78, Rõu 5, 6. — (5+6)² — Trt 81. — 5+6 5+6 — Nis 2, Tõs 4. — 6+5 6+5 — Amb 11; Mar 1. — 5 — Iis 4, Hlj 1, Sim 1, VMr 1, Amb (< Ann) 3, Amb 4, Tln 1, Tln (< TMr) 2, Jür 1, Rap 4, Nis 1, Ris 1, Mär 1, Kul 2, Vig 2, Mih 1, Kse 2, Mar 1, LNg 1, Käi 1, Tõs 1, 3, PJg 2, Vän (< Pai) 2, Tor 5, 6, Trv 2, Vln 1, SJn 1, Ksi 1, Pal 6, 12, Trm 3, Kod 1, 3, Trt 17, Trt (< Trm) 38, Trt 53, 57, 63, Vön 1, Nõo 1, 2, Puh 2, 3, Urv 1, Rõu 8, Röp 2, Võ 1. — 6 — Vai 2, Vän 1, Trm 1, 2, Trt 74, 75. — Vidrik, Vidrik! Laisk, laisk! — Vön 3.

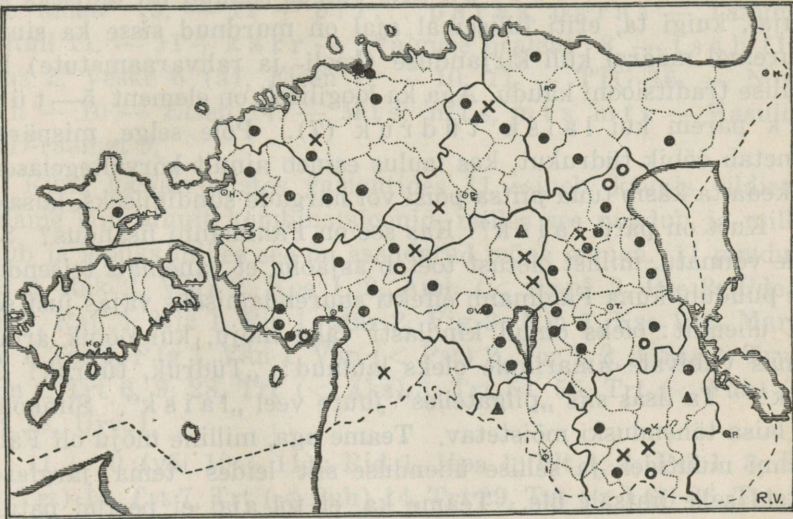
Mõnes teisendis on lisandatud 5-le uuena attribuudina: — lits: Rap 4, Kul 2, Vig 2, Mih 1, Kse 2, Tõs 1, 4. — Suur pikk —: Nis 2. Predikaadina: — tukub: Tln 1, SJn 1. — -maka [magab?]: Võ 1. — -makka: Urv 1.

Siin on tegemist õieti kahe eri redaktsiooniga: tüdruk (5) ühenduses laisaga (6) ja tüdruk (5) üksi. Tuleb lahendada küsimus, kumb neist on algupärane, kumb tekkinud hiljem ja saanud lokaalredaktsiooniks. Levimisala silmitsedes selgub aga, et niihästi üks kui teine on paiskunud üle terve maa, selle vahega, et 7 (= 6 + 5) esineb sagedamini Viru-, Harju- ja Tartumaal,⁹⁾ kuna aga 5 on sagedasem Lääne- ja Pärnumaal ja arvatavasti säält tunginudki mujale. Järelduste tegemiseks tuleb võrrelda tekstide vanust. Laisk tüdruk esines juba Fählmanni katkes. Tahaks uskuda, et Fählmann tundis sama laulukest ka täielikumalt, kuid avaldas ainult niipalju, kui see oli tarvilik ta müüdi idüllil saavutamiseks. Ka mõni aasta hiljem Neusi avaldatud palju täielikumast tekstis sisaldub sõna laisk, kuna see aga Wiedemannil puudub ja uuesti avaldatakse Veske poolt (1879).

⁹⁾ Õieti küll Tartu linnas, kust lõviosa üleskirjutusi on õpilasilt, kes seda kindlasti tunnevad enamasti kirjanduse kaudu (Veske, Raud), kuid enamikus mälestuse järele üles kirjutatud, on nad ometi nii erinevad kirjan-
duslikest teisenditest, et neid raske on ehtsaist lahutada.

Siit päale muutub sama elemendi (6) avaldamine trükitekstides sagedamaks.

Käsikirjalistes variantides leidub ühendit laisk tūdruk (7) küll võrdlemisi palju; kõik need variandid on enamasti pärit pääle 1920. aastat ja sisalduvad kas prof. Andersoni lastelaulude kogus või prof. Eiseni ankeetvastustes Tartu koolidest a. 1930. Ometi leiame, „laiska“ ka vanemais üleskirjutistes, nii 1893. a.

× — tūdruk⁽²⁾ laisk⁽²⁾ (5⁽²⁾ 6⁽²⁾). Kaardil puudub Trt 2, 32, 50, 78, 81. — ▲ — laisk⁽²⁾ tūdruk⁽²⁾ (6⁽²⁾ 5⁽²⁾). Kaardil puudub Trt 1, 4, 5, 8, 9, 11, 14, 21–23, 26–29, 31, 36, 38–40, 42–45, 52, 56, 58, 66, 79, 80. — ● — tūdruk⁽²⁾ (5⁽²⁾). Kaardil puudub Trt 17, 57; Võ 1; X 1. — ○ — laisk (6⁽²⁾).

Tõstamaalt pärit olevas tekstis esineb: tūdrik laisk istub pajulepiku vilus¹⁰⁾ (E 4015). Sama element leidub ka Rõu 5, J. Gutvesi teisendis, kuid pole ime: J. Gutves, keda tunneme rahvaluule ümberloojana ja silujana, võis temale juba kirjanduse kaudu tuntud elemendi siingi sisse poetada. Ka Vän 1 a. 1894 (H II 47, 692(3)) ja Rõu 6 a. 1896 (EÜS VII 38(1)). Trv 3, milles äratatakse laiska tūdrukut lehma lüpsma, kuulub tolle laulu eri redaktsiooni hulka, millest kõneleme hiljem.

Sellevastu leidub 50 teisendit, milles esineb tūdruk (5),

¹⁰⁾ „Istub paju lepiku vilus“ on pärit peoleaulu-tähendist.

kirjutatud üles tervelt 21 enne 1917. Vanem neist EKS kogus 1897, kuid enamik 1882—1896. Olgu seegi kriteeriumiks tüdrukutunnistamisel algupärasemaks, kusjuures „laisk“ liitus võõrsil „tüdrukuga“ ja nõnda ühinenud tungis ka nendele aladele, mida tahaks pidada laulukese sünni- ja lähtekohaks, s. o. Lääne-Eestisse. Tuleb arvesse ka asjaolu, et Läänemaa on praegu veel võrdlemisi vähe uuritud ja sedagi alles hilisemal ajal. Kuni senini pole ühendlaisk tüdrukuis paigus saanud nii üldiseks kui mujal, kuigi ta, eriti hilisemal ajal on murdnud sisse ka sinna, suuremal määral küll kirjanduse (kooli- ja rahvaraamatute) kuisulise traditsiooni kaudu. Aga ka loogiliselt on element 5—tüdruk parem kui laisk tüdruk (7). Pole selge, mispärast nimetab ööbik tüdrukut, kes laulus esineb ainult kõrvaltegelasena ja keda ta käsib tuua piitsa poisi või härgade sundimiseks, laisaks.

Kust on pärit laisk? Kas see on Fählmanni lisandus? See pole võimatu, millist oletust toetab asjaolu, et vanemais teisendeis see puudub, kuna Fählmann efekti suurendamiseks vajas just sellist ühendit: oleks olnud kindlasti vähe mõju, kui ööbik armuimas viibivale Ämarikule oleks laulnud: „Tüdruk, tüdruk! Ööpikk!“ Ta lisas siis „pilgatelles“ juure veel „laisk“. Siinkohal on laisa tähenduski mõistetav. Teame aga, milline mõju oli Fählmanni müütidel, ja sellise ühenduse siit leides tema järglased võtsid selle lihtsalt üle. Teame ka, et tol ajal ei peetud patuks rahvapäraseid aineid vähe suurpärastada, neid oma maitsele vastavalt ilustades. Äärmine pieteet teksti absoluutse täpsuse vastu oli siis muidugi tundmata. Kirjanduse kaudu võis see tungida ka rahva suulisse traditsiooni ja sulada siin kokku vastava elemendiga uueks. Igatahes on see ainult oletus, mida ei saa praeguste andmetega kinnitada. Võib olla ka, et see on pärit ühest teisest eelpool nimetatud kängujäänud ööbiku laulu redaktsioonist, milles ta äratav laisklevat (al. magavat) tüdrukut lehmi lüpsma?

Too piits (8) esineb üldiselt igalpool. Puudub järgmistes tihti rudimentaarsetes teisendites: Vai 2, Koe 1, 2, Nis 2, Kul 2, Vig 3, Tõs 2, 4, PJg 1, 3, Saa 4, Trv 3, Pst 1, Trm 1, Kod 4, Trt 6, 7, 9, Trt (< Puh) 77, As 1.

Too piits (8) on asendatud: Anna piits — Trt 81. — Kos piits — Saa 1, Võn 3. — Too vits — Mih 1, Vän (< Pai) 2, Trt 29. — Too vett — VMr 1, Kod 1, ja moonutatud onomatopoeetiliseks sõnaks: Korbiits — Trm 4.

Päris onomatopoeetiline element, mis ühtlasi peab jäljendama piitsa plaksutust, kui ka veolooma-ergutavat hääliitsust on tavalisti **plaks** (11), murdeti **laks**. Kuigi see on kaunis üldine ja esineb juba üsna vanades tekstides, on see ometi asendatud õige mitme muu hääli imiteeriva sõnaga või on nendega lisandatud.

Kirjanduslikes teisendites esinevad järgmised onomatopoeetilised elemendid: **plaks** (11) — Veske 6 (b); Lüll 12, Eisen 15, 16, „Järvamaa“ 19. — 11 + **prrr...** **paras, paras** — Tamman ja Rull 11. — 11 + **kärr** — „Valguse lisaleht“ 8. — **tsäh** (10) Neus 2, Veske 6 (a), Eisen 7, — 10, 11 — TTG 16. — **Noh, noh** + 10 — Eisen 14. — **Mts, mts, mts, mts** — Kasuline ABD-raamat 9.

Kuna käsikirjalistes variantides 11 esineb kaunis üldiselt, anname siin ainult kombinatsioonid, milles see puudub ja milles liitub ja lõpuks milles see on asendatud mõne muuga. 11 puudub: Vai 2, Rak 2, VMr 2, Koe 1, 2, Amb (< Ann) 3, Pee 2, Pde 1, Tln 7, Rap 4, Nis 1, Ris 1, Mär 2, Vig 3, Mih 1, Kse 1, 2, Mar 1, Käi 1, Tös 4, PJg 3, Vän 1, Vän (< Pst) 2, Tor 1, 2, 3, Saa 4, Trv 3, Trm 4, Trt 6, 9, 28, Trt (< Äks) 3, Trt 54, 56, Trt (< Puh) 77, Trt 78, Urv 1:

11 + 10 (või 10 + 11): Rid 1, Hps 1, Plt 1, 4, Pal 1, 3, Pal (< Trt) 14, Trt 7, Trt (< Puh) 14, Trt 29, Trt (< Lai) 36, Trt 40, Trt (< Pal) 66, Trt 79, 80, Vön 3, Rõu 2, 5. — 11 + **par** — **paras** — Trt (< Trm) 38. — 11 + **paras** — Kod 3. — 11 + **silk-solk** — Tös 1. — 11 + **trr** 10 — Rõu 7.

11 on asendatud: 10 — Nrv 1, Pal (< Lai) 5, Pal 7—10, Kam 1, Puh 1, 2, Rõu 3, Röp 1, X 1, 2. — **Karplaks küüt** — Mär 1, Röp 2. — **Pljak** — Plt 2. — **Psüit, psüit** — Vig 2. — **Ptrr** — LNg 1. — **Trr** — Rõu 8. — **Särr** — Iis 4, Sim 1. — **Sirr, tsärr, tsirr** — Äks 1, Trt 45. — **Mts** — Tös 3, PJg 2. — **Tsiu tsau** — Pal (< Äks) 3. — **Tiu tiu** — Kod. 4. — **Pane pihta** — Nõo 2. — **Pane pida, tsäu tsäu** — Kod 1. — **seisa, seisa, seisa** — SJn 2. — **Kröööt** — **kröööt, tille** — Rõu 1, 4. — **Sopp, sopp, sopp** — VMr 1.

Kuna eeloleva, onomatopoeetilise elemendi, esinemine on üldse kaunis mitmekesine, on ka kaunis raske määrata, milline neist õieti kuulus algkujusse; kuid **plaks** (11), üldisuse tõttu ja ka seepärast, et see on kõige loomulikum ja üldiselt kõige tarvi-

tatum piitsa hääle jäljendamine, tuleb ometi mõelda algupärasemaks.

Öö pikk või ööbik (12). Vaatamata, et Fählmann ja hiljem teisedki autorid toovad selle elemendi laulu, näib selle kuulumine algkujusse ometi kahtlasena. Seda elementi on tahetud tembeldata onomatopoeetiliseks ja päritolevaks vaatlusalusest ööbikulaulutähendist. F ä h l m a n n g i tähendab sinnapoole, et ööbiku nimi põlvneb vastava laulu jäljendamisest, näiteks Verhandl. d. GEG I 3 (1844) lk. 86 alamärkuses, tõlkides ööbikulaulu katkendit: „Säumiges Mädchen! Die Nacht wird zu lang.“ Öpik: Nachtigall, eigentlich: die Nacht lang.“ Lähemalt ööbiku nime algupära kohta annab seletuse A. S a a r e s t e Leksikaalseist vahekorradest eesti murretes lk. 89 ja 91: „Sõna öbik esimene komponent on arvatavasti ö 'Nacht', vrd. ka tüüp [6] õitselinð (< *õitselinð) ja saks. Nachtigall, müs. nahtigala, seega siis 'öölaulja'. Teiseks osaks on õige üldiselt arvatud pik g. pikkä, mida toetaks Gös. (lk. 305) õhpitð. Selle vastu võiks aga kõnelda asjaolu, et ka pitk g. pitkã (~ g. pitkã)-aladel, näit Alut, Hm, Srm, Muh, LNg, esinevad kujud öbik, õbik jne. (mitte aga *-pitk, *-bik), ja et sõna tüvi on u-lõpuline õbikku-). Tuleb muidugi siinjuures mõeldada, et liitsõnus järelkomponent foneetiliselt sagedasti teisiti areneb kui sama sõna üksikult, et temas häälikud eriliselt kalduvad redutseeruma ja assimileeruma; tüve -u-vokaali võib aga seletada u-tüveliste (kiriku-, vitsiku-) kategooriasse siirdumisega. Häälik B on liitsõna teise lüli algul, vokalide vahele sattudes, täiesti mõistetav (vrd. kattuse aribud = haripuud, äriabed ~ äriabäd 'ristikhein' jne.). Rid õvik sõnas on v vist seletatav taotleva analoogiaga, sest tähendatud murdes esineb veel paljus sõnus v > B, näit. kõbã kibi, kõbèr, kuib, värãb, terbe, vär'bima, mis hääldamisest aga kõnelejaskond, ühiskeeles mõjul, püüab vabaneda. Kõige võimalikum on aga, et terve kujundus on algupäralt puhtonomapoetne (< õ-pik?), kus aga rahvaetümoloogia hiljem on osalt ka arendavalt kaasa mõjunud, nõnda vist ka nimetuses kiriküt ~ kirigüt ~ kirigüt jne.“

Teisel arvamusel on aga J. M ä g i s t e teoses „oi-, ei-deminutiivid läänemeresoome keelis“, lk. 101. „Võimatü pole ka, et eestis on kõnesoleva deminutiivsn. jälgi, nimelt linnunimes öpik g. öpiku 'Nachtigall', MMg õppik, sn. levinemisest ja e. murdekujudest vt.

Saareste' LVK I 89—90 (säälsamas tema järgosa identintseeritud küll e. pikk, pitk, sm. pitkä 'lang' sõnaga või peetud onomatopoeetseks). Tähelepanu väärrib aga Ahrens'i EGr.² 100 antud seletus „ööpik Nachtigall von öö Nacht und F. pikku klein (bei Vogelnamen gebräuchlich)“, nõnda et eelöeldust välja minnes *ö-pikkoi algkujuna on vägagi mõeldav (Saareste'l ms. Vaiv. üöpikko -o-line, vrd. lk. 37); semasioloogiliselt vrd. jällegi lk. 29 e. tillu ‚väike‘ ~ till linnunimena“.

Kui nüüd J. Mägiste seletust pidada õigeks, võib ka ööbiku nime pidada vanemaks kui eeltoodud laul. Ka A. Saareste eelnimetatud teoses lk. 91 väidab ööbiku nime vanemaks, kuigi mitte algsoomeni ulatuvaks.

Tähelepanu väärrib aga asjaolu, et käsikirjalistes teisendites tuleb ette ööbiku nimetamine lauluelemendina just neil aladel, kus ka ööbiku nimi on tuntud. Võrdluseks vt. S a a r e s t e Leks. vahek. e. murretes lk. 90 (kaart). Ajajooksul on see küll murdnud sisse ka teistele aladele, kas suuliselt või ka kirjanduse kaudu. Lisaks ka see, et seda elementi sisaldavad tekstid on pärit hilisemast ajast, aitab tõendada, et nimetatud element on tulnud juure alles hiljem.

Teised elemendid on kõik juhuslikud, ega tule siin eraldi enam vaatlusele.

6. Kokkuvõte.

Lõppkokkuvõttena — k i r i k ü ü t levimisala on täiesti kokkulangev alaga, kus tuntakse seda nime ööbiku nimena, s. o. Lääne-Eestis. Samuti lääne-eestiline on v a o l e, olles ühtlasi ka algupärasemaks t e o l e ja t ö ö l e kõrval. Ka võisime veenduda, et t ü d r u k üksikuna esinedes on olnud algupärasem laulu üheks elemendiks. Kuid sellele on hiljem lisandunud esijoones l a i s k ja sulanud sellega koguni ühiseks elemendiks. Selle kõrval on ta saanud teisigi lisandusi. T o o p i i t s esineb pea igalpool, samuti onomatopoeetiline element p l a k s, mis mõlemad näisid kuuluvat laulu algkujusse. Ö ö b i k aga, mis küll nii laialt on tunginud suulisse traditsiooni, on ometi algkujust puudunud. Ööbiku hilisemat juurdetulekut on kergendanud ka asjaolu, et see kõlaliselt lähedalt langeb kokku ööbiku hääle jäljendamisega.

Püüdes liita nüüd algupäraseid elemente, saame motiivi, mis moodustabki kogu laulu. Nii kujutaksime seda ta algkujus:

**Kiri-Küüt (~ Kiri-Kiut), Kiri-Küüt,
Vaole, vaole!
Tüdruk, tüdruk,
Too piits, too piits —
Plaks, plaks!**

See on ööbikulaulutähendi ainus algredaktsioon eesti rahvaluules. Rahva tähelepanek, et ööbik lõpetab laulu siis, kui peab virguma tööle, on leidnud siin tüübilise kajastuse. Eesti ööbik ei laula sentimentaalset armulaulu nagu seda naaberrahva läti oma-dest näeme, vaid see liigub igapäevasemas ainevallas ja on kultuurajaloolise pildinagi huvitav, eriti kui jälgida selle suurt kohane-misvõimet uutele oludele.

Laulu tekkimiskohaks tuleb pidada Lääne-Eestit, tekkimisaeg jääb aga määramatuks. Ometi võib arvata, et ta juba XIX sajandi algusel oli täielikult olemas.

Elmises ööbikulaulutähendis on veel väike eriaarenemine. Vt. Eisen Eesti vana usk lk. 265:

„Ööbik ei ärata mitte üksi kündjaid tööle, vaid ka tüdrukuid lehma lüpsma, hüüdes: Tüdruk, tüdruk, kus lüpsik? Kus lüpsik? Piitsa, piitsa, laks, laks, laks! Teine kord jälle: Ole virk, ole virk, laisk tüdruk, öö pikk, öö pikk!“

Sama laulu leiame ka Wiedemannil lk. 295; nr. 4 ja 5. Viimasel hurjutatakse tüdrukut, et ta veel magab, küllap vist ikka seepärast, et ta ei tule lehma lüpsma. See on kõik, mis neist on trükitud. Wiedemanni 5. teisend leidub väikese erivusega ka käsikirjas (Urv 1), nagu leiduvad käsikirjas ka mõlemad Eiseni teoses trükitud variandid (Trv 1, 3). Pääle nende leidub käsikirjas veel üks, milles äratatakse tüdrukut Küütu lüpsma. See on ka kogu materjal. Üles on need kirjutatud kõik enne aastat 1900. Lähemalt pole võimalik määratella tekkimisaega ega ka algkuju, kuna teisendite vähesus ei luba kindlamini öelda, kas need on juhuslikud sünnitised, või moodustavad mingi paralleeltüübi esitatud laulu juurde, sest siingi esineb enamikus meile juba tuntud elemente.

7. Ööbiku laulu tekkelugusid.

Lauluga koos on kirjutatud üles rida tekkelugusid, mis kõnelevad enamikus ööbiku laulu saamisest. Esitame nad siin:

1. Kui Vanataat lindudele laulu õpetanud, jäänud ööbik hiljaks; Vanataat käskinud inimestelt laulu õppida. Enne päikese tõusu kuulama minnes

kuulnud ööbik, kuidas sulane kahe härjaga kündma minnes öelnud: Kiri, küüt, käi vagu! Öö pikk! Tüdruk, too piits! Noh, noh, säh, säh! Seda sulase laulu kuuldes hakanud ööbik kohe järele laulma. Sest saadik äratab ta inimesi tööle ja teda hüütakse künnilinnukski.

Teisendi järele kuulnud ööbik jõulu-öösi inglite laulu; see laul jäänud talle meelde ja nüüd laulab ta kuuldud viise ikka edasi. — M. J. Eisen Eesti vana usk, lk. 265.

2. Vanataadi lauluande jagamise ajal jäänud Kiriküüt ja Sorlopp ilma lauluta, kelle üle neil suur kurvastus ja nõupidamine olnud kalli aga puuduva laulu pärast. Viimaks võtuvad Kiriküüdi nõuandmise järele kindlasti ette: „heidame õhtu ühe oksa päale magama ja kes hommiku meist ennem ärkab ja missugust häält keegi kõige enne kuuleb, siis jäägu see meie edespidiseks lauluks. Nõnda ka sündinud. Ärkajatest olnud Kiriküüt hommiku kärmem üles tõusma ja just sel ajal kui teomees härgadega kündma hakanud, kust ta ka omale tutvva nime ja selle järele laulu saanud; sest teomees, kui kündma hakanud, ütelnud härgadele: „Kiri, küüt! Kui vagu. Kus piits, kus piits! Plaks, plaks, plaks!“ Je see on nüüd ka Kiriküüdi laul.

Sorlopp puhanud saksa moodi kuni keskhommikuni. Teomehel olnud härjad juba lahti rakendatud, kus nad aega kusele hakata saanuvad ja sest tulnud tuttav hää! soor, sorr, sorr. Sest saanud siis Sorlopp omale härja kusemise häälest laulu. — Mõlemad linnud on oma lepingut kuni meie päivini truiste täitnud, oma laulmise läbi sest ka omale nime saanuvad. — EKS 4° 3, 116/7 < Saarde, Kilingi.

3. Kiriküüt ja Losu. (Ööpääsukene.)

Kui Vanataat lindudele laulusid õpetanud, jäenud Kiriküüt (Ööpik) ja Losu (Ööpääsukene) kaugeks Vanataadi juure tulema; sest kõik olnud juba omad viisid saanud ja ära läinud, kui kiriküüt ja losu vanataadi juure jõudnud. Vanataat olnud pahane nende viibimise üle ja ütlenud neile: „Et teie kaugeks olete jäenud, ei anna ma teile enam ühtegi viisi, vaid teie peate ise seda omale otsima. Minge nüüd oma kohale ära ja tõuske hommiku vara ülesse, mis häält teie siis juhtute kuulma, selle järgi hakake laulma.“ Pidanud kiriküüt ja losu sellega rahul olema ja ära minema, ilma et vanaisa neile laulu oleks õpetanud. Kiriküüt tõusnud ju enne päikese tõusu ülesse ja läinud välja, et midagi häält kuulda. Edasi lennates jõudnud ta välja ääre kenasse võsandikku; välja pääl olnud mingi sulane juba kahe härjaga kündmas. Härjad olnud aga vara hommiku alles unise moodulised; ei ole tahtnud heaste käia. Sulane olnud aga vink ja käre, kärkinud härjadega nii et mets vastu kõlanud: „Kiri, küüt; käi vagu; öö oli muidugi pikk; tüdruk too piits; no, noh; sahk, sahk.“ Kiriküüt kuulnud seda kõlavat sulase hüüdu, lennanud metsa tagasi ja hakanud selle järele laulma. — Losu olnud aga laisk, ei ole hommiku vara ülesse viitsinud tõusta; kui ta viimaks tiivu sirutama hakanud, olnud päikene suures kõrges. Lennanud siis ka väljale vaatama ja kuulama, kust midagi häält oleks laulmiseks kuulda. Kui ta parajasti ühe talu põllule saanud, tulnud talu laisk sulane alles härgadega värvast välja, et põllule kündma minna. — Härjad olnud sulasest ka laiskuses eeskuju võtnud; ei ole sugugi tahtnud edasi sammuda; hakanud parem nagu ajaviiteks oma loodud vett välja soristama. Losu kuulnud sorinat, arvanud

selle küllalt heaks lauluks ja lennanud metsa tagasi, kus ta oma mõnuta laulu kuulda lasknud. — H I 7, 241/2 (4) < Viljandi khk? — A. Suurkask (1895).

4. Kust ööpik omale laulu sai?

Pärast seda kui vana taeva taat suure loomise tööga valmis olnud, siis lasknud ta kõik loomad ja linnud oma ette tulla. Ning annud neile kange käsu, et iga üks omale enese tahtmise järele pidanud laulu ehk hääle välja valima ja määratud aja sees kätte õppima. Kõik loomad olnud selle käsuga rahul, ning igaüks läinud oma paika ja hakanud agarasti laulu välja otsima ja pähe õppima. Kõik teised laulnud ja õppinud nõnda, et metsad ja laaned virand laulu kõlast. Üksinda künnilind lennand ühest puust teise ja ei ole midagi õppind. Ta mõtelnud iseeneses: eks mull ole sellega aega. Hakkan nüüd nii vara oma piad väsitama, ja pialegi pole ma ka tänini midagid meele pärast kuulnud, keda õppida maksaks. Nõnda mõteldes jätnud ta asja üsna unustusesse. Noh, heakene küll! Katse päev jõudnud kätte, kõik teised linnud ja loomad ruttanud Ema jõe kaldale Taara tammikusse vanataadi ette. Päike akand juba pia tõusma, ning kõik mets kõland linde laulust ja loomade kärast. Ja vanataat olla juba iga silma pilk oodata olnud. Kõige selle kära ja tümina piale ärkand ka meie künnilind unest üles, kes siamaale alles rahuliste maganud oli. Aga laulu veel sugugi õpitud. Ta lendanud küll ka teiste sekka ning jäenud ühe tamme oksa piale kõrvast mõtlema, mis nüüd peale akata.

Nenda mõttes seistes kuulnud ta äkiste, kudas üks noor tüdruk metsa ääres põllal ärgega kündma akand, ning üüdnud, Kirju kiut, kirju kiut! Vakku, vakku ning seal vahel plaksutand ta ise piitsa plaksti, plaksti! Need sõnad olnud tall aga väga meele järele, ta akand neid sõnu järele ütlemä. Ja näe imet! Lühikese ajaga olnud sõnad pähe õpitud ja laul käes. Ta laulnud veel korra läbi ja lendanud vana jumala ette, kes selle aja sees juba ilmunud olla. Ta laulnud julgeste valju ja selge häälega ning libeda ja maheda keelega nii sulavalt ja südamest tungivalt, nii et vana taat lahtise suuga kuulatama jäenud, ning teda kõige paremaks laulikuks lindude seas kiitnud. Ja selleks on ta täna päevani jäenud.

Üks teine sulg kapeka kandja olla niisamuti magama uinund, ja selle pärast iljaks jäenud kui künnilindki. Ülesse ärgates kuulnud ta küll kündja tüdruku sõnu, aga need ei ole temale sugugi meele järele olnud. Ta jäenud veel hea õnne pääle ootama. Aga juba sel samal silmapilgul akand ärg kusema. Sorrrrrrr! Ja vaat, see häälnud tal nõnda meele järele, et ta kohe akand järele soristama ja natukese aja pärast olnudki laul käes. Sellepärast hüütakse teda tänapäevani „Sori linnuks!“ — H II 20, 402/4 (11) < Pärnu-Jaagupi — J. Reinson (1888).

5. Ööpiku ja rähna laulu leidmine.

Ööpik ja rähn vidanud õhtu videvikus kihla, kumb neist hommikuni ilusama laulu päha õpib ja välja laulab, see on kuulsam lind. Kihlvedu lõppenud mõlemate poolt selleüle hääkskiitmisega, et laul ise mõlemate vaidlejate lindude üle otsust toob, kumb lind kuulsamaks võib laulu poolest saada. Ööpik, kes omale enam võidu kuulsust tahtis välja tuua, lendas juba õhtu ehal ilma puhkama heitmata juba põldude ja metsa salgute poole, kust

omale laulu lugu lõimesid võiks koguda. Videvikus künnud veel vaene talu tüdruk põldu härgadega. Kündja tüdruk südistanud väsinud loomi kiiremale käigile maheda ja õrnuse sõnadega: — Must, Küüt! Must, Küüt! Lamma vaole — Kalla, vaole! — Must, — must, must!! — Öö — pikk öö, pikk, ööpikk!! Vakk, vakk, vakk, vakk! — Piits, piits, piits, piits! — Plak, plak, plak, plakt! — Nõnda saanud ööpik juba laulu viisi ja sõnad õhta talu kündja tüdruku käest kätte. — Ja laulnud kõik ööd ilma uneta laulu lugu uueste üle.

Rähn läinud õhta laiseldes magama vana tühjase haava puu sisse ja maganud hommiku valgeni rahuliselt. Kui üles ärganud, tulnud rähnil meele õhtune kihlvedu. Kust ma laulu saan! Ja kust ma laulu lõime saan. Ei ei tea!! — Öösisse toa läve pääl seisnud rähn kuulates ja laulu lugu otsides õige vagasti. Õnneks kõndinud taluniku mära hobune mõtsa all ja jäänud korraks rähn maja ligidalle seisma ja kusenud: Losss, losss, losss — Sorr! — Sellest saanud rähn ka omale laulu ja laulu lugu, mida tänapäivani laulab. — H II 33, 625/6 (3) < Samaara — J. Pint.

Palju fantistilisema sisuga aga on järgmised, milles ilmsesti tundub hilisemat mõju:

6. Ööpik.

(Ööpikust reagitakse mitmed moodi jutud). I

Vanal aal, kui alles Taeva Taara isi moapial on käind ja imet teind ja kui alles inimesed nii pühad olid, et Jumalad maa pial avalikult käisid. Sel aal on Taeva vana isa, vana ja püha laulumees, Vanamuinas, Taara mää!, (Tartus) laulmas old, ja kuldne kannel old ta kää ja pelgast kullast old keeled kandel pial.

Aga ühtegi lindu ega inimest põle siis veel meie moal old, kis laulda on osand. Siis on üks vaene poisikene, põllu pial künd, sel vaesel lapsel old kuri ja tige peremees. Ja see põle poisikesele ei öö magu ega päeva magu and. Juba hommiku vara, koidu aal, on ta põllu piale kündma aetud. Ja ühta, sõnn-kaua kui eha on juba ära kustuma hakkand, siis on alles peremees poisikesele õhtale kutsund. Vanamuine oli Taara mää! lauld ja mängind. Poisike on terane old, tähele panema ja kuulama, ja õppind Vanemuise laulusi ja viisisi omale koa.

Üks hommiku vara, koidu aal, on see poisike jälle väila pial künd ja kündes neid samu laulusi lauld, enne veel kui Vanemuine on isi Taaramää! laulma saand hakata. Vanemuine tuld poissi vaatama ja õpetand poisile veel rohkem oma laulusi ja laulu viisisi selgeks. Ja siis on Taeva Taara sinna tuld ja koputand oma kuld kepiga kolm korda poisile pähä ja loond poisist künni meestele laulu linnu, ja piast nenna vaese lapse kurja peremehe kääst lahti. Selle pärast laalab ööbik, kebede künni aal alati, põllu jaares, lepikutes õhta hilla ja hommiku vara künnimeestele meele lahutuseks. Aga kui kündmene otsa lõpeb ja heina aeg tuleb, siis lähäb ööpik meie maalt ära ja ei laala änam. Selle pärast hüitakse ööpikud „Künnilinnuks“, et ta künni aal üksi päine laalab, ja künnimehest on loodud. — Ühe vana eide suust. — H II 39, 758/9 (703) < Koeru — Hans Anton Schultz (1890?).

7. Künni lind.

Ööpik ehk Künni lind old enne muiste isata ja emata, need olid tal juba noorelt, kui künni lind alles veike on old, mulla künka alla läind. See vaene laps on siis ühe rikka peremehe juures poisiks old. See peremees oli ta oma juure võtt ja ülesse kasatand, sest aast saati, kui vaese lapse isa ja ema olid ära surd. Kui ta juba töö poisi arvusse on kasvand, siis aand see peremees alati teda hommiku vara, enne koitu juba magamast ülesse. Ja tööle kündma ja äästama. Ja õhta, sönn-kaua kui eha valged on old, künd ehk äästand ta ikke alles põllu pial. Aga teised küla rahvas, old juba ammugi magamas.

Tema old sellegi pärast väga rõõmus ja lauld alati väilal, et kõik küla rahvas on tema laulusi imeks pand ja õhtati hulgad aad kuuland, ükski ei ole nii ilusti laulda osand kui tema. Peremehe üle ei ole ta ilmiski nurisend ega halva sõna talle vasta üteld. Iga inimesega on ta lahkesti reakind, ega ole kellegille santi sõna and. Kõik küla rahvas on teda tema viiside ja lahke meele pärast alati kiit. Ükskord tuld Taeva isa isi sialt külast läbi, ja hommiku, enne kui keegi inimene on üleval old, lauld juba see poisike põllu pial oma laulusi ja tänand teda (Taeva isad) selle eest, et ta temale on tervist ja jõudu and ja head teind.

Taeva isa läind poisi juure ja koputand kolm korda poisi pia piale kuld kepiga ja loond poisi linnuks iie lepikusse laulma. Sest aast laalab ta iga kebade küla põldude jaares leppikus ja lahutab kõigi kündjate meelt ja rõõmustab neid oma lauluga. Ja ootab, kas veel mõni teine nii sammati tema seltsi laulma tuleb. Nõnda on künni lind loodud. Ja hüitakse teda selle pärast „Künnilinnuks“. Et ta kündjast poisist on loodud ja kebade künni aal laulab. — Ühe vana mehe jutt. — H II 39 760/1 (704) < Koeru — H. A. Schultz (1890?).

8. Sisask.

Enne muiste on ööpikut „Sisakuks“ hüütud ja tema päris nimi oldki Sisak. Sisak old ennemuiste noor mees ja künd põllu pial, kaks härga old ikkes saha ees ja isi käind saha taga, piits old peos. Kaks härga, Küit ja Must old tal alati künni loomad. —

Aga ta ei ole neid ilmiski piitsaga löönd, vaid on muidu hirmutand ja piitsaga sahvarte külge plaksutanud. Siis on härjad isigi ta sõna kuuland.

Ühekorra, Püha Jüri ja Tuule kuninga sündimise pääva laub-õhta künd Sisak põllu pial ja lauld kangesti, ega ole tal meelegi tuld laub-õhtule jääda. Ja peremees põle teda ka kodu õhtalle kutsund.

Püha Jüri ja Tuule kuningas läind kahekesi Taevaisale kaevama, et Sisak põllu-õhtale ei jää ja härgi sööma ei lase ja püha ei hakka pidama. Muud kui künnab ja laalab edasi ja küla rahvas kuulavad kui imet.

Siis Taeva-isa isi tuld moa piale ja loond Sisaku künnilinnuks, ja pand ta kebade aal künnimeestele lepikusse laulma. Ja nüüd laalab Sisak iga kebade lepikus ikke veel ja künnab oma härgadega ja hüüab neid vahel kordamisi

nimepidi ja künnab kui mees ialgi ja ütleb vahel: „Ööe-pikk, ööe-pikk. Must, Küit, Must, Küit, vagu, vagu!“ Ja siis vilistab ja plaksutab piitsaga mööda saha: varsja ja künnab nõnna edasi, täna päävani põllu meestele teed ette, et tarvis on kibedaste kunda ja härgadelle piitsa anda.

Ööpiku nimi on talle sellepärast pandud, et ta isi nanna ütleb: „Ööpik, ööe-pik“. Endised inimesed ööld alati kui juba ööpik on lepikus laulma hakkand: „Juba Sisak künnab piale oma Musta ja Kuiduga söötisi ülesse. Nüüd andku iga mees härjale piitsa“. Sest kui ööpik juba väiles oli, siis tähendas see, et külma änam ei tule ja hia on villa seemendada. — Nanna on Sisakuga lugu old. — Ühe põllu mehe suust. — H II 39, 761/3 (705) < Koeru — A. H. Schultz (1890?).

9. Veel kord ööpikust.

Kui vana Taara või Püha Jüri ennemuiste on põldu arind ja pidand, siis on Sisak nende sulane old ja on põldu künd, paar härgasi old saha ees, teise nimi old Must ja teise nimi on Küit old. Kui ühe korra Taara või Püha Jüri on oma põllud inimest kätte and, siis on Sisak oma paari härgega kaua aega, õhta illa piale, viimast kord veel põllu pial künd ja põle õhtalle jäänd. Siis on Taeva Taara, Sisaku künnimeeste laulu linnuks loond, sellepärast et Sisak on üle keelu läind ja põle raatsind künni mehe ammetist lahkuda. Siis ööld Taeva Taara isi või Püha Jüri inimestele: „Kui teie kuulete, et Sisak oma härgadega künnab, siis võib iga mees julgesti põllu piale minna, siis on paras aeg.“ Ja sest aast künnab Sisak iga kebade aa jaarest jäätmaid ülesse ja hüiab: „ööe-pik, ööe-pik, Must, Küit, Must, Küit, nõõ, nõõh, vagu, vagu.“ — Ja plaksutab piitsa, et leplik laksatab vasta. Sest aast on ööpik metsas iga kebade laulma hakkand ja inimestele märki andmas, et paras aeg on põllule minna. — Ühe vana eide suust. — H II 39, 763/4 < Koeru — H. A. Schultz (1890?).

Ei ole palju kahtlust, et eeltoodud saagad on, kui mitte otsekohe väljamõeldud saatjate eneste poolt, siis ometi, välja-arvatud paar esimest, nii palju ilustatud ja muudetud, et nende rahvapärasmus juba küsitavaks on muutunud. Teiselt poolt see näitab aga küll, et laulukene ise, mis ajajooksul muutunud, vajas mingit seletust, eluõigustust ja leidlikumad pään siis muidugi asusid vastava ülesande lahendamisele. Igatahes aga erineb saagade sisu sellest, mis selgus laulu algkujust. Siin lastakse ööbikut õppida laulu künnimehelt, keda nüüd omakorda sama lauluga tööle ähvardab, või koguni väidetakse, et ööbik ise ongi lauluhimuline künnimees, keda just laulu pärast on muudetud linnuks tuletama põllu-meestele meele, millal on õige aeg põllule minna.

Laulud enamikus kõnelevad, et ööbik ise, kes nägi tööpoissi venitavat künnil, ergutaski tüdrukut, et see tooks piitsa, millega tõrkujaid kiirustada, või koguni poissi peksta.

8. Ööbikulaulutähendeid eesti vähemusrahvustel.

Arvatavasti üle Läti piiri on tunginud järgmine arusamata tekst:

Žiala mamma, žiala mamma trikku triku! — ERA II 31, 226 (3) < Karula.

Näiliselt on tekst pärit läti raja lähedal elava eestlase suust, kes selle kuulnud mõnelt naaberrahva liikmelt, kuid sisust aru saamata, püüdnud siiski jäljendada ainult kõla. Selgitust selle tekstile läti lahvaluulest pole nende ridade kirjutaja seni leidnud.

Teiseks on Tartu juutidelt kirjutatud üles kahel korral tekst:

Čviči cvič cvičeri, s kumt der friling. — ERA, Juudi 2, 65 (2); ERA, Juudi 2, 81 (2) < Tartu.

Tõlge: Cviči cvič cvičeri, tuleb kevad.

9. Ööbikulaulutähendeid väljaspool Eestit.

Soome:

„Lahorastas eli satakieli.

Maalainen ajoi kaupungista (Helsingistä) läkkilevystä tehty viinaläkkäri kuormassa. Matkan varrella lintu — lahorastas eli satakieli — seurasi häntä, toistaen:

„Tippuu, tippuu, tippuu.“

Kun mies tuli kotiin, hän huomasi, että läkkäri oli vuotanut tyhjäksi. Silloin mies sanoi „et kyl hänt varoitettiin“.

Kert. Edv. Eklund, s. 1875, kotipaikka Vihdin pitäjän Ojakkalan Päivälän talo. — Elsa Enäjärvi-Haavio (1931).

Läti:

1. Milet ir grūt, milet ir grūt, jo cits, jo cits to nejūt, tik sirds, tik sirds, trik, trik, trik.

LFKr 142, 2618. Fr. Krēslinš, dzr. Beļavā un Vecgulbenē, Madonas apr.

Tõlge:

Armastada on raske, armastada on raske, kuna teine, kuna teine seda ei tunne, ainult süda, ainult süda — trik, trik, trik.

2. Kur bi, kur bi? Tirgū, tirgū.

Ko pirk, ko pirk? Zirgu, zirgu.

Cik dev, cik dev? Ort, ort, ort.

Kāds bij, kāds bij? Klips, klips, klips.

LFKr 74, 618. Jānis Sedols, dzr. Bārtā, Liepajas apr., teic. Katrine Reine, dzv. Bārtā.

Tõlge:

Kus olid, kus olid? Laadal, laadal.

Mis ostsid, mis ostsid? Hobu, hobu.

Palju andsid, palju andsid?

Ort, ort, ort¹¹⁾

Missugune oli, missugune oli?

Lombak, lombak, lombak.

Brošüürist: Latviešu folklorā. No Latviešu Folkloras Krātuves materiāliem, lk. 4.

Leedu:

1. Lakstingalos daina:

Jurgut, Jurgut, Jurgut,

Važinok, važinok, važinok,

Paplak, paplak, paplak,

Stabdyk, stabdyk, stabdyk!

Tõlge:

Õöbiku laul

Sõida,

Cota,

Seisa.

V. Kalvaitis „Lietuviški Vardu Kletele“, lk. 85.

Tõlge:

2. Lakstingala:

Õöbik:

Vakaras, vakaras, jau vakaraa! — Õhtu, õhtu, on juba õhtu.

Eisim, eisim, eisim, eisim, gultus, gultus, gultus. — Läheme.

Gulèkim, gulèkim, gulèkim, gulèkim. — Puhkame.

pusa naktres, pusa naktres, pusa naktres. — Keskööni,

Jaū pusnaktè, jau pusnaktè, jau pusnaktè: — On juba kesköö...

Kelkimès, kelkimès, kelkimès! — Virgume,...

Važinokim, važinokim, važinokim! — Sõidame,...

Kinkyk, kinkyk, kinkyk! — Pinguta,...

Pakinkè, pakinkè, pakinkè. — Istu,...

Sèsk, sèsk, sèsk, sèsk! —

Važinok, važinok, važinok! — Sõida,...

Šerk, šerk, šerk, šerk! — Söö,...

Sušerk, sušerk, sušerk! — „

Tpru, tpru, tpru, tpru! — Tpru,...

Aušra, aušra, aušra! — Koit,...

Pabaiga, pabaiga, pabaiga! — Lõpetamine,...

M. Biržiska „Dainois Keliais“.

Vilnius, 1921, (15 lk.).

*

Tempora mutantur...

Omajal ajal laialt levinud ja harrastatud, on laulukene praeguses rahvasuus pühendatud kaole. Selles on võinud veenduda ikka

¹¹⁾ Uorta — üks ort (mitte enam tarvituselolev raha, võrdub ¼ taalrile, hiljem 30 kopikat).

ja jälle rahvaluulekogujad, kes muu hulgas on püüdnud saada teateid ka linnulaulu-tähendite kohta:

„...Küsisin jutustajalt, nagu ka mitmelt eelmiselt, linnulaulude kohta seletusi. Pääsukese laule tunti Alutaguses võrdlemisi hästi, kuna teiste lindude laulude kohta leidis õige juhuslikke andmeid või need puudusid täiesti. Eriti ööbiku laulu rahvapäraseid teisendeid otsides ilmneb tõsiasi, et see pole millalgi figureerind rahva teadvuses mingi elava motiivina. Meele tuletades iseloomustavamaid katkeid tundub, et need nagu kunagi oleksid enamalt läbi käind jutustaja ajast, kuid seevõrra juhuslikult ja ajutiselt, et nad pole kunagi suutnud reastuda terviklikuks luulepärliks, mis mõnele inimesele ju jääks püsima ka kestvalt ajusse. Pudenedes juhuslikult kooliraamatuist või mujalt kirjandusest motiiv pole kokku sattund ka mingi vanema lademikuga, kuna vastasel korral kumbki kiht oleks uuesti elustund. Kuid ei mingit jälge sellest — kas tõesti nii jäljetult ununud või ärkamisaegse kirjanduse kidura seemnena närbund? Raske vastata.“

ERA II 37, 26/8 — R. Põldmäe matkapäevikust 1931.

Õige küll: on ju laul ise ainult teatud elementide enamvähem juhuslik kombinatsioon, mis nii või teisiti liitunud annab omaette ikkagi mingisuguse terviku. Ka ärkamisaja kirjandusel ja selle ööbiku kultusel on olnud kindlasti suur mõju, kuid uhket puud sellest taimest pole nähtavasti suutnud kasvatada see pind. Peab pidama ka silmas, et R. Põldmäe kõneleb siin alast (kõne all oli Vaivara ja Jõhvi kihelkond), kus laul ise on ju võõraslaps, tunginud sinna alles hiljem, teatud määral muidugi ka kirjanduse kaudu. See aitab tõepoolest ta elujõudu küllaldasel määral nõrgestada. Selliste muidu nii huvitavate laulukeste kadumine võib aga tingitud olla ka ebamoodsaks saamisest, milleks „ööbiku laulul“ kahtlemata on palju eeldusi. Rudimentaarsena mällu jäänud, ei suuda üksikud osad luua enam tervikut ja needki muutuvad mälus ikka enam ja enam ähmasemaks. Järgneb loomulik aeglane kustumine.

Laulukese kodukurus, Edela-Eestiski võib teda leida veel harva. Ei ole see siingi enam imeteldud esindaja lauljate liigist. Kui muugi rahvalooming sureb kiiresti leviva kultuurivoolu eest, kaua's seegi romantik ilutseb veel mail, mis talle juba võõrad. Kaovad järjest salad ja laaned, tõusevad uued hääled põllultki seniste sulase piitsaplaksutamiste asemel sundides venivaid härgi. Nüüd juba liigub masin sundabinõuta ja ähvardusteta. Unub kõik muistne — ilutsev ja tundlev.

Muutub aeg, muutub ka laul. — Mis jääb siis ööbikulgi teha?

Rahvaviiside korjamisest Eestis.

Karl Leichter.

19. sajandil jõuliselt puhkenud rahvuslikud püüded valmis-
tasid püsiva aluse rahvaste loomingu, tõuliselt ja rahvuslikult oma-
pärase uurimisele. Algas ka rahvaste muusikaliste avalduste ja
avaldusabinõude kirjeldamine, kogumine ja võrdlev teaduslik
uurimine.

Kuni 19. sajandi teise pooleni on eesti rahvamuusikast ilmu-
nud mõningaid kirjeldusi kirjutistes rahvaelus esinenud sünd-
muste ja valitsevate kommete üle, peaaesjalikult pulmakommete
kirjeldustes. Aastast 1632 leidub ka esimene noodistatud rahva-
viis, mis on trükitud Fr. M e n i u s e kirjutises „Syntagma de ori-
gine Livonorum“. ¹⁾

Rahvaviiside korjamine algas Eestis rahvusliku ärkamise
ajal, 19. sajandi teisel poolel. Päämiseks põhjuseks oli püüe
pakkuda rahvale ja juba olemasolevatele kooridele midagi, mis
oma, kuna tavaliselt olid tarvitusel sel ajal üldiselt levinenud saksa
viisikesed ja samast vaimust võrsunud koorilaulud. Selles mõttes
püüdis rahvaviise korjata, korjamist põhjendades ja sellele õhu-
tades, C. R. J a k o b s o n, kelle isamaalik noodiraamat „Vanemuise
Kandle Healed“ (I 1869, II 1871) sisaldab ainult soome heliloojate
ja eesti ja soome rahvaviisidel põhjenevaid koorilaulu. Esimese
ande eessõna lõpus Jakobson kirjutab: „Loodame, et see eesti
laulutalv pea saab otsa olema lõppenud ja üks uus laulu-aeg peale
hakkanud, kus vana eesti vaimu-vägi üksi meie laulikuid juhib,
ning meil enam tarvis ei ole, võeraid ehteid kandas oma enese
loomust ärasalgada.“ See oli väikeseks vastumõjukuks J. W. J a n n -
s e n i edukale saksa viisikeste levitamisele, kuna Jannsen rahva-
laulu, mis „...panneb kõrva ugama ja aiab, nago suitso ving,
pea vallutama“, ²⁾ pidas alaväärtuslikuks. Folksloristina oli rahva-

1) *Scriptores rerum Livonorum* II 525.

2) *Perno Postimees* 1857, nr. 14.

viiside korjamisest huvitatud ka dr. J. H u r t. Seda tõendab Eesti Kirjameeste Seltsis 1875 avaldatud kogutava vanavara väljaandmise kava, kus temal 6-ndal ja ühtlasi viimasel kohal olid ette nähtud rahvaviisid. ³⁾ Kas ajapuuduse või vähese huvi tõttu ta rahvaviiside korjamist ei teostanud. Samal Kirjameeste Seltsi koosolekul kõneles A. G r e n z s t e i n „...vana varanduse korjamise viisi üle. 1. Vana varanduse rahvalaulude ja viiside, vanasõnade ja juttude korjamine pidada suuremal määral sündima kui tänini sündinud olla. 2. Selle töö edasijamine olla uus Kirjameeste Seltsi pääasi. 3. Eesti Kirjameeste Selts valitsegu seks sündsa komitee. Selts kiitis seda õigeaks ja valitses... komitee...“, ⁴⁾ see aga rahvaviiside korjamiseks näivalt midagi ei mõjunud. Ja hiljemgi, kui A. T h o m s o n Eesti Kirjameeste Seltsi püüdis rahvaviiside korjamisega siduda, avaldades 1884 „O m a M a a ’s“ ⁵⁾ rahvaviiside korjamismõtet selgitava kirjutise, ühtlasi paludes viise saata „Oma Maa“ toimetusele, edasisaatmiseks Eesti Kirjameeste Seltsi, jäi kõik kuidagi soiku, sest Thomsoni palvet pani tähele ainult J. O r g u s s a a r, kes koos J. K a p p e l i g a töötasid välja anda rahvaviiside kogu. ⁶⁾

Aastal 1877 algatas Suomen Kirjallisuuden Seura sihiteadliku, teaduslikust huvist tingitud korjamise, saates Eestisse viise koguma stipendiaadi A. A. B o r e n i u s - L ä h t e e n k o r v a ’, kelle korjmissaadus 200 viisi on hoiul sama seltsi arhiivis Soomes. Korjamist samas mõttes jätkasid juhuslikult teisedki. 1884 kirjutas dr. M. V e s k e palvel Tartu ülikooli füüsika professor A. O e t t i n g e n Paistu kihelkonnas elavalt laulikult E p p V a s a r a l t — kellelt Veske oli saanud palju värse — üles 42 viisi. Need viisid, peale mõne, mis avaldatud „O m a M a a“ esimeses numbris, on jäänud kaotsi. Mõned sama lauliku viisid märkis 1885 üles ka E l l a S c h u l t z - A d a i e v s k y, kes sai hää muusikalise hariduse ja oli aastal 1882 Itaalias korjanud rahvaviise, eriti nn. resianerite ^{5/4} taktilisi tantsulaule. Ta annab sihiteadlikuma korjajana kogu korjamisloos eeskujulikult usaldusväärse materjali, 27 viisi (Paistu, Torma ja Kadrina kihelkonnast), ühes täpsete

³⁾ Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamat III (1875) lk. 101.

⁴⁾ *ibid.* lk. 101—102.

⁵⁾ Oma Maa 1884. lk. 184—186. (Esimestes aastakäikudes avaldas Thomson ka rahvaviisidel põhjenevaid koorilaule).

⁶⁾ V. R e i m a n Kivid ja Killud (1907) lk. 75.

rahvalaulu omapära puudutavate märkuste ja selgitustega. Tema korjandust iseloomustagu paar näidet Torma kooliõpetaja A. Reilia n'i poolt üles märgitud ja E. Schultz-Adai evsky redigeeritud viisidest: 7)

Kukkukslied.
Schleppend. - pesante.

a: *Schleppend. - pesante.*

I - sa mind ä - ra tap-pis, kuk - ku
Ema mo li - ha sõ - i kuk - ku

Andis vii-maks vel - je kät - te kuk - ku

Versmass: — — — — —, — — — — —
I - sa mind ä - ra tap - pis kük - kü R[eilian]

In der Ausführung sind die Versfüsse gleichmässig lang; ausgenommen die beiden Endsylben K u k k u, die das doppelte Zeitmass der vorhergehenden haben. R[eilian].

Waisenlied.
Moderato.

b: *Moderato.*

1. Meie kak-si vaes-ta las-ta e - le - le.
[jne.]

10 Viimaks emaga hauas-sa — „
11 Tõuse üles mo ema-ke „
11/8 11/8 Tõuse mo pead su-ge-ma „
[jne.]

Nagu toodud näidetest selgub, on tähele pandud ja täpselt püütud ära märkida ka viisi ja teksti suhteid. See arusaamine ja püüd on puudunud paljudel korjajatel.

Kui H u r t 1888 avaldas üleskutse „Paar palvid Eesti ärksa-
maile poegadele ja tütardele“, selgitades vanavara kogumise mõtet
ja õhutades korjama, eriti sõnalist vanavara, hakkas ka viiside
kogumine enam edenema. Hooolsaks viiside korjamise propageeri-
jaks sai dr. K. A. H e r m a n n, kes juba varem oli rahvaviiside
kogumisega seotud. Aastal 1877 saatis Räpina kihelkonna kooli-

7) a: GEG, DH 519, 5 (2); b: ibid. 519, 7 (3) < Torma.

õpetaja J. H u r t Hermannile 33 rahvaviisi Setu- ja Võrumaalt. Aasta hiljem saatis Jakobsoni seisukohta pooldav A. G r e n z - s t e i n, kelle 1878 ilmunud „Kooli Laulmise raamat“ samuti sisaldab rahvaviise, 25 kaasitamise viisi Tarvastu ja Audru kihelkonnast. Mõned olid üksikuid viise saatnud juba varem, ja hiljem saatsid neid paljud. Hermann jäigi rahvaviiside kogumisele õige lähedaseks, kuigi ta sammus J a n n s e n i rada, luues saksa lieder- tafel-stiilis, nagu tema vähemad kaaslasedki, kes peale esimest üld-laulupidu kõik püüdsid rikastada kooriliteratuuri. Hurda üleskutse andis Hermannile rahvaviiside korjamiseks nagu mingi kohustuse. Juba varem, mitmetes kirjutistes „Postimehes“ ja eriti „Laulu ja mängu lehes“, puudutas ta rahvaviiside tekkimis-, levimis- ja hävinemispõhjusi ning rõhutas korjamisvajadust. Kuna H u r t sõnalise vanavara kogumisel püüdis esijoones rahuldada teadusliku uurimise nõudeid, mida kujukalt tõendab tema „Vana Kannel“, olid H e r m a n n i püüded rahvaviiside korjamisel enam teisiti põhjendatud. Ta kirjutab 1886. ja 1887. aastal „Laulu ja mängu lehes“, et laulukoorid peaksid enam laulma rahvalaule, mis on „... r a h v a i s e l o o m u p u h a s p e e g e l“, kuna A. K u n i - l e i d ja A. T h o m s o n on väga ilusaid laule loonud.⁸⁾ Kirjutise lõpus ta tähendab, et palju on veel rahva seas kõlamas. „Kirjutatagu neid ülesse ja saadetagu need meie muusiku-meeste kätte, kes neid mitme häälele seaksivad ja kus võimalik, ilmutama saavad.“⁹⁾ Mõni aeg hiljem kirjutab ta: „Kes siis rahvaluuletusi ehk regevärssisid uurib, et nende abil meie esivanemate vaimulust märku saaks, see peab ka rahvaviisisid ja -mängusid uurima, sest muidu ei ole asi täielik.“¹⁰⁾ Eeskujuks oli korjamistöö Soomes, millest „Laulu ja mängu lehes“ kirjutab M. J. E i s e n.¹¹⁾ Augusti kuu lõpul 1888 avaldas H e r m a n n „Postimehes“ üleskutse „Tähtjas palve ja soov“,¹²⁾ milles ta veel kord selgitab korjamisvajadust ja võimalusi ja palub rahvaviise ning tantsu- ja mängutükke üles märkida ja endale saata. See üleskutse leidis võrdlemisi elavat vastukaja ärkamisaja püüdeist kantud, asjast kaasaaitavalt kõigiti huvitatud enam haritud maainimestes. Ja

⁸⁾ Laulu ja mängu leht 1886—1887, nr. 6, lk. 35—36.

⁹⁾ ibid.

¹⁰⁾ ibid. 1887—1888, nr. 2, lk. 9.

¹¹⁾ ibid. 1886—1887, nr. 9, lk. 71.

¹²⁾ Postimees 27. VIII 1888., nr. 97.

kuu aja pärast kirjutab Hermann, et temale on „rahvaviisiid õige suur osa juba saadetud“. ¹³⁾ Nagu saadetud viiside lähemal lehitsemisel selgub, saatsid enamasti „Postimehe“ kaastöölised ühes ajalehele määratud sõnumitega suuremalt osalt sel ajal üldiselt levinenud saksa viisikesi, sagedasti ühes juurde lisatud alandliku soovi ja palvega, et Hermann nad parandaks, koorile seaks ja rahvale „nii armsaks saanud laulud“ uues kujus ja trükitult rahva sekka tagasi läkitaks. See iseloomustab kuidagi kogu Hermann korjandust, sest ainult vähesed on saatnud vanu ja usaldusväärset üles märgitud viise. On koguni haruldaset huvitav, et üksikud otse hiilgavad ülesmärgimise puudulikkuse ja samal ajal täpsusega, mis näitab, kui suure andumusega mõni püüdis kaasa aidata. Sellest paar huvitavat näidet ühe tundmatu noodistusest, kes kõigiti on püüdnud ja vist suutnudki viisi edasi anda nii, nagu seda tõeliselt lauldi: ¹⁴⁾

a:

b:

Toodud näited, äärmiselt oskamatult noteeritud, annavad kujukliku pildi üksikute võimeist ja püüdest.

Hermann kogu (üle 2500 viisi), mis 1907. aastast kuulub EÜS kogusse, omab vähe puht muusikafolkloristlikku väärtust. Ta väärtus on enam kultuurilooline. Sealt leiame paljude ärksate kaasaeglaste loomingu: viise, koorilaule ja mängutükke. Mitmed on saatnud ka vanu rahvaviise korralikus kujus, terve kogu on aga materjali täpsuse mõttes siiski puudulik ja ta väärtust ei suuda tõsta ka Hermann enda, siin-seal kuulnud ja mälestuse järele ülesmärgitud, pea eranditult kuidagi „ümber loodud“ viisid.

Juhuslikku korjamist jätkas ka Soome Kirjanduse Selts, kelle stipendiaadina 1894—1895 käis mitmel pool korjamas Miina Hermann.

¹³⁾ Postimees 29. IX 1888, nr. 111.

¹⁴⁾ a: EÜS IV 579, 587; b: ibid. 581.

Kogu eelpool kirjeldatud korjamise tulemus oli juhusliku ilmega. Puudusid selgitavad märkused ja kirjeldused rahvalaulust ja tema muusikalistest avaldustest üldse: laulikute, ettekandmisviisist ja sellega seotud traditsioonidest varemajal ja korjamisaastail, pillidest jm. Olemasolev materjal ei suutnud rahuldada teadusliku uurimise nõudeid. Juba A. W. Hupel, nagu Herdergi, oli veendunud, et rahvalaulus sõnad ja viis on seotud tervik, mida koos peab üles märkima.¹⁵⁾ Sellel arusaamisel põhjeneb ka süstemaatiline, eriti teaduslikuks uurimiseks usaldusväärset materjali koguv rahvaviiside korjamine Eestis, mis algas aastal 1904 Eesti Üliõpilaste Seltsi poolt dr. O. Kallda juhtimisel. O. Kallas kirjutab, et käies 1894 ja 1903 vanus eesti asundusis ta sai sealsetest kogemustest kindla veendumuse, et rahvalaule peab üles märkima koos ettelauldud viisiga. See selgus temale veel enam väitekirja kirjutades, sest laulu tekst on laudes täiesti teistsugune kui ette dikteerides, mille tõttu just täpne koosülesmärkimine võib anda väärtuslikku uurimismaterjali. Peterburis elades avaldas O. Kallas oma mõtteid ka Hurdaie, paludes, et Hurt rahvalaulu sõnade kõrval ka viiside korjamisele üles kutsuks või vähemalt laseks ära tähendada, mis laulmise ja mis ette dikteerimise järele üles märgitud. Hurt oli selle vastu, tundes end selleks liialt ebanuusikaalsena ja kartes, et see oleks seganud sõnalise vanavara kogumist.¹⁶⁾

Kui O. Kallas 1903 asus Tartu „Postimehe“ juurde, hakkas ta hoogsalt organiseerima vanavara, eriti rahvaviiside kogumist koos sõnadega. Väikese kohustava meeldetuletuse sai ta selleks juhuslikult väljastpoolt. Keegi tundmata külarätsep (?) saatis „Postimehele“ avaldamiseks üleskutse „Saatke mulle rahvaviisid“, mille Kallas heitis rahulikult paberikorvi. Kuid ta ise kirjutab: „See nagu algatas kohuse meelde ja võtsin ette, asja EMuusikameeste seas elustada. Ehk läheb korda. Tarvis ta oleks.“¹⁷⁾ Ja korda see läks. Korjamiskavatsusest kirjutab ta sama aasta

¹⁵⁾ Verhandlungen d. GEG XVI (1896), lk. 239—240; 260, 267 (Hupel on Herderile saatnud ka 8 viisi). Vt. ka A. W. Hupel Topographische Nachrichten II 158.

¹⁶⁾ EÜS, Korjamisajaloo materjale (Viimane leht) ja O. Kallas Virolaisten kansansävelmään keräyksestä (Eripainos Kalevalaseuran vuosikirjasta I lk. 2).

¹⁷⁾ EÜS, Korjamisloo materjale (Viimane leht).

detsembri kuus „Postimehes“¹⁸⁾ ja kõneles EÜS-is. Eesti Üliõpilaste Selts võttis korjamismured enda kanda ja andis O. Kaldale õiguse koostada „Rahvaviiside korjamise toimkond“ ja olla selle ainus liige. Kaasabi lubasid A. L ä t e, K. A. H e r m a n n, K. T ü r n p u, J. K a p p e l ja muusikateadlane dr. I l m a r i K r o h n Soomest. Soome Kirjanduse Selts lubas kanda osa kulusid, tingimusei, et saadud vastavad materjalid jäävad seltsile. Korjama lubasid minna M i i n a H e r m a n n ja S. L i n d p e r e.

Laiemate hulkade poole pööras O. Kalda palvel V. R e i m a n üleskutsega „Eesti muusikasõbradele“ 1904. aasta märtsi kuus,¹⁹⁾ põhjendades viiside korjamise vajadust ja näidates seniseid korjamise puudusi. V. Reiman kirjutab: „Rahvamuusika t e a d u s l i k korjamine ja arendamine seisab aga alles söötis“, kuna „Pääle väikeste erandite puudus üleskirjutajatel kõrgem muusikalik haridus, nende kõrval tarvilik teravus ja nende arusaamisel see armuta valjus iseenese vastu, et nad muud paberisse ei pane, kui seda, mis laulik ette laulis... Korraldamise siht on, korjatud rahvaviisisid t e a d u s l i k u l t, kindlal alusel muutmata nõnda välja anda, nagu rahvas neid on loonud, ja neid nõnda esmalt kadumise eest hoida, teiseks uurimisele eeltöösid valmistada.“ See näitab, et korjamissiht oli nüüd selgem ja avaram kui varem.

Kuna Eestis polnud vastava haridusega muusikameest, seadis juhised kokku Helsingi ülikooli muusika dotsent dr. I l m a r i K r o h n, mida varemate kohapealsete korjamiskogemuste põhjal täiendas O. K a l l a s. Korjajatele tehti eriliseks kohustuseks „mitte siit ja säält viisisid noppida, vaid kihelkond kihelkonnalt läbi käia ja uuritav tööpõld puhtaks otsida...“ kuni „terve Eesti keele piirkond läbi on käidud.“²⁰⁾ Muidu poleks korjamine olnud täielik. Korjamiskulude saamiseks pöörati palvega seltside ja muusikasõprade poole, mis leidis poolehoidu. Pea sissetulekuid saadi kogu korjamise ajal EÜS-i poolt Eesti Kirjanduse Seltsi nimel korraldatud pidudest ja viimase seltsi toetustest. Õige rohkesti on annetanud ka mitmed teised seltsid, pangad ja eraisikud (viimastest on eriti lahkelt toetanud mõned kaugelt Venemaalt:

18) Postimees 30. XII 1903, nr. 290.

19) ibid. 24. III 1904, nr. 63.

20) I korjamise aruanne.

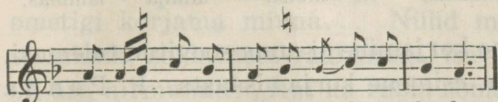
üksikute värside lahkuminev silbide-asendus mitte neid värsisid ühe ja sellesama viisi peal laulmast,“ näit.: ²²)

ī	mē lik	ō lī	mēiē eidū	i	mē	lik ōlī	mēiē aati	[ine].
tēgī	mūl	ī-mē	kāsū kää	tēgī	mūl	īmē	kāsükää	

F. Talvik on ülesmärkimisel tarvitanud ka metronoomi ja viisidele on juurde lisatud vastavad tempo märkused.

J. A a v i k (1904 Halliste, Hargla, Sangaste; 1906 Paistu, Karksi; kokku 219 viisi) on noodistuses usaldatav, kuid on märkimata jätnud laulu tekstist ja ettekandmisviisist tingitud segataktilised viisi variandid ja skansiooni nähted, kuigi ta tõendab, et need sagedasti esinesid. Sellest annab ta näitegi: ²³)

Kaasitamine.

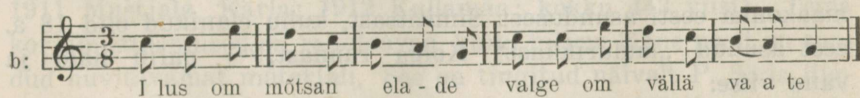
Saadid sändilt sõnumid, kaske
Siis viigē siä künasse, —

Ta-lu ema enne - - keine kaske
Mis sa müü-sid tüte - - ri-da kaske

Nagu näha, saab nendes sõnades viisi rytmuse pärast muudetud; see muutmine sünnib aga väga maskeritult, mille all rytmus, muidugi, kannatab. Niisugused muutmised tulevad väga sagedaste ette.

Järgneval leheküljel annab ta ka noodistatud näite, lisades põhiviisile (a) juurde ka vastava variandi (b):

Heinaaja laul.

See on paljude korrajate puudus, et nad ära on märkinud ainult mingi „põhiviisi“ ja uurimiseks väärtuslikuma osa jätnud märkimata.

M. S a a r (1905 Väandra, Pilistvere; 1907 Pilistvere, Suure-Jaani; kokku 127 viisi) on sama nähtusega olnud teatud raskustes. Tema Väandra korjanduses esinevad segataktidest ärahoimiseks

²²) EÜS I 962.

²³) EÜS III 225 (10).

tihti trioolid, mis aga hilisemate korjajate tõenduse järele ettekandes ei esine. Ja M. Saar on ise sellest aru saanud. Seda tõendab tema Pilistvere korjandus a. 1907. Toodud näited, esimene Vändra, teine Pilistvere kihelkonnast, selgitagu: ²⁴⁾

a:

Õe-meess hõbe kübara, õe-meess hõbe kübara

b:

Tule hulka hundi-kene, tule hulka hundi-kene,

vii metsa mini-ja lammass, vii metsa minija lammass.

Et ühekordne ja rutuline korjamine ei anna soovitud tulemusi, sellest annab häa näite juba esimene korjamisaasta. P. Penna (1904 Keila, Kadrina, Haljala, Kuusalu; 1905 Simititsa, Narva l., Jõhvi, Iisaku, V.-Jaagupi, Rakvere, Haljala; 1909 Jõhvi; 1910 J.-Madise, Koeru, V.-Maarja; 1911 Peetri, Anna, Türi; kokku 759 viisi) ja A. Topmann (1904 ühes Pennaga; 1905 Keila, J.-Madise, Kose; kokku 19 viisi) märgivad reisikirjelduses Keila, Kadrina, Haljala ja Kuusalu kihelkonna kohta: „see nurk kus meie liikusime, oli ka nõnda öelda laulust lage, sest säält ei olnud tõesti midagi võtta.“ ²⁵⁾ Hiljem on sealt (välja arvatud Keila) saadud kõigiti hääd materjali, eriti rikkalikult Kuusalu khk., kuna Penna ja Topmann sealt ei saanud ühtegi viisi. Koos käidi nagu „linnulennul“ üle. Pealegi sai P. Penna aasta hiljem Jamburi maakonna eesti asundusest Simititsast, kuhu elanikud olid 18 a. eest asunud „laulurikkast“ Kolga rannast, ²⁶⁾ palju häid ja vanu viise.

P. Penna muidu kõigiti korraliku, variantiderohke ja täpsuses usaldusväärse noodistuse puudus on jällegi see, et ta tõenäoliselt segatakti võimalused märkimata on jätnud, mille järele võiks arvata, et ikka on lauldud skandeerides, kuna hilisemate korjajate tähelepanekud tõendavad, et see, näivalt sagedamini, oli

²⁴⁾ a: EÜS I 1012 (13); b: EÜS IV 1519 (4).

²⁵⁾ EÜS I 836.

²⁶⁾ II aruanne.

teisiti. See on Penna paljudest kihelkondadest saadud suure korjanduse kaalukas puudus.

M. H e r m a n n korjas 1904 Võrumaal (36 viisi). S. L i n d - p e r e (1904 ja 1905 Vastseliina, Röpina, Setu; kokku 131 viisi) korjandusest on osa arvatavasti veel Soomes.

Teisel, kolmandal ja neljandal korjamisaastal ²⁷⁾ mõjus korjamise peale halvavalt 1905. a. revolutsioon ja sellest tingitud olud. Tööd jätkati toetudes mõttele: „olgu et mineviku vermed veel värsked on ja praegune olukord selgusetu. Ehk aitab seegi töö... viimase aja tardumisest toibuda!“ ²⁸⁾ Sõjaseadus oli takistajaks. Loterii edu oli tagasihoidlik. Pidude toimepanemise peale ei võidud mõteldagi. Korjajatele oli vajalik muretseda kõikugu „paberid“, aga „mõni ei julgenud kõigi paberite pääle vaatamata ometigi korjama minna... Nüüd minna, kus iga kordnik ja strashnik, soldatitest rääkimata, isevalitseja on!“ ²⁹⁾ Ka rahvas oli ära hirmunud: „Kui ka rubla sõna eest maksad, — mitte ühte sõnagi ma ei ütle!“ ³⁰⁾ Tööd jätkati veendunud olles, et „Paremad ajad ei tule ise, neid peab tooma, ja üks toojatest on igatahes tõsine töö olgu mis põllul tahes.“ ³¹⁾ Korjamine oli siiski tagasihoidlik. 1906 ja 1907 oli väljas ainult kolm korjajat. Miski takistas: ärev aeg oli väsitanud toetajad ja teinud rahva võõraste vastu umbusklikuks. ³²⁾ Jätkati siiski „õige olude kiuste: pisike töö on ometi vist parem, kui suur puhkamine.“ ³³⁾

1905 algas korjamist Lääne-Eestis P. S ü d a (1905 Reigi, Käina; 1906 Käina, Pühalepa, Emaste; 1907 Hanila, Karuse, Mihkli, Kihnu, Tõstamaa, Varbla; 1909 Mustjala, Kihelkonna; 1911 Mustjala, Kärla; 1912 Kullamaa; kokku 443 viisi). Tema korjamistulemused on rahuldavad, kuigi hiljem lääne poolt on saadud huvitavamad materjali. See on tingitud näivalt P. Süda liigsest tõttamisest, sest ta on läbi korjanud palju kihelkondi. Süda reisikirjeldused on asjalikud ja huvitavad.

²⁷⁾ s. o. 15. III 1905—26. III 1907 (mõeldud on aruande aastad).

²⁸⁾ II aruanne.

²⁹⁾ III aruanne.

³⁰⁾ III aruanne.

³¹⁾ III aruanne.

³²⁾ IV aruanne.

³³⁾ ibid.

1906 käis ainukordselt korjamas J. S i m m (Tarvastu, Kolga-Jaani; kokku 93 viisi). Tema töö tundub liialt juhuslikuna: mitmed vaimuliku viisid on pea täpselt Punscheli noodistuses ega paku midagi rahvapäraselt iseloomulikku, kuna püsiva taktimõõdu läbi on vanadele rahvaviisidele antud näivalt kõige lihtsam kuju.

1906 korjas ka A. L i i v (Torma, 125 viisi), kes esimesena märgib ebatäpsusi helikõrguses. Aasta hiljem algas korjamist Riia muusikakooli õpilane M. P e h k a (1907 Muhu, Jaani, Põide; 1908 Nõo, Kambja, Puhja; 1909 Puhja, Rannu; 1910 Urvaste; kokku 260 viisi), kelle ülesmärkimine jätab täpsuses soovida. Ka puuduvad lähemad kirjeldused korjamiskäigust ja rahvamuusika olukorrast.

1908. aastast alates muutub korjamine elavamaks. Neljanda korjamisaruaruande juhtnööride („Kuidas võidakse aidata?“) sisust selgub, et püütakse enam rõhutada üldiste rahva muusikaelusse puutuvate materjalide kogumist. Näituseks palutakse vastata küsimustele: mis puhkudel lauldi, kes laulsid, missuguseid pille tarvitati jne. Samal ajal püüavad neile küsimustele enam tähelepanelikult vastata ka korjajad. Reisikirjeldused muutuvad pike-mateks ja sisukamateks. Hoolikast oludekirjeldusest ja ta väärtusest annab esimese eeskujuliku näite Peterburis Raphophi muusikakursustel õppija A. K i i s s (1908 Otepää, Kambja; 1909 Karula, Sangaste, Rõngu; kokku 248 viisi) oma reisikirjeldusega 1908. a. korjanduse juurde, kus ta õige põhjalikult kirjeldab üldkultuurilist olukorda ja püüab võimalikult ära märkida selle mõju rahvamuusika arenemiskäigule. Kiiss annab ühtlasi ka ülevaate tarvitamisel olnud ja olevatest pillidest, samuti rahvamuusikaga lähedalt seotud alast, rahvatantsust. Eeskujulik on A. Kiiss ka viiside noodistamises. Tema on hoolega püüdnud tähele panna viisi ja teksti suhteid. Ettekandest tingituna esineb tema noodistuses tihti $\frac{5}{8}$ ($\frac{5}{4}$), $\frac{7}{8}$ ja $\frac{9}{8}$ takte ja taktimärgi ärajätmissi. Ka märgib ta ära variante ja ebatäpsusi helikõrguses. Sisukad on ka J. S o s s i ja A. M õ t u s e reisikirjeldused tema 1909. a. korjanduse juurde. A. K i i s s'i korjandusest olgu paar näidet Karulast: ³⁴⁾

³⁴⁾ EÜS VI 196 (7); b ja c: EÜS VI 196 (9 ja 11). + märgitud noodid on umbes $\frac{3}{4}$ tooni kõrgemad.

a:

Siin om illus hirre mõtsa, siin om illus hirre mõtsa.

Ei ole maha raiujat, ei ole maha raiujat.

b:

Tere helde herrakõni, tere helde herrake.

c:

Ole vaiki vana nani, ole vaiki vana nani;
pea suu, vana pini, pea suu, vana pini.

Korralikud viiside korjajad ja olude kirjeldajad on ka stud. jur. H. Siimer (1908 Türi, Simuna; kokku 234 viisi) ja A. Martin (1908 Helme, Karksi, Saarde; 1909 Häädemeeste, Pärnu, Koeru, J.-Jaani; kokku 249 viisi). Viimase noodistuse järele pidid neis kihelkondades kõik laulikud skandeerima, mis on küll ekslik ja tuleb kirjutada noodistaja ühekülgsuse arvele. Sama puuduse all kannatab ka J. Välbe korjandus (1908 Maarja-Magdaleena, Palamuse, Laiuse; 1909 Koeru, J.-Jaani; 1910 Ambla; kokku 490 viisi). Tema 1910. a. reisikirjelduski on kuidagi liialt laialivalguv, tähtsam on jäänud välja. 1908 on tema korjanduse juurde reisi- kirjelduse kirjutanud H. Sulg, 1909 V. Rosenstrauch. 1909 korjas kodukihelkonnas Pöides Fr. Paulmeister 68 viisi. Stud. med. P. Tatz (1910 Kambja, Kanepi, Karksi; 1911 Pärnu, Tori, Karksi; kokku 92 viisi) on kõigiti lähedane eelmistele. Sõnade kirjutajaks oli temal 1910 J. Sossi, 1911 A. Sildnik. Umbes samaaegsed ainukordsed korralikud korjajad on veel J. Kärt (1911 Kursi, Võnnu; kokku 58 viisi), O. Siiak (1912 Põltsamaa, 30 viisi) ja J. Elken (1912 Rakvere, 48 viisi).

1911. aastal algab korjamist kõige hoolsam, püsivam, arukam ja seetõttu ka kõige viljakam korjaja, kes juba 1906—1910 oli mitmel pool viise üles märkinud, K. Viljak (1911 Kuusalu; 1912 Kuusalu, H.-Jaani, Peetri; 1913 Haljala, H.-Jaani, Jõelähtme, Kose, Ambla, Peetri, J.-Madise, V.-Nigula, Kadrina; kõike ühte kokku 714 viisi). Tema noodistus on tõenäoliktult usaldusväärne ja täpne. Ta on ära märkinud teatud viisi kõiki võima-

likke variante, ebatäpsusi helikõrguses, rütmi mitmekesidust ja dünaamilisi muutusi. Ta on annud seletusi laulikute, eriti aga nende ettekandmisviisi kohta. Ta püüe on olnud, suure hoolega selgitada igasuguseid, ka vaevalt märgatavaid ja huvi pakkuvaid nähteid ettekandel, ja iga korjanduse juurde on lisatud seletuste osa, kus puudutatakse igat laulikut ja vajaduse korral igat üksikut viisi (seda vajadust on ta tunnud pea iga viisi kohta). Näit.: 35)

VIII. 2500 2500 4.

Kauses.
kiig. *Tempo*

I = III *Wakla.* III = IV = *Jaankühkleri kiig. laul.*

Jul-ge-l - kü-g-l - e - kü-la - la - pesd.
 Too-gl - na - nad - Too-gl - mu - nad.
 ei - nud - ei - ta - ja - laad.
 too - gl - par - diis - ke - la - na - laad.
 wa - ne - id - au - du - ma - e
 ka - na - par - di - id - ke - la - i - ma - e
 kuma - ja - i - jäi - ko - o - ju - mu - u - as - le
 ko - ja - la - kae - ru - u - ta - ma.

ka nõnda ära tähendada : 1) ennescendo 2) forte
 3) decrescendo. ehk : 1) < 2) f 3) >
 ehk : 1) accelerando 2) Allegro 3) ritardando.

hõte laulast : Tulge kiigeli kiila
 lapsid : - sü lase mad 1) peali
 silbid : tu - ki - g - ku - la =

3) l, e, a, ed - 2) - g, e, la, pe.

Kõige suuremat lõbu sünnitab muudatug.
 punkt 3) = leud.

Sellele viisile on seletavas osas vastav kirjeldus, mis ulatub neljale leheküljele.³⁶⁾ Seal on kõigiti püütud ära seletada, miks laulik nii ehk teisiti laulab, seotud olles kiikumisega. Selle tõttu on Viljaku korjandus ainulaadne kogu korjamisloos. Ta on eriti väärtuslik teadusliku uurimise mõttes. Selleks on kõigiti kaasa aidanud sõnade korjaja, käesoleval ajal tuntud loodusteadlane dr. G. Vilberg, kes juba varem oli EÜS-ile saatnud sõnalist

³⁵⁾ EÜS VIII 2500 (22).

³⁶⁾ *ibid.* VIII 1257—1260 (osa sellest siin ülal näitena esitatud).

vanavara ja teateid erksa muusikaeluga Kolga ranna kohta. Ja kui nad koos, Viljak ja Vilberg, 1911 asusid korjama Penna ja Topmanni poolt tõsiselt „lagedaks“ tunnistatud maal, lõpetades korjamise järgmisel aastal, siis olid tulemused enam kui üllatavad: saadi 294 viisi, nende hulgas rohkesti vanu, omapäralt huvitavaid. Ei ole mingit kahtlust, et nad 38 küla peaaegu pere perelt läbi käisid. Sama põhjalik ja täpne kui Viljaku puhtmuusikaline töö on ka G. Vilbergi „Tähele panemised rahva viiside korjamisel Kuusalu kihelkonnas“. See on samuti kõige täielikum, mis saadud kogu rahvaviiside korjamise ajal. Kui juurde lisada, et 1912 käis Kuusalus fonografeerimas veel A. O. Väisänen, saades 127 viisi, siis on selge, et Kuusalu on kõige hoolikamalt puhtaks korjatud kihelkond. Sama püsivuse ja hoolega on Viljak töötanud ka hiljem, oma täpsusega tihti tõestades eelkäijate ühekülgset ja ebatäpset tööd. Saatjaks olid temal peale Vilbergi ka mitmete teiste viisikorjajate hoolas sõnalise vanavara kaaskoguja ja hea muusikolude kirjeldaja V. Rosenstrauch ja Haljala khk. tol ajal Helsingis õppiv üliõpilane J. Mark. Ka Haljala ja Kadrina khk. oli Viljaku saak suur (kokku 205 viisi) ja väärtuslik. Viljaku noodistusest veel mõned näited: ³⁷⁾

Getragen.

a: lõikuse toon.

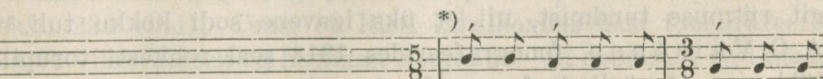
Lei-ka-me ja lõ-pe-ta-me,
lõ-pe-ta-me sel-le põl-lu.

A. (meeste viis)

B.

b:

1. *) Nägin aga nägin aga ven-ni-ke-ne 2. nägin aga nei-ut kas-ve-mai-e,
3. maast kui mar-ja-tou-se-mai-e 4. a-kin uos-ta oi-de-mai-e
5. söödin al-li juo-din al-li 8. uu-est üt-len ümber jäl-le.
7. mustal mui-du kin-ni-tus-ta

6. an-nin al-li-le ra-mu-da

³⁷⁾ a: EÜS VIII 2510 (53) < Kuusalu; b: X 1430/1 (8a) < Haljala.

*) — See sõna tuleb selle noodi peale ära jagada.

— Laulmisel seda silpi rõhutada.

„ „ , ja ◦ rõhud. [Vrdl. EÜS X 1383—1384].

NB₁ , NB₂ " " " " " " " "

9. Taas üt-len ta - ga - si jäl - le 9. Taas üt-les ta - ga - *) si jäl - le.

NB₃ " " " " " " " "

9. Taas üt-len ta - ga - si jäl - le

NB₄ " " " " " " " "

9. Taas üt-len ta - ga - si jäl - le.

Väitekirja jaoks materjali kogudes oli A. Launis tutvunenud korjatud rahvaviisidega ja soovitanud muretseda fonograafi, mis võimaldaks viiside kõigekülgsest täpse jäädvustamise.³⁸⁾ Fonograafi muretsemiseks puudusid aga võimalused. Soomest tuldi appi. Dr. A. Launise hoolitsusel tuli üliõpilane A. O. Väisänen, kaasas Soome Kirjanduse Seltsilt saadud fonograaf. Soome Kirjanduse Selts kandis ka osa kulusid, saades igast viisist koopia. Fonograaf läks rikki. Temaga oli „kõiksugu sekeldusi“, aga neist saadi üle ja A. O. Väisänen (1912 Tartu l., Urvaste, Rõuge, Setu, Rápina; 1913 Setu, Kuusalu, Jõelähtme; 1914 Setu;³⁹⁾ kokku 1079 viisi) oma korjamiskäikudega on annud rohkesti hääd materjali, kuna suurem osa viise on fonografeeritud. Eriti vajaline on olnud fonograaf Setus, kus lauldakse mitmehäälselt, ettelauljale järgneb koor, mis ülesmärkimisel nõuab erilist vilumust ja osavust, kuna setude ettekandes helikõrguses ja harmoonilistes intervallides tihti esinevad — lauljatele kõigiti loomulikud, ülesmärkija kõrvale aga võõrad — ebatäpsused. Samuti on näival ainult fonograafi abil võimalik täpselt noodistada keerulisi pillitükke. Penna kirjutab 1904 Leesi ranna torupillimeestest ja nende tükkidest: „need kaks isikut kes meile seda lõbu pakkusivad, ei osanud õieti neid ja, mis pääasi, neil ei olnud mingit rütmuse tundmist, nii et üks igavene sodi kokku tuli.⁴⁰⁾ A. O. Väisänen, fonografeerides 1913 seal rohkesti torupillitükke, on tõenäoliselt fonografeerinud ka ühe sama mängija (J.

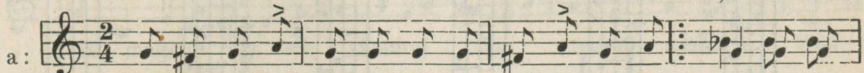
³⁸⁾ VII aruanne.

³⁹⁾ Väisänen'i 1914. ja 1921. a. korjandused on praegu veel Soomes. Lähemad andmed puuduvad.

⁴⁰⁾ EÜS I 837.

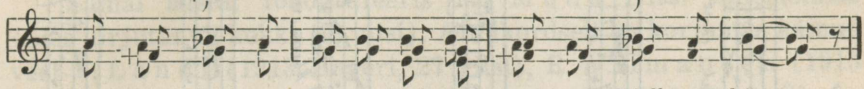
Kilström) tükke, kes Pennale ja Topmanile „lõbu pakkus“, ja muidugi ka noodistanud — ja raskusi on temalgi olnud. Ei ole kahtlust, et eriti vajaline on kõikide vanade viiside fonografeerimine, sest harilikult laulab laulik korrates ikka ja ikka jälle teisiti ja hää mängijagi ei tunne improviseerimise tuhinas mingisuguseid kitsendavaid piire. Ülesmärkija kõrv ja mälu ei suuda aga kõike. Olgu O. Väisänen'i korjandusest mõned näited: 41)

a: *riten.* *)

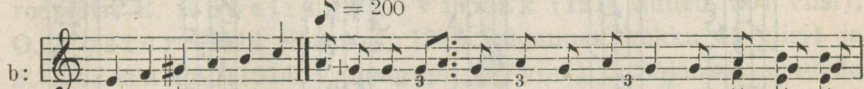
Orja laulge, orja laulge neio - jalle - kõse vai

*)

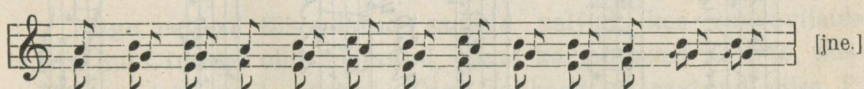

orja laulge, orja laulge neio - jalle - kõ.

b: ♯ = 200

Tulli üles, tuli ma üles hümmo-gulla,

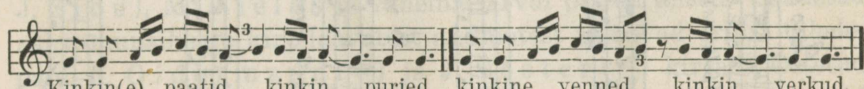

tuli üles, tuli jo üles hümmogulla. [jne.]

c:

Mis mina kin-kin kiik - ku - jalle? Annan aisa lükkä - jalle?

Kinkin(e) paatid, kinkin purjed kinkine venned, kinkin verkud.

Hiljem tarvitasid fonograafi ka eestlasist korjajad. 1911 hakkas korjama C. K r e e k (1911 Haapsalu l., Ridala; 1912 L.-Nigula, Vormsi, Põltsamaa, Rõngu; 1913 Haapsalu l., Martna; 1914 Risti; kokku 234 viisi). Tema on Risti kihelkonnas üksi fonografeerinud 76 viisi. Kreek on hoolikalt korjanud. Ta noodistus on täiesti usaldusväärne, reisikirjelduste osa sisukas. Täpsem kui teised on

41) a: EÜS IX 1375 (427), Fon. 49c; b: X 901 (109), Fon. 71b < Setu; c: X 1119 (568), Fon. 124c < Kuusalust; d: IX 1305, Fon. 16c, d (vt. lk. 170).

*) Originaalis bemoll tagurpidi (s. t. vastav noot on $\frac{1}{4}$ tooni madalam).

Näide A. O. Väisänen'i noodistusest.

Phon. 16
114. $\left(\frac{d}{4}\right)$, Poco alloro.

10. Tähtsi tähti "Kogati-pöli" (tello nimega mees väärin, rühnu des tõuavatel; tähtsi "mo kazarun")

115. $\left(\frac{d}{4}\right)$ Moderato ma rubato.

11. Karjus laul (Kõõripilli, kõõripilli, Ailu lu li kulu, kõõripilli) Alom. väärin, pika 10 aastine Karjus mää.

1305

ta olnud ka reisikulude märkimises! Erilist huvi pakuvad fonografeeritud vaimulikud viisid. Näit. on Risti kihelkonnas laulud: ⁴²⁾

Nüüd on see päev ju lõppenud, ei päike paistage.

Kõik magab mis on väsinud ja teinud rasket tööd.

Samal aastal fonografeeris M. Muda Nissi kihelkonnas (üles kirjutanud kokku 46 viisi). Ainukordselt on korjamas käinud veel V. Landt (1913 Hageri, 27 viisi), R. Vilman sen (1913 Vaivara, 7 viisi), Peterburi neuroloogia instituudi õpilased Simferopolist R. Kõheli k ja E. Viidak (1914 Juuru, 307 viisi), O. Köster (1914 Kadrina; 1915 Lüganuse, kokku 61 viisi) ja J. Solmann (1914 V.-Jaagupi, 28 viisi). Sõjaolud sundisid lõpetama — töö katkestati.

Nagu eelpool tähendatud, saatsid paljud, kes rahvaviiside vastu huvi tundes olid korjanud, omad korjandused EÜS-le, teistelt omandati need ostuteel. Õige rohkesti on saatnud viise P. Kurg, P. Ruubel-Kõrnitse, T. Köstner, M. Sild (üle 300 viisi Torma kihelkonnast ühes sisuka selgitava materjaliga), K. Ruut (kellel kavatsus oli välja anda rahvaviiside kogu), J. Sibul, M. Kielas ja vähemal arvul paljud teised. Saadetud rahvamuusikaelu kirjeldavatest andmetest vääri vad erilist tähelepanu J. Oidermanni ⁴³⁾ ja J. Sõsteri ⁴⁴⁾ kirjad. Ostetud on üle 1200 viisi K. Pille sonilt, kes neid, enamasti uuemaid viise, 1898—1904 mitmelt poolt üles märkinud. EÜS-i korjanduses leidub ka puht kultuurloolise väärtusega materjali; näituseks on juhuslik viiside saatja A. Krikmann saatnud koguka arvu oma, tihti rahvaviisidel põhjenevaid, kompositsioone. ⁴⁵⁾ Nii on saadud 12 aasta jooksul 13.226 viisi. Väljasaadetud korjajate,

⁴²⁾ EÜS XI 878 (32). Fon. 148a.

⁴³⁾ EÜS V 1232—1238.

⁴⁴⁾ EÜS III 202—237.

⁴⁵⁾ Vt. eriti EÜS XI 79—194.

K. A. Hermannini korjanduse, juhuslikkude saatjate ja ostuteel saadud viiside arvu-suhted on järgmised:

Aruandeaastad		korjatud	saadetud	ostetud	kokku
I	23 III 1904—14 III 1905	408	145	857	1410
II	15 III 1905—9 IV 1906	495	180	355	1030
III	10 IV 1906—26 III 1907	231	367		598
IV	27 III 1907—26 III 1908	289	2747		3036
V	27 III 1908—26 III 1909	536	502		1038
VI	27 III 1909—26 III 1910	737	318		1055
VII	27 III 1910—26 III 1911	592	640		1232
VIII	27 III 1911—26 III 1912	713	29	166	908
IX	27 III 1912—26 III 1913	687	168	37	892
X	27 III 1913—26 III 1914	1010	45	79	1134
XI	27 III 1914—26 III 1915	515	235		750
XII	27 III 1915—26 III 1921	27	116		143
EÜS-kogu viisid:		6240	5492	1494	13226

O. Kallas kirjutab, et peale 1915. aastat lõppes korjamine aegamööda: „sõda viis mõtted teisale ja mitte ainult mõtted, vaid ka mehed. Ei leitud raha enam, ei korjajaid, liikuminegi oli takistatud. Vast võib siin üksikutele leiguse etteheiteid teha, kuid põhjus oli sügavamal, aegade rüppes idanes midagi uut, meie vabadus.“⁴⁶⁾ Olud sundisid lõpetama. 1920 viidi vanavara kogudki enamlaste eest Soome, kuhu nad jäid 1925. aastani. Kallas ei saanud lõpule viia oma suurt tööd, aeg ja olud kohustasid teda diplomaatlisele tööle. Aga rahvaviiside korjamist ta siiski ei unustanud. „Nüüd toetame jalga jälle oma maa pääle ja jõudusid saab vabaks rahulikuma töö jaoks. Üks kultuuravõlg, mis meil maksta on, et me r a h v a v i i s i d e k o r j a m i s e l õ p u l e v i i m e. Ärgu sedagi tööd liig väärtusetaks arvatagu nüüd, kus meil ülesanded nii suured.“⁴⁷⁾ EÜS korjamist jätkata ei soovinud ja andis korjatud materjalid üle Eesti Rahva Muuseumile, kuna 1921 rahvaviiside korjamistöö lõpuleviimise võttis endale Haridusministeeriumi Muinsusosakond E. Kirjanduse Seltsi ja teiste asutiste kaabil.⁴⁸⁾ Ka Eesti Rahva Muuseum püüdis omalt poolt jätkata

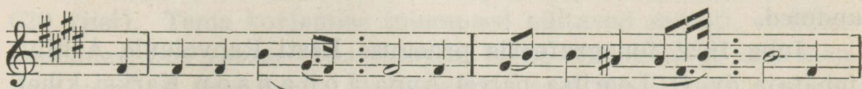
⁴⁶⁾ XI ja XII aruanne.

⁴⁷⁾ ibid.

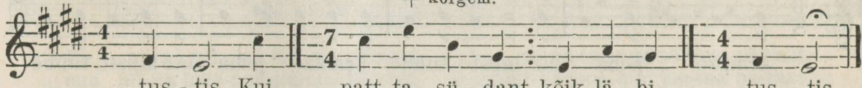
⁴⁸⁾ Osteti tervelt 300 fonograafirulli, kuid tervetena alal hoidunud ja E. Rahvaluule Arhiivi talletatud on nendest seni ainult paarkümmend!

kogumist ja nii käiski 1921 korjamas Lääne-Eestis C. Kreek (Ridala, L.-Nigula, Noarootsi; kokku 126 viisi). Eriti huvitavad on sealt — kõige enam Noarootsi kihelkonna rootslastelt — fonografeeritud vaimulikud viisid. Otse üllatav on rahva omapärane „keerudega“ laulmisviis, näit.: 49)

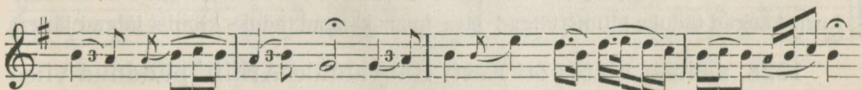
a:
 Sell' ris-ti löö - - - - dud Ve-ri-se tal-le - - - - le,

 Puu kül-ge poo - - - - dud Mo eest mo sõb-ra - - - - le Kes

 siis nii suurt va-lu tun-dis Kui patt ta sü-dant kõik lä-bi
+ kõrgem.

 tus-tis, Kui patt ta sü-dant kõik lä-bi tus-tis.

b:
 Al-le-na Gud i him-mel-rik Må lof och
Au, kii-tus ol - - - gu i - - ga - - vest Kolm - - ai - nu

 pris till - - hö - ra, För all den nåd, han kär - leks - rik
Ju - - ma - - la - le, Et te - ma suu-rest hel - du - sest

 Med oss har ve - - - lat gö - - - ra! Han jor - - den
Meid a - - vi - - ta - - nud jäl - - le. Meist he - - - a

 skänkt stor fröjd och frid. Ach mens - kan må väl
meel on Ju - - ma - - la, suur ra - - hu - põlv on

49) a: ERA III 4, 109 (35), Fon. 171a < Ridala; b: ERA III 4, 401 (58), Fon. 197b < Noarootsi.

1921 käis Eesti Kirjanduse Seltsi stipendiaadina veel kord korjamas A. O. Väisänen Setumaal ja Muhu saarel, kus ta on fonografeerinud (85 rulli?) ja noodistanud õige rohkesti rahva- viise. Kuna korjandus on ikka veel Soomes, siis puuduvad täpsed andmed.

Juba 1922 fonografeeris praeguse Eesti Rahvaluule Arhiivi juhataja dr. O. Looritsa palvel Anna Johnson Karksi kihelkonnas (15 viisi) ja O. Loorits isiklikult Paistus (5 viisi) ja 1925. aastal Lätis liivlaste rahvaviise (40 viisi). Viimastest on mitmed väga primitiivsed ja huvitavad. Näit.: ⁵⁰)

Ärmazõ jemä laz lapstõ tubbõ ärmazõ jema laz lapstõ tubbõ
kakanika lapstõn kilmabõd jälgad kakanika lapstõn kilmabõd jälgad
kuziz kängad täduks kilmistjälgad jära kuziz kängad täduks kilmišt jälgad jära

1928. aastast alates on Eesti Rahvaluule Arhiiv püüdnud viise korjata, et tasandada olemasoleva materjali mõningaid puudusi ja võimalikult usaldusväärset materjali saada neist kohtadest, kus varem ainult möödaminnes on korjatud. Need korjamiskäigud on annud kõigiti rahuldavaid tulemusi ja, nagu varem mitmel pool tähendatud, selgitanud tihti endiste korjanduste ühekülgust. Väärtuslikku materjali on saanud vast veel enam sõnalise vanavara korjajad.

1928 käisid viise korjamas Alide Saat (Rapla, Märjamaa; kokku 209 viisi) ja Joosep Aavik (Saaremaa, 16 viisi). 1929 on tulemused väärtuslikumad, kuna rohkesti on viise fonografeeritud. V. Koch (Kolga-Jaani, Tarvastu, Paistu; kokku 119 viisi)

⁵⁰) ERA III 6, 95 (4), Fon. 319b.

ja sõnade ülesmärkija H. P a u k s o n, kes kirjutanud ka reisi-
kirjelduse, tuues ühtlasi huvitavaid märkusi laulikute ja nende
ettekandmisviisi üle, on saanud juba varem hoolikalt korjatud
kihelkondadest palju uut, mis väärtuselt ületab endiste korjajate
töötulemused ja näitab nende, ainult teatud viisi mingi „põhikuju“
äramärkijate, töö suurt puudust. Pealegi sisaldasid fonograafi
rullid palju enam, kui V. Koch oli noodistanud. Samal ja järg-
misel aastal käis korjamas E. O j a (1929 P.-Jaagupi, Kihnu,
Kirbla, Vigala, Pühalepa; 1930 Hargla, Hopa linn, Rõuge; kokku
620 viisi). Tema korjamise tulemused näitavad samuti, et kihel-
kondades, kus varem vähe oli viise leida, on hoidunud alal mõn-
dagi vana- ja omapärast. Selles mõttes on mitmeti huvitavad mõ-
ned läänepoolsetest kihelkondadest saadud viisid, näit.: ⁵¹⁾

MM $\text{♩} = 132$

Pulmalaul.

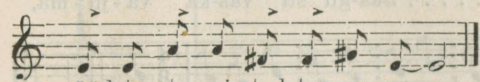
Ei mi-na tul-nud söö-ma pä-rast, ei mi-na tul-nud söö-ma pä-rast.
ega mi-na joos-nud joo-ma pä-rast, e-ga mi-na joos-nud joo-ma pä-rast.

... är-ge kart-ke et ka-ha-neb ... tü-ki-ke ta-lu li-ha-da ...

... ei a-ja sind kä-si-ki-vi-le ... söö-ge lan-gud jul-ge-es-te ...

... nüüd ta to-pi-tud to-rus-se ...

Mõndagi on leidnud ja fonografeerinud kahel korjamiskäigul
ka nende ridade kirjutaja (1930 Torma, Iisaku; 1931
Võnnu, Röpina, Põlva, Kanepi; kokku 291 viisi), märkides üles
ka Iisaku kihelkonnas asuvate poluvertsikute viise, millest mõnigi
huvitav, näit.: ⁵²⁾

⁵¹⁾ ERA III 2, 13 (4), Fon. 211a < Pärnu-Jaagupi.

⁵²⁾ a: ERA III 6, 45 (1), Fon. 308a < Iisaku; b: ERA III 6, 185
(11), Fon. 339 < Võnnu; c: ERA III 6, 79 (1), Fon. 315a < Äksi.

Surnu itk.

a:

Ра - ди - ла мен - - я рад - на - я ма - туш - ка
на горька горюшку у у
ра - ди - ла рад - ная ма - туш - ка. у - - у - у

Rahuldavat ja seni sealt puudunud materjali on saadud ka kõikidest teistest kihelkondadest, näit.:

Fon. algus segane.

b:

Märt on tul-nud kau-gelt ma-alt, mär-ti san-ti, Lii-gu-ta
lin-ki Lii-sa-ke-ne, mär-ti, san-ti. [I-ne pool, Põ-ru-ta pöö-na
siis:]
mõ-lem-ba, mär-ti, san-ti Saa-gu su vas-ka va-ju-ma,
mär-ti, san-ti Saa-gu su põr-sa põ-hun põ-de-ma, mär-ti, san-ti.

Õige väikene dim.

c:

Läk-sin til-li-ke te-o-le, läk-sin til-li-ke te-o-le.
simile
A - bi vai-mu-ke va-o-le ::;

Eesti Rahvalaule Arhiivi viisidekogu.

Maakonnad jm.	vanu viise	uusi viise	vaimulik- ke viise	torupill	sarv	viitl	kannel	harmoo- nika	vilepill sõrmiline roopill	pajupill	karjapasun puupill	puupasun lepatoru	lehepill	(parmu- pill) suupill	pill teadmata	kokku
Viru	704	693	6	12	25	21	5		7		1				80	1554
Järva	752	282	3	9	13	11		1						3	54	1128
Harju	522	814	29	59	8	80	3	5	1				2	1	85	1609
Lääne	150	383	119	26	5	130	16	49	1				2		117	998
Saaremaa	87	501	17	41	3	16	4	4						6	37	716
Pärnu	308	631	62	18	18	46	6	18	5				5	2	88	1207
Viljandi	554	850	20	15	34	16	1	14	3						109	1616
Tartu	904	567	20	8	21	26	19	6	11		3		2		37	1624
Võru	675	991	15	3	18	40	12	10	1		20		4		139	1928
Setu	379	37		3	37	12	33	13			6		2		36	558
Asundused	28	241													38	307
Ingeri < Kuusalu	61	9		31												101
Liivi	22	18														40
Muulased																200
Kokku :	5146	6017	291	225	182	398	99	120	29		30		17	12	820	13.586
x (teadmata):																2.057
Üldarv																15.643

Viimastel aastatel ERA poolt kogutud materjal kohustab veelgi korjamist jätkama, sellepeale vaatamata, et viiside koguarv, mis hoiul Arhiivis — ühes arvatud ka need viisid, mis saadatud Hurda, Eiseni ja teiste vanavarakogudesse (kokku 845 viisi) — on 15.643. Nendest on fonografeeritud viise 353 rulli, kokku 1401. Kui umbkaudu juurde arvata viisid, mis käesoleval ajal veel Soomes, siis on eesti rahvaviise seni üles märgitud tõenäoliselt üle 16.000-de.

Suurem osa ERA-s olevast materjalist (12.318 viisi) on kopeeritud erilistele noodi-sedelitele ja geograafiliselt, maa- ja kihelkondade järele katalogiseeritud. Mingi üldülevaate kogutud viisidest, mis ootavad uurijaid mitmelt alalt, püüab anda elmisele leheküljele lisatud tabel.⁵³⁾

⁵³⁾ X all on ka M. Hermanni SKS korjandus 121 viisi. Ingeri Simititsa asunduse 101 viisi põlvnevad kõik Kuusalust.

Tähelepanekuid tänapäevaselt rahvaluule kogumismatkal.

Rudolf Põldmäe.

Oleme sageli uhked oma suurtele rahvaluulekogudele, mille paljud usinad käed arvukate aastate jooksul on kokku kandnud. Kuid asjaarmastusliku huviga kogutud materjali tagant järele süstematiseerides leiame tihti tunduvald tühikuid. Oma-aegsed töötajad pole ulatanud nägema rahvaloomingut tervikulisel organisminä. On kirjutatud üles küll aktuaalsemad, rahva mälu elavamad motiivid, kuna siis mitmed vägagi tähtsad kujutelmad on jäänud üsna tähele panemata, kas nende rudimentaarselt säilinud kuju või jutustajate tahtliku varjamise tõttu. Teisest küljest on jäänud kahe silma vahele ka just liigtuttavad ja igapäevased motiivid, näit. kommete ja ebaus, mängude jne. alal. Kogumise ebaühtluse tõttu puudub tavaliselt usaldatav ülevaade aineestiku geograafilise levingu ja murdelise terminoloogia kohta. Üleskirjutatud materjalil puudub tihti ka eht rahvapärane laad, kuna korjajad on andnud liig vaba voolu enda mõttelennule. See vähendab aineestiku usaldatavust ja kaotab jäljed, mille järele saaks kindlaks teha jutustajate, mitte korjajate, isikupärasuse võnkuvusi ja neist seletatavaid muudatusi aineestikus.

Nende puuduste kõrvaldamiseks on teostatud järelikorjamisi, mille kestel saadud muljeid ja tähelepanekuid püüabki käesolev kirjutis jagada. — Tööle asudes tundub üldiselt, et rahvaluule laiaulatuslikumaks korjamiseks on soodsad aastad möödunud, kuna endiste rikkalikkude luulelademete süsteem on nitmeti katkenud ja kaasaegne vanem põlv on kaotanud oma minevikulise mullapinna, nii et jutustajad peavad kuidagi kunstlikult tagasi laskuma ajajärku,

mis sünnitas ja kandis edasi rahvaluulelisi kujutelmi. Paljud motiivid on kadunud jäljetult koos nende suust-suhu kandjatega, kuna teine osa elab edasi kuidagi latentselt unustuse sambla-kocre all, mille lahtivõtmine nõuab küllaltki rohkesti vaeva ja hoolt. Jutustajaile-vanakestele endilegi tundub võõrastava anakronismina tänapäevane korjamis-jaht, kuna nendegi arvates see tegevus kuulub juba minevikku. Tarvilikkude selgitustega õnnestub viimaks väljapaistmatumgi vanake asetada vestleva jututarga osasse, kuigi asjaosaline alguses hindab oma sellelaadilisi võimeid vägagi madalalt. Tõmmates inimesi jutuhuvi keerisesse selgub, et ka kõige „igapäevasemad“ inimesed teavad kõnelda üht-teist huvitavat rahvaluulest, kuigi rahval üldiselt näib olevat ettekujutus rahvaluule ainete edasikandjast kui omalaadsest, harvaesinevast sõna- ja mälumeistrist, kelle kõrval „lihtsureliku“ võimed ei suuda kuidagi vastata ammututtava „vanavarakorjaja“ nõudeile. Kui aga korjajal on vaja saada ülevaadet võimalikult terveist luule-repertuaarist, siis ta paratamatult peab otsima inimese, kel on tänapäevalgi laialdane ettekujutus asjast erakorralise võimega mälu tõttu, mis on suutnud moderniseeriva ajajärgu kiuste alal hoida minevikulisi mälestusi. Õieti nende unikumide leidmine tänapäeval ongi raskemaid ülesandeid korjajale. Jälgides ainult aastailt kõige vanemaid inimesi võib leida tavaliselt haiguste ja vanaduse rikutud mälestiste varemeid või jälle teisi, kelle endised teadmed kõdunenud päevade ühetooniluses või kustunud liig-usklikkuse ainuvalitsusliku võimu all. Leidub meie päevil ka vanu inimesi, kellele kasvanud minevikulise vaimu-ilma asemele uueaegne, raamatuline. Kohati puudub üldse vanema põlve rahvas, kelle hävitanud eriti 1929. a. talvel levinenud gripi-taud. Tihti leiad aga ootustevastaselt nooremate inimeste hulgast jutustaja, kes erakorraliste olukordade juures, millest nimetan eeskätt muidugi erksat ja vastuvõtlikku vaimu, erilist kokkupuudet ehtsa minevikuluulega, olles ise näiteks mõne kuulsa lauliku või nõia järeltulija jne., on suutnud elavana hoida teateid, mille loomulikkus ei jäta midagi soovida. Neid erandlikke juhuseid ei ole muidugi palju, kuid üldiselt võib öelda keskmise ja noorema põlvegi kohta, et meie vana rahvaluule teatavail aladel

ei ole kaugeltki veel surnud, vaid elab kohati hilise pääliskihina, paiguti aga ka oma ürgses kujus edasi. Selle leidmine nõuab aga suuremat vaeva ja oskust kui varem, jättes seega ka kogumise rohkem asjatundjate hooleks, kuna diletantlikku „vanavarakorjamist“ tuleb samuti instrueerida ja kindlaisesse roopaisse juhtida teadlikult läbi kaalutud piiride ulatuses. Suured *monumenta antiqua* on ikkagi üldjoontes valmis, mille üksikosade valmistamine nõuab juba meistri kätt, töös vilunud osavust, kuna massiline materjali kokkukandmine pole enam mõeldav. Ennetuttavate asjade käsitlemine toob välja küll rea teisendeid, mille erinevus võib olla isegi näit. raamatuliselt tingitud, kuid ometi ei juhi küsimustele, mis seni vähe tuntud või hoopis tundmatud.

Korjaja peab olema ühtlasi hea psühholoog, kes suudab mõista inimeste erinevaid iseloomusid ja on võimeline kohandama enda käitlemist vastavalt oludele. Jutustajate omadusi hinnates peab eeskätt arvestama vaimu liikuvust, muljete vastuvõtlikkust ja elavat reageerivust välisnähetele, mis aegade jooksul vaimus käärides võivad hiljem väljenduda ekspressiivselt, tundetoonilises süttivuses. Jutustaja intelligentsus hindab muidugi õiglaselt töö tähtsust ja aitab kaasa selle õnnestumisele, kuid kaldub tihti ka targutavalt vahele segama oma arvamiste sekkariputamisega. Vähem arenenud jutustajail leidub teateid ehk vähemal määralaju läbilaske piiratuse tõttu, kuid teisalt nende kõnelused aina hõõguvad primitiiv-inimese suhtumuste ja uskumuste ehtsusest. Parem tuju on igatahes seal töötada, kus elanikud ei tea veel midagi „vanavara“ rahvuskultuurilisest väärtusest, vaid esitavad oma teadmed kui oma-aegse tõekspidamiste ja teadmiste süsteemi. Eriti meeldivana selles suhtes tundus Nissi kihelkond, kuhu varem ei olnud jõudnud veel peaaegu ühegi korjaja jalg ja kus nende ridade kirjutaja kündis esimesi vagusid üsna rikkalikult säilinud rahvaloomingu väljadel. Töö erilaadsus kutsus jutustajais esile ääretut uudishimu ja imestust, sest säärane „ametmees“ olevat see kõige huvitavam (või vcidram!), sest kellel peaks olema ometi vaja niisugust vanarahva „lori“! Samalaadseis ümbruskondades ei tuntud ka oma-aegsete korjajate seemendatud rahvaluulelisi „rahvarama-

tuid“, mis mõnes enamarenenud paigas on tunduvalt mõjustanud rahvapäraste motiivide segiminekut.

Üldse rahvaluule korrajale tunduvad eriti armsaina metsa- tagused ääremaad, kus moodsa aja pääletung olnud vähem edukas. Silmapaistvalt tihedasti on kultuuri levikuhoog seotud ka rahva jõukusega, nii et rahvaluuleliste küsimuste jälgimisel võib üsna kindlasti võtta lipukirjaks: mida vaesem ja vaimupimedam ümbruskond, seda ehtsamalt on püsinud rahva minevikuline vaimulaad. Sel põhjusel hiline korjaja sõbrutseb meelsamini vaesusräbalais popsiküladega, pelates suuremaid ja jõukamaid keskpunkte.

Ka kehvik võtab usutlejat piibutunnil lahkesti jutule.

Samuti mõõduandva tähenduse omab rahva usklikkus, mis samuti on pidurdanud uueaegse elu arenemist. Paiguti leidub veel terveid kihelkondi, eriti Harju- ja Läänemaal, kus eeskätt venastekoguduse liikumine seisab kaugel ees igasuguste „maiste“ harrastuste elavusest. Tugev pietistlik vool on juba varakult segavalt vahele astunud ka rahva ilmalikule luuletegevusele, hävitades muide peaaegu jäljetult vana rahvalaulu, kuna selle erinevus koraalist on ilmne, nii et piiritõmbamine võis sündida selgelt ja hävitavalt. Samad ümbruskonnad on aga võrdlemisi puhtalt säilitanud rahvausundi ja kombed, kuna need on tihedasti segunenud rahva argielu toimingute ja mõtetega, nii et neist ei märgata midagi eriti „paganlikku“. Avameelselt tunnistas üks vanamees Nissist rahva suhtumist sellesse küsimusse: Mooses olnud ju see esimene nõid, miks siis neid ei ole leidunud meie maal!

Ka puudub säärastes kohtades teravam vahe sugupõlvede vaadetes, kuna noorem generatsioon ei ole taganenud mineviku traditsioonidest, mis võivad kohati püsida üsna valitseval kohal. Päris huvitav oli kuulata mõnikord perekonnas auväärset kohal seisva vanakese jutustamist kõiksugustest „kuntsitamistest“, mida noorem põlv kuulas päält kui kaaluvat tõde, maailma tarkuste essentsi, mis möödunud põlvedelt pärandunud ainult nende vanakesele. Sellistel juhustel laskusin kõnelejate ja

kuulajate ühisele tasapinnale ega katsunudki selgitada ebatõenäolikkusi, mis ei leidnud uskumist kriitiliste kuulajate poolt. Hoidsin üldse naiivse vanema põlve poole ja kaitsesin kõigiti nende juttude usaldatavust, mis julgustas tublisti jutustajaid ja lubas tungida intiimsemategi küsimuste manu. Mõnikord isegi enda rumalaks-tegemine ja naeruvääristada laskmine omamoodi iseteadlikkude vanakeste poolt avas luule-allikad kogu värskuses, kuna kõnelejate üleoleku-tunne näis tahtvat lõplikult lüüa „võhikut“-usutlejat oma teadmiste rohkusega. Üldse korjaja peab süvenema ümbritsevasse keskkonda ja teotsema säälsaldustäratavalt ning sõbralikult, siiski kaasakiskuva intensiteediga, mis süütab ahju taha kõdunema jäänud raukade eneseteadvuse. Neid liigutab suuresti noore võõra huvitundmine nende, elust kõrvaletõugatute vastu, ja säärastel juhustel laotakse välja kõik salajasemad soovid ja mõtted, mis muidu oleks määratud kaole. Sääljuures aitab töö edukale arenemisele kaasa ka korjaja enda meeleolude värskus, kõneluste elav leidlikkus ja oskus reageerida ootamatustele. Vähemalt sissejuhutamiseks töösse ja usaldusliku vahekorra võitmiseks peab püüdma kõnelejate poolehoidu, kuna hiljem üksikasjadesse süvenedes niikuinii peab teataval määral mehhaniseeruma, loobuma tundepaisutuslikust kõnehoost, mis sütitab kõnelejad-raugad küll aktuaalsemate küsimuste avaldamiseks, kuid jätab kõrvale tuimadena tunduvad kõrvalisemad motiivid, mida on vaja pingutades kerida mälust, siluda ja kritiseerida. Elavas kõnehoos tavaliselt ei hakata harutlema näit. katkendlikke pikse motiive või pakase ja külma rudimentaarseid ütlusi, kui elust ja verest pakitsevad kodukäijate, tontide jm. lood ootavad paisu tagant vallale pääsmist.

Mõnusa jutuga talutaat
Simunast.

Ometi kestva ja pingutust-nõudva küsitlemisega saab kätte ka seesugused näilikut kustunud motiivid, mille olemasolust ei näi olevat jutustajal endalgi aimu. Just kestev jutlemine viib inimese sügavamasse aine maailma, milles viimaks hakkab nägema pilte ja kujutelmi, mis kerkivad mälust esile ainult assotsiatiivselt, seetõttu osalt ka ettevaatliku ettejutus-

tamise järele. Viimast abinõu tuleb tarvitada siiski väga tagasihoidlikult, ainult jutustaja iseloomu tundes, kuna leidub ka sääraseid fantaseerijaid, kes otsekohe loovad kuuldust uued motiivid või segavad seevõrra rahvapärased kujutelmad, et need kaotavad kõik oma väärtused. Näiteks seletas Jõhvi khk. 54 a. vanamees õige „sisukalt“ muuklase tähendust:

Kui teise oone pidi sisse tungima, ei old lihane varas, muukis teise ukse lahti, see oli muuklane. Teine inimene saatis selle talle kaela. Nagu tonti tehti, pidi verd andama sõrmest, risttee peal tehti, pidi siis varandust kandma. Muuk pidi ju ka varandust tooma. — ERA II 37, 107 (22) < Jõhvi, Aabel Ots (1931).

Siin on jutustaja eksiteele sattunud muuklase ja muukima sõnade kõlalisest sarnasusest, millest lähtudes korrutab kokku mitmesuguseid kuuldusi, et aga korjaja silmis esineda kõikteadjana. Ja kas minevikuski ei ole küllalt olnud sääraseid fantaseerijaid, kelle vabad mõttepaisutused võivad mõnegi uurija seada küsimusmärgi ette. Ja kahjuks vanemad korjajad on pidanud tarbetuks säilitada oma korjamise tähelepanekuid pääle objektiivsete motiivide, andes sageli vaba voli veel endagi mõttelennule, nii et uurijal on küllaltki tegemist materjali usutavakstunnistamisega. Praegusaegne korjaja igatahes peab silmas pidama jutustajate erilisi kalduvusi ja andma kogutava materjali juure ühtlasi usutavuse kriteeriumi.

Korjamisel kokku puutudes väga erinevate tüüpidega peab harjuma ka sobivate käitlemisvormidega. Äärmise tagasihoidlikkuse peletamiseks on olnud vajalik isegi viina tarvitamine. Selle abinõuga ergutatud jutustajad elustusid siiski õletulena, kustudes jälle peatselt ja langedes hiljem veel suuremasse elutusse. Ainult laule küsitledes võib viinapudeliga teha imet, kuna perekonnas tavaliselt kõrvale tõugatud vanakesed argipäeva kainuses nagu häbenevad laulda naiivseid värsse, päälegi veel üleskirjutamiseks. Viinavaim hävitab aga eestlasele nii omase tagasihoidlikkuse ja enesejälgimise, päästes vallale paisu taga seisvad tungid, mis võivad avalduda korruga tundechtsas laulus, tantsus ja hüplevas üleemeelikus.

Vaadeldes lähemalt rahvaluulelise materjali leiduvust tänapäeval peab kohe konstateerima vana rahvalaulu surmalekalduvat seisukorda, mida on kurdetud aina küll varemgi. Endised rikkalikud laulu kodupai-

gad, nagu Viru rannik jm., on kuivanud üsna luulevaeseks söödi-
maaks. Üksikud juhuslikult püsinud laulukatked tunduvad võõr-
kehadena oleviku proosas. Uue m rahvalauloma kirjandusele-
lähedase laadiga on tõrjunud kõrvale regevärsi. Üksi-
kute vanalaulu katkete leidmisega ei taba veel laulikute. Nende
ridade kirjutaja kohtas Jõelähtmes vana langetõbist eite, kes olnud
omal ajal suur laulik. Vanakeses näis olevat veel küllaldaselt luule-
elamuslikku hoogu, nii et ununesid kõik kehalised hädad ja vae-
vad, kuid kuri haigus oli hävitanud mälust laulud tervikulisel
kujul, jättes järele vaid masendavalt mõjuvad varemed:

Kus need kuked kulda joovad,
Aned aljasta õbedad,
Peened linnud penningid.

Meie tahame taeva minna,
Ent kui redel katki läheb.

Oleksin mina olema,
Kannaksin mina Kalevi,
Kuldajalga neitsikesta.

ERA II 18, 91/2 (39—41) < Jõelähtme, Nehatu Uueküla — Ann Lepik,
78 a. (1929).

Laulu viis ja sõnad koos kehaga õõtsutava
rütmi-rõhutamisega tundusid eidel seevõrra lahuta-
mata osadena, et vähemgi katkestamine poolikult
kuuldud värsi kordamis-soovil paiskas roopast välja kogu masina.

Õnneks on oma-aegsed korjajad küllaldaselt määralt suutnud
üles kirjutada just vanu rahvalaule, kuna praegused järelkorja-
mised neid kõige vähem suudavad leida. Kohati võib tabada
laule ju üsna elujulistena (näit. Setumaal ja sõber Tampere
laulusoonte avastused Lõuna-Läänemaal), kuid üldiselt pole sel
alal peaaegu midagi uut leida.

Võrdlemisi lõpulähedases olukorras asub praegu
ka muinasjutt, mille languses on suurel määralt süüdi raa-
matu levinemine. Kui kohata juhuslikult veel mõnd
muinasjutuvestjat, siis seegi on säilitanud loo pääjoonelised kõrg-
kohad, kuna muinasjutu stiilitunnused ja ettekande-laadi oma-
dused on enamasti kadunud, sest nende säilitamiseks puudub vas-
tav kõlapind, huvitundev kuulajaskond. Huvitava erandina nime-
tan siinkohal möödunud suvel Jõhvis kohatud Anton Rohtu, Konju

küla jutuosavat rätsepat, kelle arvukalt kõneldud muinasjuttude stiililine puhtus ja täpsus, üksikasjade korraldatus suures ja keerulises motiivide rägäs ning lõpuks jutustaja enda naiivne ja kunstielamuslik suhtumine ebareaalsetele sündmustele ja tegelastele keset argipäeva hallust ning elatusmurede silmatorkavust lubavad teda nimetada haruldaseks muinasjutu-

Harju-Jaanis 1929 nähtud „kaapjalg“, valge „nunn“ pääs (surnule pähepandav takune tutiga müts). See hüpanud Haljava väljal kivi otsas ja hüüdnud: tuti-tuti-tuu!

elujuhtumusi. Minevikuliste uskumuste kammitsais kinni olles inimese aju sünnitab tänapäevalgi aina uusi saagasiid, teinekord päris lihtsaist juhtumitest. Näiteks jutustas 1930. aasta suvel vana kalamees Jõelähtmes järgmise loo:

Ma olen siin koha peal juba viiskümmend aastad eland. Vana pere-mehe suri juba kümme aastat enne mind ära. Ta näitas oma miniale unes, siin on üks küün, et oo, laps, mind ei võeta kuskil vasta, ma olen siin Allika küünis. Minia rääkind unenägu teistele, hakand ise nutma. Näha põle küll kedagi old, vaatama ei ole ka jüst keegi läind, ei tea, kas ta siis oli seal või. — ERA II 27, 97 (9) < Jõe-lähtme (1930).

meistriks, kes nagu kogemata oleks eksinud kaas-aegsesse proosauputatud maailma.

Üldise tõeasjana tundub, et moodne aeg on hävitanud rahvaluulest eeskätt need osad, mis otseselt taotlevad luule-kunstilisi sihte ja on seetõttu rahva teadvuses ebausutavuse valguses. Selle kõrval on palju püsivamad motiivid, mille juured tunduvad asuvat tõepärasuse mullas, seega siis rohked muistendlikud lood. Nendega kaasaskäiv kordolnu kinnitus hoiab lood kaua usutavatena ja seetõttu ka püsivatena, kuna jutustatakse ju meelediksteisele oma või teiste

Lihtne unenägu surnud äiast võib areneda üsna kergesti k o d u k ä i j a - l o o k s, kui teised jutustajad jätvavad lõpuks välja kahtluse loo tõepärasusest.

Või missugused muudatused ajas ja olukordades hävitavad säärase keskealise mehe kaljukindla uskumise üleloomulikkudesse jõududesse, mida näitab järgmine „tõestisündinud“ lugu.

Ühel õhtul ma sõin parajasti toas, kui mu eit jooksis tuppa, et kratt lendab. Läksime kõik välja vaatama, meid oli kokku kaheksa inimest. Kratt lendas umbes versta kõrgusel. Kera oli ees, taga oli pikk jätk nagu orava saba. Mul oli veel söömisest lauanuga käes. Tõmbasin sellega järsku poisi vesti tripi katki. Siis kratt hakkas vajuma, keerles nagu tuuleveski. Langes umbes sada sammu meist kaugemale. Nägime kõik, et inimese nägu oli tule sees. Tundsime veel seda nägu, oli üks tuttav vanaeit. See oli siis selle eide kratt. Oli jõukas eit, lehmad olid tal head, sead rammusad nagu hülged. — ERA II 18, 539/40 (16) < Ha-Jaani (1930).

Maailm on ju veel täis kõiksuguseid kurje ja häid vaime, kuhu siis nende teodki peavad jääma!

Või meie päevil k u r a t k i püsib rahulikult oma riigis! Eks kuulgem siis, mis ta on tahtnud teha isiklikult jutustajale.

Mu naisel oli veike ristimata laps. Magasime asemel, laps oli me vahel. Ma magasin juba. Naesterahvas nägi, et tulid uksest tuppa kaks suurt musta meest. Öeld: Ei saand tulla, kaks tõrvaküünalt on kahel pool. Läksid minema. Need olid kindlasti kurjad vaimud, käisid lapsi vahetamas. — ERA II 28, 358 (9) < Lüganeuse (1930).

Vanad kuuldused kuradite püüetest ristimata lapsi vahetada püsivad veel seevõrra elavalt inimeste teadvuses, et valvsa emajube unenägu võetakse tõestisündinud loona, mis oma hilisaegse päritoluga võib kauaks jääda rahvale usutavaks.

Või kes omasugustest ei usu järgnevat „tõelist sündmust“, mille päältnägija ise kõneleb loo viimastes üksikasjades ja täie usaldusega.

Ma olen ise ussi näinud, kellel kroon peas. Ma läksin lese põlves Porkuni metsa Saksa arusse, laotasin linu lahti. Tema magas einaku all, punane kroon oli peas. Mul oli poiss kümne-aastane, tuli sinna, lõi puuga sinna peale. Uss lõi üles, tahtis kaela lüüa. Poisi nägu oli paistetand, uss viskas kihti peale. Teine naine tuli appi, aitas maha lüüa. Poiss oli kaks nädalad paistetand. See peab olema ussi-kuningas. Pailu inimesi ütlesid: Eks sa võtt seda krooni ära.

Ma käisin sel ajal ärraga kohut, võttis mu sauna ära, et sellega on ea kohut käia. Ma olin rumal, ei osand võtta. — ERA II 38, 243/4 (29) < Vä-Maarja (1931).

Kohati on kaotanud need uskumused oma minevikulise laadi, segunedes tihedasti moodsamate elunähetega. Nõnda on rohkesti koondunud igasuguseid vaimulugusid näiteks raudtee ümber, ja Jõelähtmes, kust sagedasti lendavad üle lähedase päälinnaga ühendustpidavad lennukid, kirjeldatakse kratti, kes lendavat õhus kui „lendur“. Kunda-Malla vaestemajas nähtud kummitus on varustatud koguni moodsate atriibutidega:

Meil käis talve toas kummitus. Kell oli kaksteist, tuli meie tuppa. Mina olin pahema külle pääl ja vahin, et mida ime see nüüd on, ja vahin, temal oli elektrilamp käes. Löen silmad peale, ilus paks meesterahvas oli, see oli üks vaim. Tousin istuma, vahin, hävis välja toast, üks oli haagis. See oli kummitus sedamoodi. — ERA II 28, 554/5 (1) < Vi-Nigula (1930).

Jõhvis kõneles möödunud suvel keegi vanake libahundist: „See on ka undi seltsi, terava nenaga nenda kui praega on poletseikoerad, pika nenaga, nõssi kõrvadega.“ (ERA II 37, 639 (9) < Jõhvi.)

Muistendite tõepärasust kinnitavad aina teadaolevad isiku- ja kohaandmed. Kui kõneleja on aga küllalt usaldusväärne isik, siis tema jutud võetakse kõik puhta tõena. Ja siin tundubki mõnikord etteluiskamist puhtal kujul. Eriti vanad soldatid näivad olevat levitanud rohkesti saagasiid. Kuid kas need naljamehed uskusid ise võõrsilt saadud muinaslugusid või esitasid neid ainult oma seikluste illustreerimiseks, on muidugi raske kindlaks määrata. Pää-asi, et lihtsameelne kuulaja on harjunud igasuguste võimatustega ja usub kindlasti seda, mis näiteks oma lihane vend jutustab, nagu näitab järgmine lugu.

Mu vennad olid madrused, siis saju eel tuld, suured parved old, lindude moodi elukad, suured tiivad seljas. Karjund: vaaru, vaaru! Vanad inimesed, kes vaaraust uppusivad ära, vahel pidid merest välja tulema. — ERA II 38, 151 (8) < Kose (1931).

Kui on tegemist tahtliku naljaga või meelega õredaks jäetud valega, siis muidugi esimene kuulaja teab ja mainib edasijutustamisel seda. Kuid suust-suhu rännates jäetakse kõrvale jutu ebausutavuse seletus, ja kes teab,

millise saaga või muinasjutu embrüoks oleks võinud saada järgmine ehtkroonumehelik lorijutt, kui ainult noorem põlv oma laiemate teadmistega ei keelduks levitamist vanade „nikolai-aegsete“ seikluslugusid.

Siin Roelas oli üks vana soldat, see valetas. Ta korra näind, kui kuningas läind oma prouaga vihtlema, viht kaenlas, tema old vahi peal.

Siis pandud teda rahasüldasi vahtima, rahad olid sülda laotud. Tahetud teda ära vannutada, et ta easte vahiks. Ta öeld: No mis sest kasu on, teil on siin vannutud mehed, kes vahtisivad, nüüd süldade vahed sitta täis.

Ta söönd kuninga laste eest kõik o a paksu ää, lastele jäänd vedel lurr järele, lapsed larind seda.

Ta küpsetand kuninga lees kartulid.

Kaks soldatid oli, Onga Jüri ja Puki Madis, need valetasid, olid vana d soldatid, olid 25 aastad teenind. — ERA II 38, 398/9 (30) < Vi-Jaagupi (1931).

Mis veel kõnelda võõrate maade salapärasustest, kui siin omal maalgi küllalt imelikke asju. Taga-Pärnumaa elanikkude sõimunimi junnlased võtab Virumaal juba peaaegu mütoloogilise sisu-kujutluse.

Pärnu linnas peab olema mitu vaabriku täit inimesi, niisugused pisikesed, käivad vaabrikus tööl, peavad olema kivijun'nlased. Kongi Kustas ütles, tema näind, et mis kuradi poisikesed need on, mustad, jämedad nagu tündred. Tuld vabrikust välja, maailmama must pilve teisi. — ERA II 38, 503 (104) < Vi-Jaagupi (1931).

Sama jutustaja on arvatavasti ka samast allikast kuulnud Tori põrgust:

Seal peab Tori põrgu olema Pärnu linnas. Kui sa lähed sinna peale, siis ta teine serv kerkib kõrgele, teine jääb madalale, aga katki ei lähe, jüstkui paja kaas. — ERA II 38, 503/4 (105) < Vi-Jaagupi (1931).

Ka vana Tartu linn oma ülikooliga elab rahva fantaasias ja toodab aina huvitavaid lugusid.

Tartu linnas on vaskaun. Kui võõras inimene läheb Tartusse, siis ta kukub kohe sisse: võetakse kinni ja viiakse vaskauna. Elav inimene visatakse kohe sinna kolekuuma vaskauna. Liha sulab kontide ümbert ära ja kondid lükitakse traadi otsa. — ERA II 19, 585 (12) < Juuru (1929).

Muidugi leidub ka vanemapõlve rahva hulgas analüüsil-kalduvustega mehi, kes püüavad „naiivsele“ korrajale

„teaduslikult“ selgitada küsimusi, mis „rumalamale rahvale“ jäänud arusaamatuks.

Kodukäijad olid inimesed, kaevasad augud surnuaedadesse, elasid seal. Kui surnud sisse pandi, siis võeti puhtad riided ära. Kui keegi öösel mööda läks, siis kargasid kallale. Võtsid valged linad ümber, surnu-pealuud käes, küüned ka. Röövisid inimesi. — ERA II 28, 375 (1) < Lügänuše, Mihkel Maakus 59 a. vana (1930).

Selle seletuse leidmine maksis ehk kõnelejal mõnegi uneta öö, ja võimalik, et sääraseid aluseid on tõepoolest olnud kodukäijajuttude tekkimisel, kuid korjaja pöörab peagi niisugusele „targale“ selja ning otsib aina rumalamaid, vanusest nõdukesi, kes seda „vana lori“ puhtal kujul usuvad.

Leidub vahel ka üsna noori ja arenenud inimesi, kes eelmisele tüübile vastandlikult püüavad võimalikult loomult edasi anda rahvaluulelisi lugusid, olles rohkem ka teadlikud materjali ehtsuse väärtuses. 1930. aasta suvel leidis nende ridade kirjutaja Lügänuše rannast 30-aastase noormehe, kelle hää mälu ja loomulik intelligents oli muude teadmiste kättesaamatusel haruldaselt rohkesti säilitanud ehtsaid muinaslugusid. Ootamata üllatusena tundus mõne säärase muinasluulepärli esitamine astronoomia, meteoroloogia jm. üsna kõrge tasemega harutluste hulgas:

Viru-Nigula kiriku juures on Verioja, seal old vesi sees. Katk itkend seal, et ei pääse Pada iisisi hirmutama:

Paluojas palju vetta,
Ei pääse Pada iisisi hirmutama.

Siis muutus enese noaterast. Mees läks mööda hobusega, võttis noa ja viskas vankrile.

Ennäe, katk sai üle oja ja oligi jälle rohelises riides katk. Siis mehele ja hobusele kinkis elu, mattivõrra andis veel hõbeda, ja tappis Pada iisid maha. Iisid olid siis inimesed katku keeles. — ERA II 28, 291/2 (37) < Lügänuše, Mihkel Tapner, 30 a. v. (1930).

Või kas oleviku noorpõlvise on vaba igasugusest nõiatempudest? Millest siis elavad moodsad hiromandid ja käetargad? Nende ridade kirjutaja kohtas 1931. a. suvel Toilas, seega päris haritud ümbruskonnas, veel üsna vanamoelise kaardimoori, kellega vesteldes tuli mitu korda juttu katkestada ja eit vabastada ärevatele „kundedele“. Küllap har-

rastavad kaasaegsed noored muidki „kuntsitamisi“, mis mõnikord veel üsna tihedas suguluses vana-aegse nõia-usuga, nagu näiteks järgmine katse raha muretseda:

Raha-saamiseks metall-mark visata kolmel neljapäeva õhtul korstnaauku ja öelda: Kurat, säh üks mark, anna mulle üheksakümmend üheksa marka! Siis kurat tuleb ja õpetab, kuida rikkaks saada. — ERA II 19, 427 (12) < Juuru (1929).

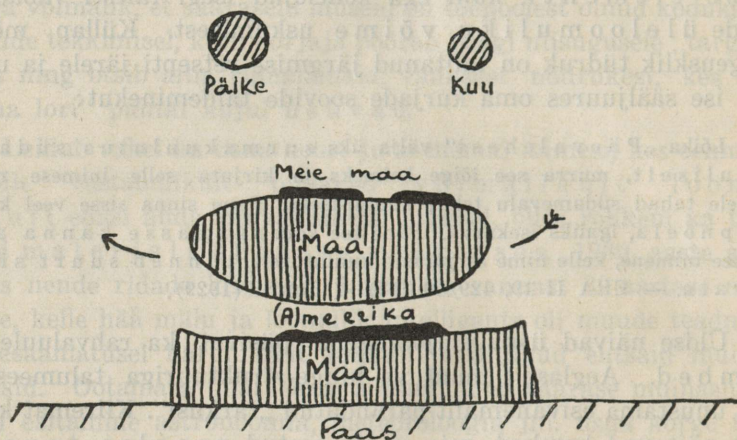
Neil toimingutel on rohkesti juures ka lihtsalt naljata-mise elementi, kuid ega kõnelejad isegi täiesti vabad ole nende üleloomuliku võime uskumisest. Küllap mõnigi kergeusklik tüdruk on talitanud järgmise retsepti järele ja uskunud ise sääljuures oma kurjade soovide täidminekut:

Lõika „Päevalehest“ välja üks surmakuulutus südamekujuliselt, murra see lõige kolmeks ja kirjuta selle inimese nimi [kellele tahad südamevalu teha] kuulutusele. Pane sinna sisse veel kolm nõõpnõela, igäüks isekarva. Pane see kõik saapasse kannalla, siis see inimene, kelle nime kirjutasid kuulutusele, tunneb suurt südamevalu. — ERA II 19, 429/30 (15) < Juuru (1929).

Üldse näivad üsna elujõulistena püsivat ka rahvaluulelised kombed. Aeglaselt muutuva hinge-struktuuriga talumees on visa unustama esivanemailt pärandatud „tarkusi“. Kiiremat kadumist näitavad kombed, mis ei ole seotud reaalse tegevusega, nagu mitmesugused tähtpäevadega ühenduses olevad „kuntsitamised“ jne. Tänapäevani palju elujõulisemalt on säilinud kombed, mis tihedalt põimuvad argielu tegevusse, inimest isiklikult puudutavasse nähetesse. Nõnda kohati vanemapõlve rahvas tarvitab üsna rohkesti „kuntsipidamisi“ näit. karjanduse ja üldse põllunduse alal; siis edasi — rahvapärased arstimised ei kannata sugugi veel tarvitajaskonna puudust, kuigi meil on arstide võrk üsnagi tihedasti üle maa.

Praegusaegne inimene ei ole samuti kaugeltki vaba kurja silma ja nõiduse kartusest, sest olevat ju neid nõidugi veel elus. 1929. a. suvel kohtasin Harju-Jaani khk:s haruldaselt jutuka eide Kai Silbergi, kelle hiilgav mälu oli säilitanud üsna tervikuliselt mineviku maailma. Eidel oli rohkesti teadmisi ka rahvalikkudest arstimistest, mis oli talle andnud nõiakuulsuse. 85-aastase vanakese lõpu lähedus oli silmaga nähtav: juba olid jäänud üksikud organid funktsioneerimast:

silmi kattis kae ja kuulmist oli järele jäänud õige väheselt. Kuid kõneluste elav hoog tiivustas eide üles ümbritsevaist raskustest. Ennast-unustav vaimustus pani lõpuks pihtima oma nõia-patte, kuigi eit oli haruldaselt uskmatu, külm „ratsionalist“. „Mine ja pasunda nüüd terve ilmale, et sa oled ühe nõiamooriga juttu aand ja kõik ta saladused kätte soand!“ Ja mis oli see nõidus — lihtsalt ülekasvamine ümbruskonnast, võimete eba-harilik suurus. Ja kunas mass sallib erandeid? Algul

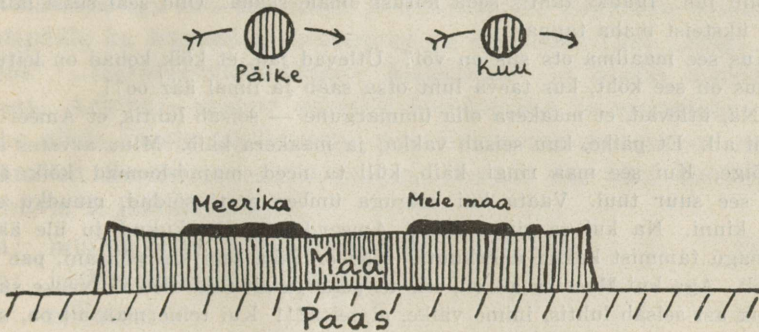
Maakera, nagu seda nüüdisaja teadusmehed kujutlevat (vt. lk. 194).

jutukas naine, siis otsitav rahva-arst, hiljem põlatud nõiamoor. Tundsin tõsiselt kaasa mineviku vaimusuuruste kannatustele, sest „nõidade“ saatus ei ole olnud kunagi kerge.

Samuti kõneldi Kose Paunkülas eidest, kes olevat noorelt käinud teistel tüdrukutel l u u p a i n a j a k s. Suure iseteadvusega ärples keegi külarätsep, kuidas temagi olnud kimbus tüdrukuga, kuni viimaks sõimanud teist koledal kombel, mis päästnudki ta hädast. Tundsin ääretut huvi selle naise vastu, keda saatus omal ajal nii palju kiusanud, et on hävitanud isegi loodetava p e r e k o n n a õ n n e — Anni oli jäänud elu-õhtuni üksikuks. Kahjuks ma ei saanud asjaosalist kätte, kelle elukäik näis suurtes joontes ühtuvat Kitzberg'i „Libahundi“ Tiina kurbmänguga.

Neiski küsimustes nüüdne korjaja peaks olema tähelepanelik, et aidata uurijal selgitada uskumuste reaalseid aluseid. Nõnda oli varem kuuldud Harjumaa lõunaosas k o d u k ä i j a nimetu-

sena sõna „tillutaja“. Küsimuse selgitamisel võis teha mitmesuguseid oletusi, sidudes sõna linnunimetusega „tillutaja“ või koguni sugulust otsides tilli, s. t. suguelundiga. Nende ridade kirjutaja sattus aga Jüris suurema kodukäjalugude seeria jälgile, mis hargnes samas kihelkonnas leiduvast Tillutaja saunast, kus kunagi käinud surnud vanamees kolistamas ja tekitanud ärevust üsna laias ümbruskonnas. Lugude kandumisega suure maantee kaudu kaugemale võis kohanimi saada mütoloogilise olendi nimetuseks. Sellepärast on korjajal vägagi tähtis mitmesuguste kõrvalandmete nägemine, mis

Maaker, nagu ta „tõepoolest“ on.

enamasti ei näi puutuvat asja, kuid lähemal selgitusel osutuvad hädavajalisteks lisandeiks mitmesuguste kujutelmade tekkimise mõistmiseks.

Korjaja teadlikkus materjali leiduvusest on nüüdis-ajal esimene nõue. Ka lihtsam ülevaade asjast aitab tunduvalt kaasa lisa-andmete nõutamisele. Tundub, et seniste korjajate kogude ühekülgsus tihti on sellest, et ei ole teatud midagi küsida. Ja rahva enda ettekujutus varem defineeritud „vanavarast“ on siiski üsna kitsas. Sinna on mahtunud eeskätt laulud, muinasjutud, mõistatused, kuna mitmesugused puht-abstraktsed sündmusteta seletused ja ütlused, kombestik, terminoloogia, rahvapärased arusaamad elust ja maailmast, käsitused nähetest, kujutelmad olendeist jm. on jäetud üsna kõrvale, kõnelemata rahvapärase väljendus-stiili küsimustest. Neid külgi laiendades oleviku rahvaluule-kogujal peab silma ees seisma rahva terviklik minevikuline vaimuilm, mille

moodustavad niihästi sisulised küsimused kui ka nende avaldamisvormid kõige lähemas ühenduses nende kandja lihtsameelse eesti talutaadi ja -eidega.

Lõpetagem käesolev kirjeldus huvitava külatarga maailma probleemide harutlusega, mille ehtsa rahvapärase jutustamislaadi ja mõtete lapselik-järjekindla loogika sõber T a m p e r e on jäädvustanud vestlevale autorile endale märkamatult eeskujuliku täpsusega (vt. joonised lk. 192 ja 193):

Na minevaasta veel leidsid — õhulaevadega käisid — ühe maa. Põle aga selle maa keelt teand. Nojah, see oli seal Soomemaa taga olnd. Neljakesi olid jah. Igaüks tahtis seda leitust omale saada. Olid seal sassi läind, tahnd üksteist maha tappa.

Kus see maailma ots siis on või? Ütlevad jah, et kõik kohad on leitud, aga kus on see koht, kus taeva luht otsa saab ja ilmal äär oo?!

Nä, ütlevad, et maakera olla ümmargune — seisab luhtis, et Ameerika olla sii all. Et päike, kuu seisab vakka, ja maakera käib. Minu arvates see põle õige. Kui see maa ringi käib, küll ta need majad-loomad kõik ära viiks, see suur tuul. Vaata kui kelguga ümber posti sõidad, muudku oia mütsi kinni. Na kui sa sinna lähed Ameerikasse, siis kukud ju üle ääre alla, nagu tammist kukud uperkuuti. Maa on ikka seni kui põhjani, pae on ikka all. Aga kui Meerika all on, siis ta peab ju alt tühi olema. Neoke suur ja ränk asi seisab luhtis, inime väike, ei seisa?! Kui teine maa all on, siis meie maa on jo tema kohal, nad ei näe jo päikest. Nojah, kui maakera ümber käib, küll siis maja ka ringi ühes käiks. Näe, mul üks maja ots ommiku pool, teine õhtus — küll ta siis peaks jo vahel kah lõuna ja põhja poole keerama. Aga näed, ikka seisab oma koha peal.

Mina ei tea, kas nad tahavad inimesi pimestada või? Ega's nad omete isi seda ka ei usu.

Ah, et meeriklased läbi maakera minna, jalad meie poole, pea all pool või?! Mis lora see oo!! — ERA II 16, 454/7 (30) < Kullamaa, Kalju v., Suure-Kalju k. — H. Tampere < Mihkel Järlep, 77 a. (1929).

Eesti rahvaluulekogude statistiline ülevaade.

Richard Viidebaum ja Oskar Loorits.

Vist paremini kui kuski mujal rahvaluule arhiivides on hoolitsetud statistilise ülevaate ette Läti Rahvaluule Arhiivis, kus koostatakse iga kuu ülevaated ja avaldatakse kogumise aruanded, tihtipääle ka kogumise juhtnöörid ja käsilehed Läti „Riigi Teatajas“, „Haridusministeeriumi Kuukirjas“ ja mujal ajakirjanduses. Arhiivile saabuv ainekogumise loendatakse ja märgitakse sääl kohe alade järele tähekestega ära, kusjuures aluseks on võetud päämiselt Soome rootslaste jaotus. Nii oli siis Läti Rahvaluule Arhiivis 1. jaanuaril 1932:

a:	muinasjutte ja muistendeid	42.451
b:	kõiksugu muid jutundeid	5.351
c:	mõistatusi	90.996
d:	vanasõnu	63.619
e:	rahvalaule (neljarealisi dainasid)	350.495
f:	uuemaid laule	24.635
g:	lastelaule ja -lausendeid	64.241
h:	albumisalme	5.433
i, k:	mänge ja tantse	7.821
l:	uskumusi ja taige	145.012
m:	kombeid	7.106
n:	linnulaule ja loodushäälen-deid	4.337
o:	rahvaviise	9.679
p:	koha- ja isikunimesid	4.288
r:	looma- ja taimenimesid	1.015
s:	õue- ja hauamärke	127
t:	igasuguseid sõnu ja ütlusi	23.195
u:	kohakirjeldisi	703
v:	jooniseid ja päevapilte	155
z:	rahvameditsiini ja loitse	36.826
—:	muulaste rahvaluulet	7.750

Kõike kokku 895.245

Selle määratu materjalihulga lätlased on kogunud päämiselt alles pärast oma arhiivi asutamist 1925,¹⁾ kusjuures riik on toetanud ainuüksi kogumist mõnel aastal kuni ligemale miljoni sendiga (eesti rahasse ümberarvatult), kõnelemata arhiivi ülevalpidamisest 12—15-liikmelise personaaliga (Eesti Rahvaluule Arhiivi koosseisus on ainult viis töäjõudu ja kogu riiklik toetus aastas on 7—8.000 krooni). Rahvaluuleline ainek, mis lätlased on kogunud enne iseseisvumist, on neil suuremalt osalt juba ka trükitud (eriti väärtuslikud on monumentaalsarjad Kr. Barons Latvju Dainas I—VI ja A. Lerchis-Puškaitis Latviešu tautas teikas un pasakas I—VII).

Eestis sellevastu on enne iseseisvumist kogutud palju enam ainekku, kuid lõviosa sellest on jäänud käsikirjalistesse kogudesse trükivalgust nägemata. Materjali korralduse ja jaotuse traditsioonid ulatuvad Eestis juba ärkamisega. 26. ja 27. septembril 1875 pidas Tartus oma kaheksandat koosolekut Eesti Kirjameeste Selts, mille protokollist loeme ms. president Jakob Hurdal aruande rahvaluule kogumisest ja järgmise ettepaneku: „Selle pääle pandis ta Seltsile ette, kudas korjatud vana vara trüki läbi välja anda tuleks: 1) vana kannel (laulud), 2) vana tarkus (vanad-mõistusõnad), 3) vana usk, 4) vanad jutud, 5) vanad kombed (pulmade, ristmiste, matmiste, talguste juures), 6) rahva lauluviisid.“²⁾

Hiljem, kui Hurdal õnnestus vanavara kogumisele innustada sadandeid ärksamaid poegi ja tütreid üle maa, avaldas ta ka järjekindlasti aruandeid kogumistöö käigust ja tegi statistikat saabuvast materjalist. Kuna aga teiste kogude ja kogujate statistika on olnud palju puudulikum, siis pole meil veel tänapäevani rahuldavat ülevaadet eesti rahvaluulekogudest ja nende koosseisust. Sellepärast on Eesti Rahvaluule Arhiiv juba kauemat aega oma töäjõudude ja osalt ka üliõpilaste kaasabil püüdnud muretseda selgust küsimustele, kui suured on meie vanavarakogud, mida need sisaldavad, kust materjal põlvneb, kes on meie rahvaluule kogu-

¹⁾ Soome Sanakirjasäätio' eeskujul lätlased koondavad rahvaluule ja keele sugemeid ühte arhiivi. Väga suur osa rahvaluulelisest ainekust on kogutud koolide abil, päris ametlikkude (ja üsna sagedaste) haridusministeeriumi ringkirjade järgi. Sellise kogumise hinnangut eesti seisukohalt vt. lk. 20.

²⁾ Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamat III (1875) 101.

jad ja nende kaastöölised, kellelt materjal on kogutud ja kunas seda on tehtud. Esimene osa selle töö tulemustest esitatakse siin alamal üldsusele esialgseks orienteerumiseks. ³⁾

Esimesel jaanuaril 1932 olid koondatud Eesti Rahvaluule Arhiivi järgmised originaalkogud (sulgudes esitatakse nende tsiteerimise lühendid) järgmise lehekülgede-arvuga:

Õpetatud Eesti Selts (GEG) ⁴⁾	3.022 lk.
Eestimaa Kirjanduslik Selts (ELG) ⁵⁾	2.161 „
Veske	2.558 „
Eesti Kirjameeste Selts (EKS ⁴⁰ või ⁸⁰)	7.622 „
Hurt (H)	114.695 „
Eisen (E)	72.732 „
Soome Kirjanduse Selts (SKS)	4.054 „
Eesti Üliõpilaste Selts (EÜS)	20.902 „
Eesti Kirjanduse Selts (EKS)	2.688 „
Eesti Rahva Muuseum (ERM)	7.701 „
Eesti Vabariik (EVR) ⁶⁾	8.333 „
Anderson (A)	40.212 „
Tallinna Eesti Muuseum (TEM)	608 „
Ak. Emakeele Selts (AES)	138 „
Ak. Rahvaluule Selts (ARS)	1.656 „
Eesti Rahvaluule Arhiiv (ERA)	43.190 „

Kõike kokku 332.272 lk.

Võrdluseks olgu öeldud, et pärast Eesti Rahvaluule Arhiivi asutamist 1927 ja olevate kogude koondamist sinna tehti esialgne ülevaade kogude suurusest 1. IV 1928, ja siis leidis Arhiivis originaalkogusid kokku 257.967 lk. Suvel 1928 asus Arhiiv ise järelkorjanduse juhtimisele, asutades oma eri kogu (ERA), mis on kasvanud iga aasta keskmiselt üle 10.000 lk. Samuti on jatkanud oma kogumist prof. Eisen ja prof. Anderson, kuna Ak. Emakeele Selts on

³⁾ Korrespondentide ja objektide ülevaade jäetakse teadlikult edaspidiseks, sest nende usaldatavuse küsimus nõuab veel põhjalikumaid eeltöid.

⁴⁾ Aastakümnete traditsiooni pärast tsiteeritakse Seltsi kogu saksa-keelse nimetuse algtähtedega: Gelehrte Estnische Gesellschaft > GEG.

⁵⁾ Ka seda kogu tsiteeritakse Seltsi saksakeelse nimetuse algtähtedega: Estländische Literarische Gesellschaft > ELG.

⁶⁾ Haridusministeeriumi krediidiga prof. M. J. Eiseni juhatusel kogutud aineistik 1921—1927.

loonud omale nn. „Murdetekstide Kogu“ (AES, MT), mis sisaldab kah rohkesti rahvaluulelisi palasid. Sellele lisandub veel S. S o m m e r i juhatusel ja Piirimaade Seltsi rahalisel toetusel S e t u m a a l t viimaseil aastail kogutud ainek, mida 1. I 1932 oli kokku 35.064 lk. ja mis deponeeritakse ligemas tulevikus Eesti Rahvaluule Arhiivi. Edasi omab V. R a n d m e t s suurema kogu uuemaid rahvapäraseid laule (umb. 30.000 lk.), kõnelemata palju-

Eesti Rahvaluule Arhiivi originaalide kapid:
1 = registrid, Hurda foliandid, GEG, ELG, SKS; 2 = Andersoni ja ERA kogud;
3 = Hurda kogud.

dest pisematest erakogudest. ⁷⁾ Kokkuvõttena võib siis väita, et eesti käsikirjalised rahvaluulekogud ulatuvad julgesti üle 400.000 lehekülje (valdavas enamikus neljandik-pogna suurusele paberile kirjutatud). See on iga-

⁷⁾ Müidugi leidub rahvaluulelise sisuga originaalmaterjali ka veel mitmel muul arhiivil ja asutisel nagu näit. E. Kultuuriloolisel Arhiivil, Riigi Keskarhiivil, E. Rahva Muuseumil (Raadil), Tervishoiu Muuseumil, E. Keele Arhiivil, Arheoloogia Kabinetil, Ak. Loomaarstiteaduslikul Seltsil jne. Mainimist väärib veel dr. G. Vilbergi kogu, kuhu on püütud koondada kõik teated eesti rahvaomasest taimeteadusest. Ilusat eeskujut on annud prof. A. Saareste sellega, et on lasknud Arhiivil kopeerida oma erakogust 138 laulu, 3 lastelaulu, 4 linnulaulu, 4 uskumust ja 5 juttu.

tahes kvantum, mis rahva suurusega võrreldes hoiab Eesti rahvaluule rohkuse poolest veel praegugi suhteliselt maailma rikkamate rahvaste esireas.

Selle materjalihulga sisulisel korraldusel Eesti Rahvaluule Arhiiv on eelistanud oma naabrite liig üksikasjalikust jaotusest (vt. näit. läti jaotust eelpool) paremaks Hurdalühtsamat jaotust, mis materjali tegelikul korraldusel osutub palju otsarbekohasemaks. Kogu meie rahvaluuleline ainekogu on grupeeritud esialgu siis ainult viide suurde rühma: 1) laulud, mängud, tantsud, 2) vanasõnad ja kõnekäänud, 3) mõistatused, 4) jutud, 5) uskumused ja kombed. Kuuendaks seltsivad siia veel rahvaviisid. Muidugi oleks väga tarvilik ka üksikasjalisem ülevaade, kuid see ei ole enam nii ruttu ja ainult mehhaanilise arvutamise teostatav, vaid nõuab pahatihti suuremaid eeltöid ja otse uurimisi. Nii näit. peetakse tavaliselt eesti nn. „vanema“ algriiemilise ja „uuema“ lõppriimilise laulurepertuaari formaalset vahet nii selgeks, et laulude eraldamine tunnukse üsna lihtne. Ligemal vaatlusel leiame aga palju-palju ülemineku-astme laule, mille lõplik kuuluvus ühte või teise gruppi jääb alles tulevase uurimistöö otsustada. Samuti ei ole meie vanemate kogude andmete puudulikkuse tõttu kaugelki nii kerge eraldada üksteisest tavalisi laule ja laulutekstiga mängu- ja eriti veel ringmängu-laule. Kuna ilma laulutekstita mängukirjeldisi leidub Arhiivis õige vähe ja Arhiivi ligemas töökavas seisab just suurejoonelise ülemaline mängude järelkorjandus, siis ei ole käesolevas statistikas laule ja mängu provisoorselt eraldama hakatud, vaid see on jäetud järgnevate aastate teostada. Samuti on arvatud esialgu laulude ja mängude hulka ka lastelaulud ja -lausendid, linnulaulud ja muud loodushäälendid, kuna nende üksikasjalikum liigendus edaspidi ajajooksul lõpule viiakse.⁸⁾ Veel rohkem aega nõuab uskumuste ja kommete eraldamine, millele kavatakse asuda alles pärast nende kopeerimist ühenduses sedelite süstematiseerimisega. Alamal esitatava statistika puhul tuleb igatahes meeles pidada, et ühe punkti võrdseks on arvatud niihästi üherealine surma- või ilmaennustus kui ka mitmeleheküljeline matuse- või pulmakirjeldus (pikemaid pulmakirjeldusi üksi on Arhiivis üle 200). Lisaks on arvatud uskumuste ja taigade hulka ka

⁸⁾ Parajasti on üliõpilastele harjutustööks antud Andersoni kogu statistika, mille tulemuste kihelkonniti kokkuvõtmine ja kontroll veel aega nõuab.

rahvameditsiiniga lähedalt seotud loitsud ehk nõidussõnad, mis eestis enamikus on proosakujuliseks tõlgitud (soomes teatavasti aga suurepäraseks ja pikkadeks lauludeks arenenud). — Juttude statistiline eraldamine muinasjuttudeks, muistenditeks, tekkelugudeks, naljanditeks jne. on mõeldav alles pärast nende tüüpideregistri valmimist,⁹⁾ kuna alamal esitatakse need kõik veel üheskoos.

Eesti Rahvaluule Arhiivi originaalide kapid:
Eiseni kogu, EVR ja muud pisemad kogud.

Käesoleva statistika päämiseks ülesandeks on pakkuda esialgset ülevaadet senise materjali päritolust, et juhtida sellega meie vanavara sõprade ja ERA kaastööliste tähelepanu neile tühikuile, mida igauks oma ligemast ümbrusest järelkorjandusega võiks täiendada. Vastavalt sellele põhimõttele esitataksegi alamal sisuline statistika geograafiliselt ja nimelt just kihelkondade raamistikus, mis on meie rahvaluule, keele ja kogu kultuuriloo kõige kesksam üksus. Kihelkondade ja maakondade järjekorraks on võetud juba Hurda päevil fikseeritud ja täniseni eesti rahvaluuleteaduses püsiv skeem: Virust lääne poole läbi Põhja-Eesti ja siis Lõuna-Eesti läänest itta. Tuleb pidada meeles,

⁹⁾ Hurda kogu kohta selline katse on tehtud Aarne' registri (FFC 25) põhjal: vt. E. Kirjandus 1928, lk. 638/42.

et meie praegune Valgamaa on kujundatud alles Eesti iseseisvumise järgi ega või tulla arvesse varema aja administratiivpiirina, veel vähem kultuurrajoonina. Sellepärast eesti rahva- luuleteadus ei saa arvestada Valga maakonda, vaid asetab seda moodustavad kihelkonnad Helme — Viljandimaale, Sangaste — Tartumaale, Karula ja Hargla — Võrumaale, kuna Valga linna käsitletakse omaette üksusena. Mis puutub rohkeist eesti asundusist saadud materjalisse, siis on selle paigutamise põhimõtteid kauemat aega kaalutud, kuni lõplikult on kaldutud koon- dama asunduste repertuaari kah nii palju kui võimalik kodu- kihelkonna juurde, kust materjal tõelikult põlvneb. Ainult neil juhtudel, kus asunikude kodukihelkonda pole suudetud täp- salt kindlaks teha või mitmeid kihelkondi üksteisest eraldada, on asundusist saadud materjal omaette iseseisvalt asunduste all esitatud. Keda aga huvitab eraldi just eesti asunduste ajalugu, sellele on Arhiivi materjal käsikirjaliste registrite järgi alati kohe käepärast.

Nende selgitavate märkuste järele esitagem nüüd statistiline andmestik ise:

Virumaa (Vi).

	laule, mänge	vanasõnu, kõnekaände	mõistatusi	jutte	uskumusi, kombeid	Kokku
Narva l.	458	336	326	623	520	2.263
Vaivara	1.003	314	802	436	943	3.498
Jõhvi	1.853	745	850	631	1.873	5.952
Iisaku	362	682	268	86	419	1.817
Lüganuse	748	26	77	213	669	1.733
Vi-Nigula	1.125	959	136	356	806	3.382
Haljala	3.566	1.826	1.413	1.085	1.504	9.394
Kadrina	2.805	874	568	1.019	1.473	6.739
Rakvere ¹⁰⁾	299	725	680	435	1.276	3.415
Vi-Jaagupi	1.171	147	224	242	335	2.119
Simuna	953	242	339	760	3.386	5.680
V-Maarja	1.784	1.159	1.029	846	1.717	6.535
Khk. teadmata ¹¹⁾	215	90	177	30	85	597
Kokku	16.342	8.125	6.889	6.762	15.006	53.124

¹⁰⁾ Kihelkond ja linn ühte arvatud, kuna ligemad andmed sageli puu- duvad.

¹¹⁾ Siia hulka arvatud ka mitmest kihelkonnast segi saadetud and- mestik, kui eri kihelkonnad täpsamalt noteerimata.

Järvamaa (Jä).

	laule, mänge	vanasõnu, kõnekäände	mõistatusi	jutte	uskumusi, kombeid	Kokku
Ambla ¹²⁾	2.271	2.185	775	1.868	3.310	10.409
Jä-Madise	718	41	13	88	300	1.160
Jä-Jaani	1.103	286	369	51	290	2.099
Koeru	1.332	672	619	772	1.838	5.233
Peetri	1.340	79	277	130	469	2.295
Anna	187	39	45	15	175	461
Paide ¹³⁾	781	220	275	170	513	1.959
Türi	992	107	363	291	1.112	2.865
Khk. teadmata	158	13	21	35	134	361
Kokku	8.882	3.642	2.757	3.420	8.141	26.842

Harjumaa (Ha).

Kuusalu	3.386	1.315	662	673	1.632	7.668
Jõelähtme	748	327	526	374	742	2.717
Ha-Jaani	1.245	113	334	256	546	2.494
Tallinna l.	1.270	1.171	941	1.030	1.961	6.373
Jüri	1.017	668	327	1.451	2.383	5.846
Kose	830	566	1.043	828	1.305	4.572
Juuru	508	53	174	217	549	1.501
Rapla	974	429	366	845	1.294	3.908
Hageri	280	13	164	190	328	975
Nissi	124	35	11	173	820	1.163
Keila	246	94	68	133	274	815
Ha-Madise	130	38	71	88	88	415
Paldiski l.	7	—	—	—	167	174
Risti	952	321	285	447	1.439	3.444
Khk. teadmata	41	540	78	14	15	688
Kokku	11.758	5.683	5.050	6.719	13.543	42.753

Läänemaa (Lä).¹⁴⁾

Märjamaa	873	602	288	241	710	2.714
Kullamaa	362	79	75	118	228	862
Vigala	1.552	2.983	1.849	313	1.236	7.933
Varbla	522	—	130	10	120	782
Hanila	570	188	189	244	583	1.774
Karuse	607	51	313	143	566	1.680
Lihula	234	1	—	7	35	277
Kirbla	43	—	—	36	77	156
Martna	134	—	36	24	27	221
Ridala	645	100	69	126	299	1.239

¹²⁾ Siia alla ka Tapa andmestik arvatud.

¹³⁾ Kihelkond ja linn ühte arvatud.

¹⁴⁾ Mihkli kihelkonna andmestik Pärnumaa alla arvatud.

	laule, mänge	vanasõnu, kõnekäände	mõistatusi	jutte	uskumusi, kombeid	Kokku
Haaapsalu l.	205	106	57	64	1.187	1.619
Lä-Nigula	204	238	181	206	189	1.018
Noarootsi	142	46	318	526	635	1.667
Vormsi	2	3	—	2	—	7
Pühalepa	248	56	121	444	580	1.449
Käina	277	353	122	172	1.142	2.066
Rõigi	288	—	92	311	234	925
Emmaste	138	88	110	188	571	1.095
Hiumaa	102	89	91	132	257	671
Khk. teadmata	183	116	51	103	79	532
Kokku	7.331	5.099	4.092	3.410	8.755	28.687

Saaremaa (Sa).

Karja	365	543	128	268	868	2.172
Mustjala	746	354	281	79	456	1.916
Kihelkonna	241	390	71	102	249	1.053
Kärla	754	475	439	139	871	2.678
Anseküla	552	69	198	51	546	1.416
Jämaja	251	277	457	698	1.187	2.870
Sörve	108	1	—	2	4	115
Kaarma	210	1.055	285	47	458	2.055
Kuresaare l.	160	2	—	24	757	943
Püha	24	—	—	22	136	182
Valjala	65	170	194	216	252	897
Jaani	156	40	12	35	232	475
Pöide	910	283	351	390	275	2.209
Muhu	689	208	309	62	364	1.632
Ruhnu	1	—	—	1	8	10
Khk. teadmata	413	1.841	364	285	862	3.765
Kokku	5.645	5.708	3.089	2.421	7.525	24.888

Pärnumaa (Pä).

Kihnu	384	250	173	50	209	1.066
Tõstamaa	1.478	1.513	1.379	1.112	1.988	7.470
Audru	760	329	115	130	739	2.073
Mihkli ¹⁵⁾	219	492	403	366	572	2.052
Pä-Jaagupi	1.998	230	409	668	1.228	4.533
Vändra	1.305	1.330	1.233	494	2.207	6.569
Tori	1.148	549	1.643	140	978	4.458
Pärnu ¹⁶⁾	1.715	1.251	888	760	3.103	7.717
Häädemeeste	628	10	171	80	337	1.226
Saarde	995	3.959	1.504	1.157	2.056	9.671

¹⁵⁾ Mihkli alla arvatud ka Veltsa valla repertuaar Läänemaal.

¹⁶⁾ Linn ja kihelkond kokku arvatud.

	laule, mänge	vanasõnu, kõnekäände	mõistatusi	jutte	uskumusi kombeid	Kokku
Halliste ¹⁷⁾	1.638	5.013	2.057	1.889	6.409	17.006
Karksi	2.047	1.284	762	702	1.145	5.940
Khk. teadmata	380	1.128	16	68	670	2.262
Kokku	14.695	17.338	10.753	7.616	21.641	72.043

Viljandimaa (VI).

Helme	2.281	2.194	1.576	731	1.572	8.354
Tarvastu	2.081	6.928	3.058	1.201	6.522	19.790
Faistu ¹⁷⁾	2.464	1.455	1.773	379	1.348	7.419
Viljandi ¹⁸⁾	2.424	4.547	2.608	2.068	4.540	16.187
Kõpu	219	93	156	118	269	855
S-Jaani	1.060	1.712	1.348	295	2.603	7.018
K-Jaani	1.760	407	1.053	229	1.652	5.101
Pilistvere	1.040	1.040	1.152	603	1.628	5.463
Põltsamaa	1.313	2.205	1.054	434	2.014	7.020
Khk. teadmata	275	104	149	135	159	822
Kokku	14.917	20.685	13.927	6.193	22.307	78.029

Tartumaa (Ta).

Kürsi	543	610	562	306	1.649	3.661
Laiuse	1.346	443	889	320	1.061	4.059
Palamuse	1.412	3.591	2.043	1.581	3.300	11.927
Torma ¹⁹⁾	1.134	1.413	977	797	2.513	6.834
Kodavere	532	349	202	173	608	1.864
M-Magdaleena	802	343	765	230	946	3.086
Äksi	764	268	682	328	1.282	3.324
Ta-Maarja	571	903	459	251	1.380	3.564
Tartu l.	2.186	2.248	1.288	1.277	2.340	9.339
Võnnu	576	947	1.341	1.215	1.730	5.809
Kambja	216	535	177	126	257	1.311
Nõo	230	659	698	204	751	2.542
Puhja	499	586	596	60	315	2.056
Rannu	388	278	643	88	553	1.950
Rõngu	582	685	638	138	1.092	3.135
Otepää	778	1.547	1.453	515	2.760	7.053
Sangaste	1.237	738	946	141	920	3.982
Khk. teadmata	63	234	—	131	86	514
Kokku	13.850	16.377	14.359	7.881	23.543	76.010

¹⁷⁾ Halliste alla arvatud osalt ka Kaarli valla andmestik (nimelt J. P. Sõgeli kogutud).

¹⁸⁾ Linn ja kihelkond kokku arvatud.

¹⁹⁾ Torma alla arvatud ka Avinurme.

Võrumaa (Võ).

	laule, mänge	vanasõnu, kõnekäände	mõistatusi	jutte	uskumusi, kombeid	Kokku
Kanepi	973	1.116	789	320	975	4.173
Urvaste	1.261	315	706	180	414	2.876
Karula	692	289	392	76	326	1.775
Hargla	908	63	427	171	631	2.200
Rõuge	1.491	3.735	1.331	889	3.961	11.407
Võru l.	247	967	551	274	448	2.487
Põlva	1.392	995	464	387	1.851	5.089
Räpina	1.627	573	662	289	693	3.844
Vastseliina ²⁰⁾	1.136	5.945	1.051	2.374	2.726	13.232
Khk. teadmata	211	1.349	201	193	912	2.866
Kokku	9.938	15.347	6.574	5.153	12.937	49.949
Valga l. ²¹⁾	610	123	69	60	1.531	2.393

Setumaa (Se).²²⁾

	2764	616	520	376	1113	5389
--	-------------	------------	------------	------------	-------------	-------------

Asundused.

Läti	84	6	—	274	76	440
Lutsi	108	17	25	52	536	738
Kraasna	5	—	—	—	—	5
Pihkva	41	—	8	8	3	60
Oudova	212	480	259	423	953	2.327
Ingeri	132	257	159	105	333	986
Kroonlinna	24	25	140	205	57	451
Peterburi	229	121	132	109	260	851
Kesk-Venemaa	111	352	138	85	241	927
Samaara	146	555	130	80	380	1.291
Krimmi	153	1	20	1	91	266
Kaukasuse	81	—	—	110	224	415
Siberi	1	—	—	1	—	2
Mitmest kohast ²³⁾	12	93	4	55	156	320
Kokku	1.339	1.907	1.015	1.508	3.310	9.079

²⁰⁾ Siin hulgas ka rohkesti setu materjali.

²¹⁾ Siin hulgas ka Sooru valla ainestik.

²²⁾ Ohtrasti setu materjali leidub ka Vastseliina khk. all. S. Someri setu kogu esitatakse alamal (vt. lk. 217). Lisaks tuleb mainida, et palju setu materjali on A. O. Väisänen'il Soomes, millest igasugu ülevaade puudub.

²³⁾ Kokku võetud: Soome (238 p.), Leedu (25 p.), Poola (35 p.), London (20 p.), Egiptus (1 p.), Hiina (1 p.).

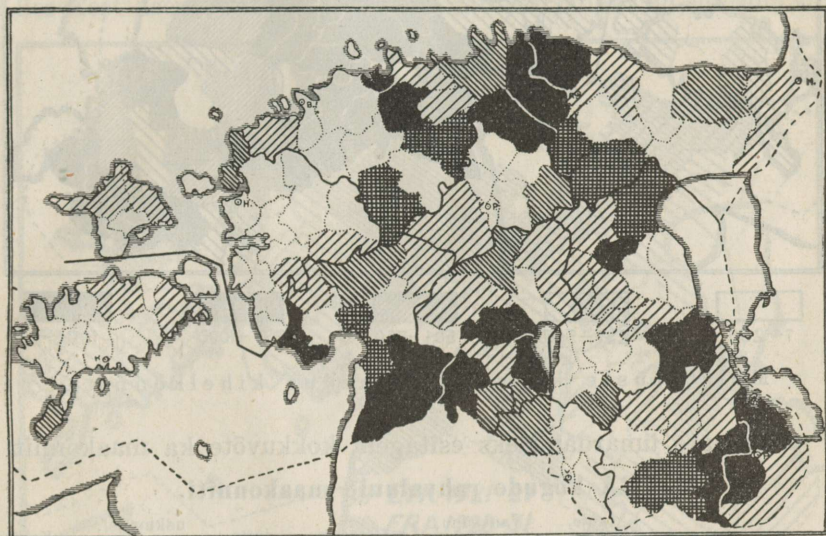
Võõraste rahvaluule ERA kogudes.²⁴⁾

	laule, mänge	vanasõnu, kõnekaände	mõistatusi	jutte	uskumusi, kombeid	Kokku
Vene	2.856	310	389	328	1.871	5.754
Saksa	190	2	1	45	35	273
Rootsi	639	114	22	411	781	1.967
Juudi	170	374	23	172	538	1.277
Mustlase	17	2	31	23	38	111
Läti	22	52	—	30	65	169
Leedu	238	—	—	28	115	381
Ingeri	151	—	12	5	16	184
Soome	44	—	4	—	4	52
Karjala	—	—	—	—	1	1
Vadja	2	—	11	—	1	14
Liivi	—	—	—	3	—	3
Daani	1	—	—	—	—	1
Inglise	1	—	—	—	—	1
Iiri	—	—	—	1	—	1
Poola	1	—	—	—	—	1
Tatari	2	—	—	—	—	2
Araabia	—	—	—	2	—	2
Kokku	4.334	854	493	1.048	3.465	10.194

Need tummad arvud kõnelevad meile väga palju ja lasevad kaaluvaid järeldusi teha mitte ainult eesti folkloristil, vaid ka eesti kultuurajaloolasel, keelemehel ja kõigil teistel, keda meie vanavara-punktid ja murdetekstid huvitavad. Kõikuvused kihelkondade vahel on üle ootuste suured. Talletatud rahvaluule rohkuse poolest esikohale tõuseb meil Viljandimaa, rahvaluulelise rajoonina õigemini küll nn. Mulgimaa (s. t. Viljandi, Paistu, Tarvastu, Helme, Karksi, Halliste ja osalt ka Saarde khk.). Teiste sõnadega — eesti rahvusliku ärkamise häll on olnud ühtlasi ka kõige innukam vanavara-koguja. Üksikuist kihelkondadest esikohal seisab Tarvastu oma 19.790 punktiga, sellele järgnevad Halliste 17.006, Viljandi 16.187, Vastseliina 13.232, Palamuse 11.927, Ambla 10.409 punktiga ja kõik muud kihelkonnad juba alla 10.000 punkti. Kõige vähem rahvaluulet kogutud on Kirblast (156 p.), Paldiskist (174 p.), Pühast (182 p.), Martnast (221 p.) ja Lihulast (277 p.), alla 1.000 punkti on veel Ha-Madisest (415 p.), Annast (461 p.), Jaanist (475 p.), Varblast (782 p.), Keilast (815 p.), Kõpust (855 p.), Kullamaalt (862 p.), Valjalast (897 p.), Rõigist (925 p.), Kuresaarest (943 p.) ja Hagerist (975 p.), kõnelemata mitte-eesti kihelkondadest (Vormsi, Ruhnu).

²⁴⁾ Ligemalt vt. P. Ariste kirjutist Õ. E. S. Aastaraamatus 1930.

L a u l u d e kogumise rekord on Haljalal (3.566 nr.) ja Kuu-
salul (3.386 nr.), kuna igalt poolt mujalt on kogutud alla 3.000
numbri, Paldiskist koguni ainult 7, Pühast 24 ja Valjalast 65.
V a n a s õ n a d e ja mõistatuste rekord on Tarvastul
(6.928 ja 3.058 nr.), kuna mõnest Lääne- ja Saaremaa kihelkonnast
neid pole kogutud siamaani veel mitte üht ainsatki, alla 100
aga õige mitmest kihelkonnast. J u t t u d e poolest esikohal seisab

1-250

251-500

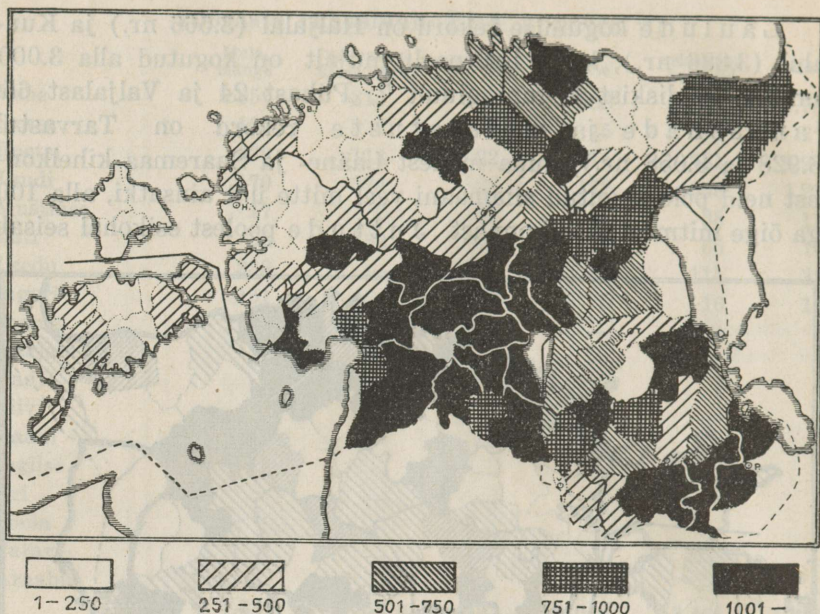
501-750

751-1000

1001-

Rahvajuttude kogumise tihedus kihelkonniti.

Vastseliina oma 2.374 ülestähendisega, mille puhul olgu tuletatud meelde meie kõige suurema ja parema jutukoguja J a a n S a n d r a nimi, kes üksinda on jäädvustanud Hurdale mitu köidet eesti hiilgavamat jutuproosat oma kodukihelkonnast ja setudelt. Õige mitmest kihelkonnast on jutte paberile pandud ainult alla saja, Annast 15, Varblast 10, Lihulast 7 ja Paldiskist mitte ütegi. U s k u m u s t e ja k o m m e t e rekord on jällegi Tarvastul (6.522 p.), mille ligidal seisab ka Halliste (6.409 p.) ja järjest kaugemal Viljandi (4.540 p.), Rõuge (3.961 p.), Simuna (3.386 p.), Ambla (3.310 p.), Palamuse (3.300 p.), Pärnu (3.103 p.) ja igalt poolt mujalt juba alla 3.000 punkti, Ha-Madisest 88 p. Kirblast 77 p., Lihulast 35 p. ja Martnast ainult 27 punkti.

Mõistatuste kogumise tihedus kihelkonniti.

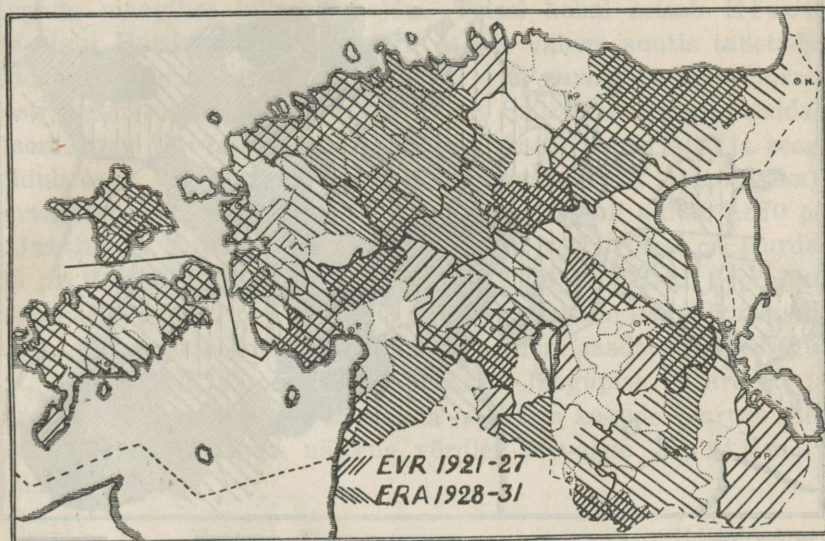
Ülevaate ümardamiseks esitagem kokkuvõtte ka maakonniti:

ERA kogude rahvaluule maakonniti.

	laule, mänge	vanasõnu, kõnekäände	mõistatusi	jutte	uskumusi, kombeid	Kokku
Virumaa	16.342	8.125	6.889	6.762	15.006	53.124
Järvamaa	8.882	3.642	2.757	3.420	8.141	26.842
Harjumaa	11.758	5.683	5.050	6.719	13.543	42.753
Läänemaa	7.331	5.099	4.092	3.410	8.755	28.687
Saaremaa	5.645	5.708	3.089	2.421	7.525	24.388
Pärnumaa	14.695	17.338	10.753	7.616	21.641	72.043
Viljandimaa	14.917	20.685	13.927	6.193	22.307	78.029
Tartumaa	13.850	16.377	14.359	7.881	23.543	76.010
Võrumaa	9.938	15.347	6.574	5.153	12.937	49.949
Valga l.	610	123	69	60	1.531	2.393
Setumaa	2.764	616	520	376	1.113	5.389
Asundused	1.339	1.907	1.015	1.508	3.310	9.079
Teadmata kust	4.617	5.089	1.055	1.469	1.514	13.744
Kokku	112.688	105.739	70.149	52.988	140.866	482.430

Ülal esitatud eesti rahvaluule geograafiline pilt muutuks veelgi palju elavamaks ja huvitavamaks kronoloogilises ja perspektiivis, kui saaksime lisaks ülevaate ka sellest, k u n a s

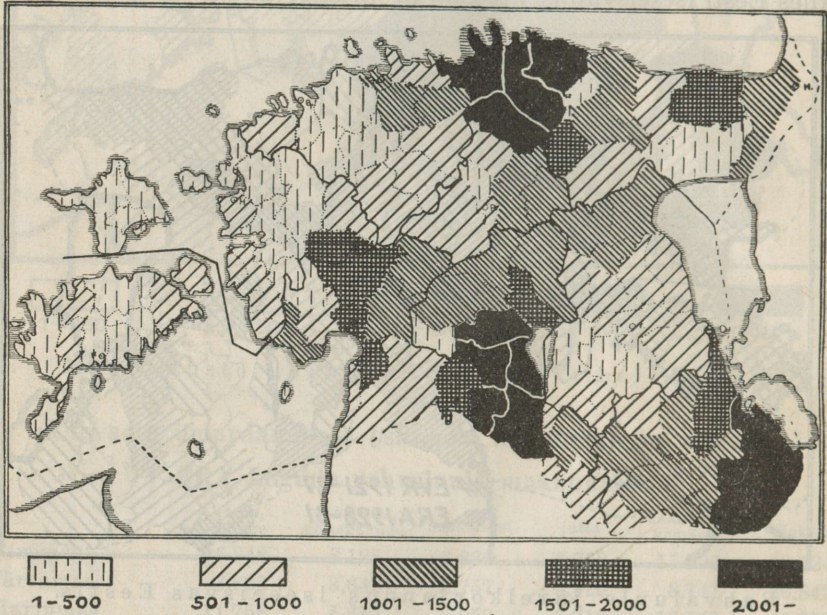
kustki kihelkonnast materjali on kogutud ja kelle kogus see materjal leidub. Vastavad tabelid on Eesti Rahvaluule Arhiivil juba koostatud, kuid jäävad ruumpuudusel siin trükkimata. Olgu üldjoontes ainult öeldud, et Lõuna-Eestist on materjali võrdlemisi enam saadud igalt poolt juba Hurda kogumise hiilgepäevil, kuna põhja pool, eriti veel läänes ja saartel, vanemad kogud on väga lünklikud ja sageli kihelkondade kaupa sootu tühjavõitu. Alles Eesti iseseisvumisel teostatud järelkorjandus on suutnud siin

Rahvaluule järelkorjandus iseseisvas Eestis.

tühikuid osaliselt juba täita. Nii näit. on Hiiumaa materjal valdavas enamikus Eesti iseseisvuse ajal kogutud (osalt EVR-kogus ja peamiselt ERA-kogus). Märjamaalt on Hurdal 645 nr., Eisenil ainult 44, ERA-kogus aga tervelt 1967 nr. rahvaluulet. Hagerist on Hurdal 188, Eisenil 26 ja ERA-l 658 nr. Sootu *terra incognita* on olnud varem Nissi kihelkond, kust Hurdal on 59 nr., Eisenil 1, kuna ERA on kogunud säält 1.043 nr. Sellevastu aga Viru-Järva kultuurikeskus (Haljala, Kadrina, V-Maarja, Koeru, Ambla, ka Kuusalu ja Jüri Harjumaalt) on saatnud rahvaluulet rohkesti juba Hurda päevil just niisama nagu Lõuna-Eesti. Nõnda siis kajastub siin ka suur vahe enamarenenud ja mahajäänud kihelkondade vahel. Oma aja peegeldusena on tüüpiline, et tervelt Läänemaalt ainult

Vigalast on enne Eesti iseseisvust rohkesti rahvaluulet saadud, kuna näit. Lihula ümbrus pole oma vanavara päästmiseks ise peaaegu sõrmege liigutanud. Muidugi oleneb siin väga palju üksikuist isikuist, kes kuskil kogujaks olnud, kuid, nagu juba eelpool mainitud, isikute küsimus vajab veel üht-teist selgitust ja nende üksikasjalikum käsitus peab jääma edaspidiseks. Saaremaa laulu-repertuaari kogumises on suured teened Soome Kirjanduse Seltsil,

Rahvalaulude kogumise tihedus kihelkonniti (selgesti näha meie kolm tähtsamat laulurajooni).

saarlaste uskumused taas on pandud enamikus alles Eesti ajal paberile. Ka Järvemaal on Türi, Anna, Peetri ja Jä-Madise andmestik enamasti alles Eesti ajal kogutud, Jä-Jaani ja Jä-Madise rahvalaulud päämiselt Kalda ajal EÜS-kokku päästetud. Samuti on järelkorjandus intensiivne olnud kogu Harjumaal pääle Kuu-salu (Raplast näit. üksinda on ERA-kogus 511 laulu). Isegi Viru-maal on Simuna uskumuste rohkuse poolest esikohale nihkunud alles ERA korjanduse tõttu.

Üldiselt võib ometi öelda, et meie nn. „vanavara-aida“ rikkamad salved põlvnevad juba Hurda ajalt ja et need salved on täitnud rahvas ise oma sadade poegade ja tütarde hoolet, mitte nii-

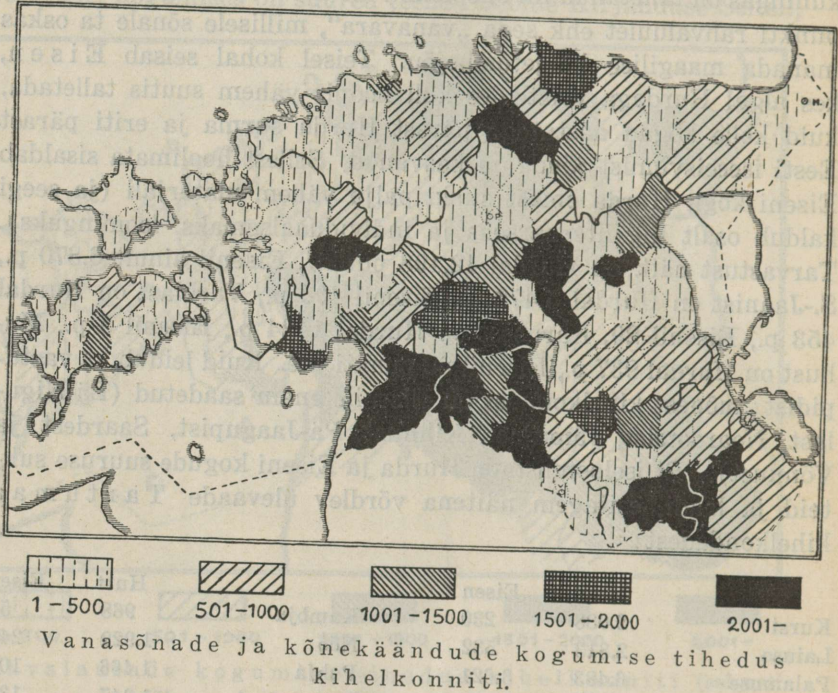
võrd teaduslikud stipendiaadid ja raha eest kogujad. Rahaline kogumine on Eestis võrreldes kas või Soome ja Läti naabritega aina minimaalne olnud. Meie rahvaluulekogude auks ja uhkuseks on ja jäävad ikka H u r d a k o g u d, mille hulka tuleks õigupoolest arvata ka Eesti Kirjameeste Seltsi kogu, mis on olnud kogu aja lahutamatu seotud muude Hurda kogudega. Meie vanavarakuningas on talletanud nii siis kokku üle 120.000 lhk. ja üle 260.000 punkti rahvaluulet ehk seda „vanavara“, millisele sõnale ta oskas manada maagilise külgetõmbejõu. Teisel kohal seisab Eisen, kes algul Hurdaga võisteldes küll hoopis vähem suutis talletada, kuid kelle kogud aastatega pärast Hurda surma ja eriti pärast Eesti iseseisvumist jõude on kasvanud. Sellest hoolimata sisaldab Eiseni kogu Hurda omast siiski palju vähem materjali (ja seegi kaldub osalt liig literaarseks ja individuaalsemaks loominguks). Tarvastust näit. on Hurdal 12.198 punkti, Eisenil ainult 6.870 p., S.-Jaanist on Hurdal 5.472 p., Eisenil 406 p., Varblast on Hurdal 453 p., Eisenil 29, Karusest on Hurdal 1124 p., Eisenil 5 p., Muhust on Hurdal 937 p., Eisenil 83 punkti jne. Kuid leidub ka vastupidist: mõnest kihelkonnast on Eisenile enam saadetud (Lä-Nigulast, Noarootsist, Jämajast, Kihnust, Pä-Jaagupist, Saarest ja Vönnust). Et iseloomustada Hurda ja Eiseni kogude suuruse suhteid ja laadi, esitagem näitena võrdlev ülevaade Tartumaa kihelkondadest:

	Hurt	Eisen		Hurt	Eisen
Kursi	2.088	230	Kambja	968	53
Laiuse	2.813	532	Nõo	1.929	241
Palamuse	6.483	3.621	Puhja	1.466	108
Torma	3.097	2.490	Rannu	1.347	137
Kodavere	1.123	146	Rõngu	2.413	303
Ma-Magdaleena	2.282	434	Otepää	6.108	710
Äksi	2.555	85	Sangaste	2.182	1.294
Ta-Maarja	3.012	86	Khk. teadmata	247	106
Tartu l.	1.865	3.844			
Võnnu	1.793	2.611			
			Kokku	43.766	17.031

Eiseni kogu vanemad leheküljed sisaldavad ms. ka ohtrasti dublette Hurdale, uuemad taas on suurelt osalt üliõpilaste ja kooliõpilaste kirja pandud. Viimase asjaoluga seletubki võrdlemisi suur rahvaluule punktide arv mõnes meie linnas, eriti Pärnus ja Valgas. Ka Tartust, Kuresaarest, Haapsalust, vähemal määral Petserist, Viljandist ja mujalt Eisen on saanud tuttavate

õpetajate abil koolilastelt rohkesti materjali. Kuigi see materjal ülemal on registreeritud linnade alla, tuleb ometi rõhutada, et see tegelikult on väga kirju päritoluga vastavalt sellele, kust kihelkonnast keegi õpilane põlvneb. ²⁵⁾

Peaaegu ainult kooliõpilaste töö vili on ka Andersoni lastelaulude ja -lausendite kogu, kus lõviosa kuu-

lub Tartule ja selle ligemale ümbrusele. Kuna siin kihelkondade kaupa arvestus on õige keeruline ja alles lõpetamata, esitagem mag. E. P ä s s i koostatud esialgne ülevaade maakonniti: ²⁶⁾

²⁵⁾ Kuna koolide kogutud materjal mitmes suhtes pole küllalt usaldatav, siis signeeritakse see ERA registreis ja koopiais muust ainestikust eraldamiseks tähekestega KV, s. t. „Koolide vastused“. Talvel 1931/2 pöörus ka Eesti Rahvaluule Arhiiv maa-alkoolide poole ringküsimisega lastehirmutiste asjus, kuid selle ringküsimuse tulemusi pole käesolevas statistilises ülevaates üldse arvestatud.

²⁶⁾ Statistika on teinud proseminari-tööna üliõpilased E. Liigand, J. Käosaar, M. Roose, M. Teder, F. Oinas, A. Kink, A. Kull ja E. Kanter.

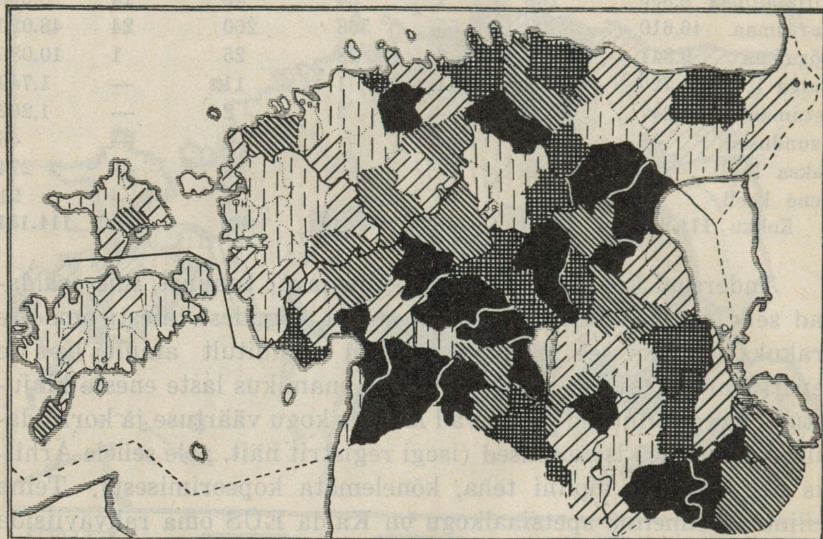
Andersoni lastelaulude-kogu koosseis. ²⁷⁾

	lastelaule ja -lausendeid	salakeeli	vanasõnu, kõnekäände	mõistatusi	jutte	uskumusi, kombeid	Kokku
Virumaa	11.975	196	8	50	50	12	12.291
Järvamaa	7.877	68	—	25	38	—	8.008
Harjumaa	9.939	149	—	9	28	2	10.127
Läänemaa	4.739	32	27	39	10	2	4.849
Saaremaa	2.692	3	—	22	4	—	2.721
Pärnumaa	5.808	82	9	52	21	1	5.973
Viljandimaa	8.390	168	1	34	48	14	8.655
Tartumaa	46.610	503	55	568	260	24	48.020
Võrumaa	9.841	183	7	28	25	1	10.085
Valga l.	1.720	6	11	1	11	—	1.749
Setumaa	1.247	10	—	3	2	—	1.262
Asundused	46	—	—	—	—	—	46
Saksa keeli	274	—	—	—	—	—	274
Vene keeli	91	—	—	—	—	—	91
Kokku	111.249	1.400	118	831	497	56	114.151

Andersoni kogul on kaks iseloomustavat tunnust, mis eraldavad selle nii sisuliselt kui väliselt muist kogudest täiesti omaette erakuks: esiteks see sisaldab peaaegu eranditult ainult laste repertuaari ja teiseks see on valdavas enamikus laste eneste kirjutatud. Need tunnused määravad ka selle kogu väärtuse ja korraldamise-kasutamise iseärasused (isegi registrit näit. pole sellele Arhiivis aega saadud lõpuni teha, kõnelemata kopeerimisest). Teine selline eri-ilmeline spetsiaalkogu on Kalda EÜS oma rahvaviiside ja lauludega. Kuigi Andersoni ja Eiseni kogust üldiselt märksa väiksem, on Kalda kogu Hurda kõrval siamaani siiski kõige tähtsam allikas meie oma rahvuslikult seisukohalt kõige algupärasema ja väärtuslikuma loomingu, nimelt rahvalaulude uurimisel. Viimastel aastail seltsib sellele veel ERA-kogu; ka Sommeri setu laulukogu töötab üle ootuste ohtrasti uut ja täiendavat. Vanemaist kogudest on Eestimaa Kirjandusliku Seltsi oma (ELG), kus leiduvad Knüpfferi ülestähendatud laulud kahes paksus köites, eesti ehtsa rahvaluule seisukohalt igatahes väärtuslikumad kui Õpetatud Eesti Seltsi kogud, mis sisaldavad rohkesti ärkamisaegset

²⁷⁾ Lastelaulude hulgas esineb ka väheseid vanemaid ja uuemaid rahvalaule. Lastelaulude ja -lausendite hulka on arvatud ka lastemängud. Vanasõnade ja kõnekäändude statistika on osalt puudulik ja neid arvatavasti leidub kogus enam, samuti tõenäoliselt ka uskumusi ja kombeid. Ometi on need suhteliselt täiesti tühi summad lastelaulude ja -lausendite määratu rohkuse kõrval.

pseudofolkloori. Veske Viru- ja Viljandimaa laulud on läinud suuremalt osalt kaotsi või osalt õige puudulikkude andmetega säilinud. Eiseini kogu raskekaal on juturepertuaaris, mis ületab tal arvuliselt tugevasti isegi Hurda, kuid oma ehtsuselt, eriti rahvapäraselt jutustamislaadilt ja sõnastuselt, jätab küll mõndagi kahelda ja soovida (seda puudust on ERA järelkorjandus sihitteadlikult püüdnud parandada). Eiseini mõistatuste hulka tuleks õigu-

1-500

501-1000

1001-1500

1501-2000

2001-

Uskumuste ja kogumete kogumise tihedus
kihilkonniti.

poolest arvata ka üle 5.000 teisendi, mis ta omal ajal Soome Kirjanduse Seltsile on müünud ja mis sellepärast on arvestatud SKS-kogu alla.

Nende selgitavate märkmete järele esitagem nüüd üldkokkuvõtte meie rahvaluulekogude kohta Arhiivil teadaolevate andmete põhjal 1. jaanuaril 1932. Siia on lisatud ka need kogud ja koopiad, mida mitmesugustel põhjustel ei ole saanud arvestada eelpool esitatud originaalkogude kihelkonniti ja maakonniti kokkuvõttes (Andersoni, Emakeele Seltsi, ERA võõrrahvaste, Saareste ja Sommeri kogud). Et anda ühtlasi väikest pilti Arhiivi viieaastasest tööst, märgitakse poolrasvasega need arvud, mis on jõutud

juba kopeerida ja enam-vähem süstematiseerida, kursiiviga tähistatakse arvud, mis ainult osalt on kopeeritud, kuna ülejäänud arvud näitavad seda suurt tööd, mis Arhiivil veel ees seisab, enne kui saavutame oma rahvaloomingust süstemaatsema ülevaate, mis on alles paratamatuks eel-tingimuseks edukale uurimistööle.

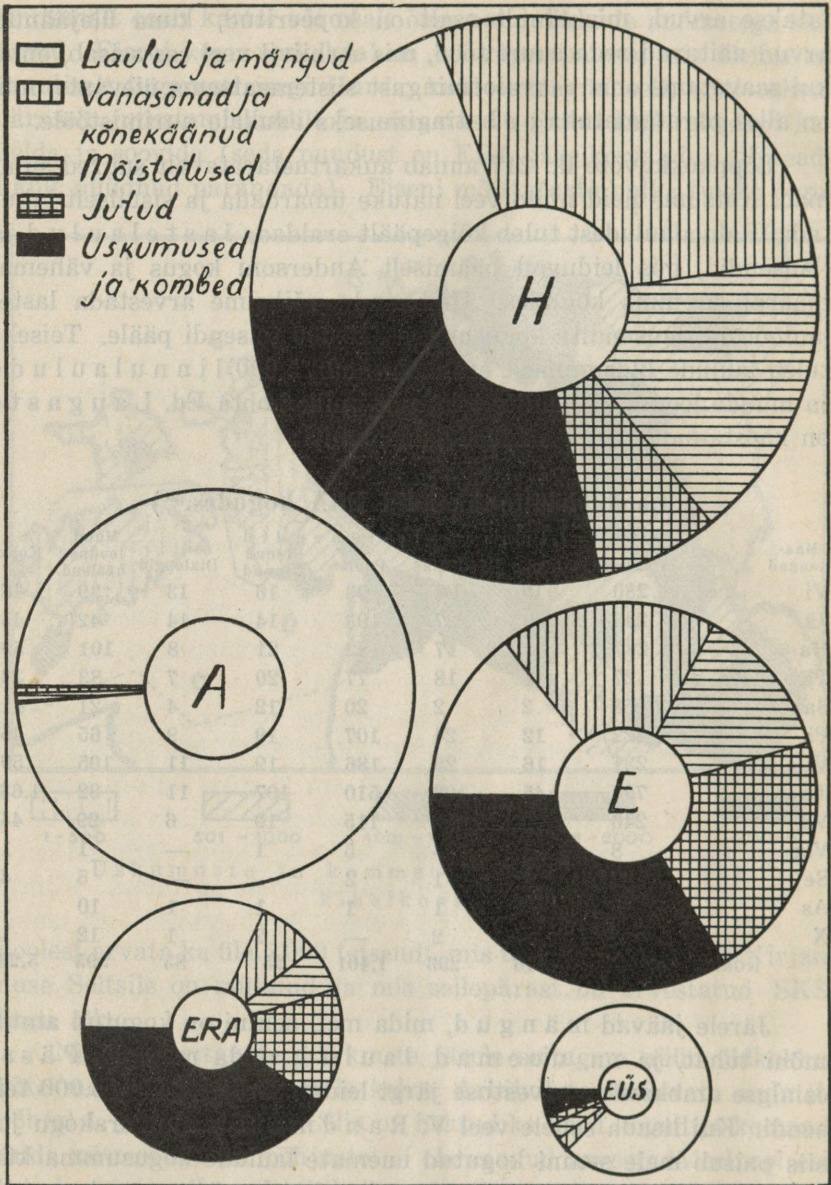
Lõppkokkuvõte lk. 217 annab aukartustäratavalt suured summad. Katsume neid nüüd veel natuke ümardada ja sisuliselt lahutada. Rahvalauludest tuleb kõigepäält eraldada lastelaulud ja -lausendid, mis leiduvad peamiselt Andersoni kogus ja vähemal määral ka muis kogudes. Umbkaudu võiksime arvestada lastelaulude ja -lausendite kogusumma 115.000 teisendi pääle. Teiseks tuleb laulude üldsummast eraldada umb. 5.000 linnulaulude ja muude loodushäälendite teisendit, mille kohta Ed. Laugaste on koostanud järgmise tabeli maakonniti:

Loodushäälte-tähendid ERA kogudes.²⁸⁾

Maa-konnad	Linnuhäälte-tähendid						Muud loodushäälend.	Kokku
	Pääsuke	Lõoke	Üöbik	Peoleo	Muud linnud	Dialogiid		
Vi	280	19	22	93	16	13	39	482
Jä	243	9	27	103	14	14	42	452
Ha	237	31	17	182	21	8	101	597
Tä	127	1	18	77	20	7	83	333
Sa	58	2	2	20	12	4	21	119
Pä	222	12	24	107	19	9	65	458
VI	231	16	25	186	19	11	105	593
Ta	795	45	132	510	107	11	82	1.682
Võ	246	9	22	115	19	6	29	446
Vlg	8	1	—	5	1	—	1	16
Se	37	1	1	2	—	—	5	46
As	5	—	1	1	1	1	10	19
X	2	—	2	—	2	1	12	19
Kokku	2.491	146	293	1.401	251	85	595	5.262

Järele jäävad m ä n g u d, mida meil senini on kogutud ainult mõni tuhat, ja nn. uuemad laulud, mida mag. E. P ä s s i esialgse umbkaudse arvestuse järgi leidub Arhiivis üle 25.000 teisendi. Kui lisada sellele veel V. R a n d m e t s a suur erakogu jt., siis paisub meie senini kogutud uuemate laulude kogusumma küll umb. 50.000 teisendile. Nüüd jõuame kõige põnevama ja meeli-

²⁸⁾ Ligemalt vt. Ed. Laugaste (-Treu) Die estnischen Vogelstimmendeutungen (FFC 97).

Eesti suuremad rahvaluulekogud.

Eesti rahvaluulekogude koosseis.

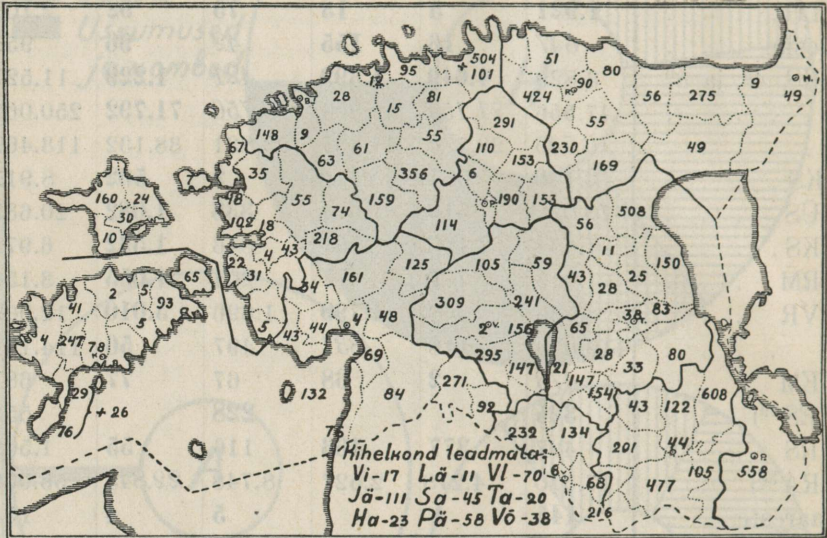
Kogud \ Alad	laule, mänge	vanasõnu, kõne-käände	mõistatusi	jutte	uskumusi, kombeid	Kokku
GEG	667	614		268	90	1.639
ELG	1.921	5	13	75	92	2.106
Veske	647	16	155	42	96	956
EKS 4 ^o ja 8 ^o	3.829	4.649	1.399	421	1.229	11.527
H	47.556	71.154	42.804	16.756	71.792	250.062
E	16.545	20.774	14.187	23.831	38.132	118.469
SKS	2.130	567	5.718	2	502	8.919
EÜS	18.072	519	624	338	1.082	20.635
EKS	1.634	2.193	767	846	1.532	6.972
ERM	1.043	777	77	204	1.055	3.156
EVR	3.536	668	1.799	1.896	5.010	12.909
A	112.649	118	831	497	56	114.151
TEM	473	2	68	67	77	687
AES ²⁹⁾	325			228		553
ARS	497	377	463	116	55	1.508
ERA ³⁰⁾	17.510	4.278	2.527	8.748	22.843	55.906
Saareste	145			5	4	154
Sommer	4.455	973	1.942	954		8.324
Kokku ³¹⁾	233.634	107.684	73.374	55.294	143.647	613.633

²⁹⁾ Siin on noteeritud ainult E. Rahvaluule Arhiivile kopeeritud laulud ja jutud. Tegelikult Emakeele Seltsi kogud sisaldavad rahvaluulet enam, eriti kõnekäände ja uskumusi Eesti Keele Arhiivi sedelitekogus, mille statistika seniseni puudub.

³⁰⁾ Eesti Rahvaluule Arhiivi enda kogutud ainekogus jaguneb kahte ossa: 1) eesti kogud sisaldavad 14.175 laulu, 3.424 vanasõna ja kõnekäände, 2.075 mõistatust, 8.131 juttu, 20.135 uskumust ja kommet, kokku 47.940 punkti; 2) võõrrahvaste kogud sisaldavad 3.335 laulu, 854 vanasõna ja kõnekäände, 452 mõistatust, 617 juttu, 2.708 uskumust ja kommet, kokku 7.966 punkti. Üldkokkuvõttes ülal on mõlemad summad kokku arvatud.

³¹⁾ Sel puhul ütleme oma südamlikku tänu kõigile abilistele, eriti prl. Alma Espenbergile, Ilse Postile ja kõige enam Menda Ehrenbergile nädalaid ja kuid kestnud pingutuse eest andmete arvutamisel.

liigutavama küsimuseni: kui palju on meil siis lõpuks vanu rahvalaule, mis on vastuvaidlematult eesti rahvageeniuse tippsaavutis senises loomingus? — Vanu rahvalaule on meil üle 80.000 teisendi paberile pandud ja raamatusse raiumist ootamas. See on maarahva uhke pärandus vabale Eestile, mis asetab meid aukohale kogu maailmas. Läti naaberarhiivil on vanu rahvalaule arvuliselt küll tervelt 350.000 teisendit, mis on

Rahvaviiside kogumine kihelkonniti.³²⁾

paisutanud ka kogu Läti Rahvalaule Arhiivi punktide arvu poolest meie omast suuremaks, kuid seda ainult näiliselt, sest ei tohi unustada, et läti dainad on neljarealistes laulukillukeses, meie ehtsad regivärsid aga tavaliselt mitmekümnerealised massiivsed tundmuste ja elamuste, sündmuste ja nägemuste pildistused. Sõnapilte süvendavad ja elustavad lisaks veel 16.000 rahvaviisi teisendit, mille kogumist kihelkonniti näitab siia ligi lisatud K. Leichter'i koostatud kaart. Vanasõnu ja kõnekäände on Arhiivil tabelis esitatud kogusummast tegelikult palju enam, sest neid leidub rohkesti veel jutuproosas ja ka paljud uskumused on kristalliseerunud oma sõnastuselt klassilisteks vanasõnadeks.

³²⁾ Kuusalu juurde lisatud ka 101 Simititsa asundusest ülestähendatud viisi.

Lõpuks mainitagu veel, et Eesti Rahvaluule Arhiiv ei sisalda ainult sadu tuhandeid punkte rahvaluulet, vaid lisaks ka sadu ja koguni tuhandeid teateid ajaloolise traditsiooni, arkeoloogia, etnograafia ja teiste kõrvalalade piirkonnast, kuivõrd neid omaaegsed vanavarakogujad tallele on pannud. Siin leidub sadu ärksamate tegelaste elulugusid ja tuhandeid kirju, mis meie ligema mineviku kultuurajaloole heledat valgust heidavad. Eriti rikkalikud on siin veel keelelised andmed: Hurt kogus ju oma „vanavara“ ka just keelemehena, et mingit „eesti keele murrete raamatut“ saada. Tegelikult ongi eesti murded ERA kogudes enam või vähem jäädvustatud, millega keelemeestel senisest tõsisemalt tuleks arvestada. Lisaks leidub siin oma paarkümmend tuhat paiganime (kõnelemata neist tuhandeid, mis tekstides laialipaisatult esinevad). Osa paiganimesid on prof. Eiseni juhatusel üliõpilaste poolt mõni aasta tagasi sedeleile kopeeritud ja tähestikuliselt korraldatud. Arhiivis säilitatakse edasi üle 120 nõidusraamatu ja apokriivalise vaimuliku raamatu, üle 100 käsikirjalise külalauliku ja mälestussalmiku jne. On ka oma väike herbarium rahvaluulele tähtsaist taimedest, samuti muude rahvaluuleliselt huvitavate esemete (näit. nõidumise ja arstimise vahendite) kogu, mida püütakse intensiivselt täiendada. Järjest kasvamas on päevapiltide, jooniste ja kaartide kogu. Kavas on koostada eriline vanavarakogujate, võimalikult ka vanade laulikute, jutlejate ja üldse sõnatarkade päevapildialbum, mille algatas juba Hurt, kuid mis hukkus Peetrilinnas enamlaste revolutsiooni järelpäevil.

Nõndaviisi ehitatakse edasi ja viimistellakse seda suurt mineviku mälestussammast, millele juba Hurt saavutas rahvusvaheliselt täie tunnustuse, austuse ning koguni imetluse ja millele ta siis siisuteadvalt andis ka väärrika nime —

MONUMENTA ESTONIAE ANTIQUAE.

Meie rahvaluule trükkitoimetamise teelahkmel.

Oskar Loorits.

Meie rahvaluulekogude trükkitoimetamist on jutlustanud meie vanavara kogujad ja uurijad ärkamisajast tänapäevani. Seda säetakse meie rahvuskultuuriliseks auasjaks ja selle ainelist toetamist meie rahvusliku intelligentsi poolt peetakse iseendastmõistetavaks. Hiigla ülesande on võtnud oma teostada Eesti Kirjanduse Selts, kes on asunud eesti vanade rahvalaulude puht-teaduslikule trükkitoimetamisele tüpoloogilise põhimõtte järgi, reastades ühe laulutüübi kõik teisendid geograafilisse järjekorda. Nii ilmus viis-kuus aastat kestnud eeltööde järele 1926. aastal esimene köide suur-seeriast „Eesti Rahvalaulud“, mis sisaldab 12 laulutüüpi kokku 1016 teisendiga (teine köide on parajasti ilmumisel). Ainuüksi esimese köite eeltöödeks ja trükikuludeks saadi valitsuselt jm. toetust üle miljoni senti. Eesti rahvuslikult meelestatud haritlaskonna toetusele pandud lootused on luhtunud peaaegu täiesti: raamatut on ostetud väga vähe. See on seda mõtlemapanevam, kui ütlemele võrdluseks, et meist keskmiselt mitte rikkam läti intelligents on ostnud oma rahvalaulude pakse köiteid otse massiliselt ning avaldab oma dainad praegu juba k o l m a n d a s trükis õige väikese riikliku toetusega. Ka Soomes põhjeneb rahvalaulude suurväljaanne esijoonel seltskonna enda ettetellimistel.

See asjaolu sunnib meid murega küsima: mis saab meie rahvuslikust suurettevõttest edaspidi? Trükkimist on alustatud kaine-malt kalkuleerimata, kuidas sellega lõpuni jõuda. Kalkulatsioonideks on puudunud ka täpsamad andmed. Nüüd aga avab Eesti Rahvaluule Arhiivi sooritatud statistika meie silmad: rahvalaulude seeria kavatsetud ulatuses peaks sisaldama vähemalt 80 pakku köidet, igas vähemalt 1000 lauluteisendit, mis seniste kogemuste järele läheks maksma kuni 80 miljonit senti ja mille trükkimine senise kiiruse juures kestaks ligemale 400 aastat! Ning kuigi meie koondaksime tööjõudu ja kulusid, palkaksime kinda trükki-

toimetaja ja suudaksime siis kas või iga aasta trükkida maksimaalselt ühe kõite, mis tuleks maksma minimaalselt siiski oma 500.000 senti, — ka siis veel kestaks trükkimine 80 aastat ja maksaks vähemalt 40 miljonit senti. Ja seejuures jääksid alles järjekorda ootama jutud, uskumused, kombed ja muu vanavara, mis kogusummas ületaks veel rahvalauludegi kõited. . . — Peaks olema iseendastmõistetav, et nii suure ülesande kallale asudes on enne kõike vaja täit ja kindlat tagatist selle teostamiseks. Kas garanteerivad aga nüüd valitsus, riigikogu, kultuurkapital ja eesti rahvuslik haritlaskond „*Monumenta Estoniae antiquae*“ trükkipäasu kavatsatud ulatuses või on siin ümberorienteerumine paratamatu?

Täitsa õigustatud on aga ka veel teine küsimus: kas üldse ja kellele õieti sellist suurväljaannet on nii väga vaja, et see end ta suks? Kas mõninga uurija ja vanavara-fanaatiku pärast tahetakse kulutada miljoneid kitsal ajal? Või leidub vast ehk muidki vahendeid, mis vähema rahakuluga võimaldaksid samuti asjast huvitatuile tarviliku materjali? Küllap asi ongi nii, et väikerahvana peame ka siin loobuma suuremate ja rikkamate rahvaste eeskujudest ja traditsioonidest ning peame otsima omale ise uusi ja jõukohaseid abinõusid meie kultuurtarvete rahuldamiseks. Igatahes r a a m a t on meile lugejaskonna piiratuse tõttu sageli liig kallis vahend kultuurvarade levitamisel, kuna meile jätkub mõnikord vähemaistki ja palju odavamast paljundusvahendeist. Tõenäoliselt tuleb meil ka rahvaluulelise tooresmaterjali trükkitoetamise asemel vähemalt esialgu ja lihtsalt rahapuudusel leppida ainult m a s i n a k o o p i a t e g a, et rahuldada üksikute uurijate tarbeid Tartus, Tallinnas, provintsis, Soomes ja mujal, kuna laiem lugev publik väga vähe huvi tunneb selle tooresmaterjali tüütava hulga vastu. Trükkis avaldada jõuame esialgu vist ainult läbitöötatud kokkuvõtteid ja ainekute valimikke, antoloogiaid, mis enam esteetilisi kui teaduslikke põhimõtteid võiksid taotella. Uurijad aga peaksid parema puudusel toime tulema ka masinakoopiatega, mida Eesti Rahvaluule Arhiiv enam võiks valmistada ja kasutamiseks anda (seda on osalt juba tehtudki ja nii odava kopeerimistasu eest, mis kasutajaile ülepääsmatuid raskusi pole valmistanud). Kopeerimise krediiti on Arhiivil praegu umb. 2.000 krooni aastas, kuna 5.000 krooni kulub katalogiseerimiseks, süstematiseerimiseks ja rahvusvaheliseks kontaktiks. Kui nüüd Riigikogu

tõstaks Arhiivi krediiti kas või ainult 3.000 krooni võrra aastas (7.000 asemel 10.000 krooni), siis oleksid meie hiiglasuured vanavara-aarded hiljemalt 20 aasta jooksul kõik kopeeritud ja niivõrd korraldatud, et suudaksid uurijate tarbeid täita. Ja see nõuaks senisele krediidile lisakulu kõike kokku ainult kuus miljonit senti.

Nii seisame siis praegu meie rahvaluulekogude paljundamise ja levitamise küsimuses saatuslikul teelahkmel: kas vaba Eesti tahab ja jaksab toimetada täielikult trükki oma kõige suurema enneseisvusaegse kultuurpäranduse või tuleb esialgu leppida ainult koopiatega ja nende korraldamisega, kuna trükkis avaldataks esijoones valimikke, korraldatud ainekogu kokkuvõtteid ja uuri-musi? Ideaaliks oleks muidugi esimene tee, kas jõuame aga seda mööda lõppsihini välja? — Eesti folkloristid paluvad selle kohta avalikkuselt otsust, kumba teed valida ja kuidas siis edasi töötada.

Kohanimedele lühendid.

(khk. = kihelkond, vr. = valdrihm)

Ambla — Amb	Kursi — Ksi	Rannu — Ran
Anna — Ann	Kuusalu — Kuu	Rapla — Rap
Anseküla — Ans	Kõpu — Kõp	Ridala — Rid
Asundused — As	Käina — Käi	Riia — Ri
Audru — Aud	Kärla — Kär	Risti — Ris
Emmaste — Emm	Laiuse — Lai	Ruhnu — Ruh
Hageri — Hag	Lihula — Lih	Rõigi — Rõi
Haljala — Hlj	Lobodka vr. — Lob	Rõngu — Rõn
Halliste — Hls	Lutsi — Lut	Rõuge — Rõu
Hanila — Han	L ä ä n e m a a — Lä	Räpina — Röp
Haapsalu linn — Hps	Lääne-Nigula — LNg	Saarde — Saa
Hargla — Har	Lüganuse — Lüg	S a a r e m a a — Sa
Harju-Jaani — HJn	Maarja-Magdaleena —	Sangaste — San
H a r j u m a a — Ha	— MMg	S e t u m a a — Se
Harju-Madise — HMd	Martna — Mar	Simuna — Sim
Helme — Hel	Mihkli — Mih	Suure-Jaani — SJn
Hiiumaa — Hii	Muhu — Muh	Sõrve — Sõr
Häädemeeste — Hää	Mustjala — Mus	Tallinna — Tln
Iisaku — Iis	Märjamaa — Mär	Tapa linn — Tpa
Irboska vr. — Irb	Naissaare — Nai	Tartu linn — Trt
Jaani (Saaremaal) — Jaa	Narvajõe tagune ala —	T a r t u m a a — Ta
Juuru — Juu	— Nat	Tartu-Maarja — TMr
Jõelähtme — Jõe	Narva linn — Nrv	Tarvastu — Trv
Jõhvi — Jõh	Nissi — Nis	Tori — Tor
Jämaja — Jäm	Noarootsi — Noa	Torma — Trm
Järva-Jaani — JJn	Nõmme linn — Nmm	Tõrva linn — Tva
J ä r v a m a a — Jä	Nõo — Nõo	Tõstamaa — Tõs
Järva-Madise — JMd	Otepää — Ote	Türi — Tür
Jüri — Jür	Paide khk. — Pai	Türi linn — Tri
Kaarma — Kaa	Paide linn — Pde	Urvaste — Urv
Kadrina — Kad	Paistu — Pst	Vaivara — Vai
Kambja — Kam	Palamuse — Pal	Valga linn — Vlg
Kanepi — Kan	Paldiski — Pld	Valjala — Vll
Karja — Krj	Pankovitsa vr. — Pan	Varbla — Var
Karksi — Krk	Peetri — Pee	Vastseliina — Vas
Karula — Krl	Petseri linn — Pts	Vigala — Vig
Karuse — Kse	Petseri vr. — Pet	Viljandi khk. — Vil
Keila — Kei	Pilistvere — Pil	Viljandi linn — Vln
Kihelkonna — Khk	Puhja — Puh	V i l j a n d i m a a — Vi
Kihnu — Khn	Põltsamaa — Plt	Viru-Jaagupi — VJg
Kirbla — Kir	Põlva — Plv	V i r u m a a — Vi
Kodavere — Kod	Pärnu-Jaagupi — PJg	Viru-Nigula — VNg
Koeru — Koe	Pärnu khk. — Pär	Vormsi — Vor
Koivajõe-äärsed (Alulii- na) eestlased — Koi	Pärnu linn — Prn	Võnnu — Vön
Kolga-Jaani — KJn	P ä r n u m a a — Pä	Võru linn — Vru
Kose — Kos	Põide — Põi	V õ r u m a a — Võ
Kraasna — Kra	Püha — Pha	Väike-Maarja — VMr
Kullamaa — Kul	Pühalepa — Phl	Vändra — Vän
Kuresaare linn — Kre	Rakvere khk. — Rak	Äksi — Äks
	Rakvere linn — Rkv	

Sisu.

O. Loorits: Pühendus Jakob Hurdale	5
O. Loorits: Eesti rahvaluuleteaduse tänapäev	7
O. Loorits: Vanavara kultuuriloo teenistusse!	35
H. Tampere: Laul jänese õhkamisest eesti rahvatraditsioonis ja kirjanduses	59
H. Tampere: Lihaeit	117
E. Laugaste: Ööbiku laul	120
K. Leichter: Rahvaviiside korjamisest Eestis	153
R. Põldmäe: Tähelepanekuid tänapäevaselt rahvaluule kogumismatkalt	179
R. Viidebaum ja O. Loorits: Eesti rahvaluulekogude statistiline ülevaade	195
O. Loorits: Meie rahvaluule trükkitoimetamise teelahkmed	220
Kohanime lühendid	223

Pildid ja joonised.

Taavet Ansip — Foto N. N. (1930)	10
Rukki sitikas — Foto O. Poopu (1922?)	16
Mütsi maha torkimine — saatnud õp. H. Rööp (1930)	19
Ristiline mets — Foto F. Sander (1931)	21
Mütsiga männad — Foto A. Tiitsmaa (1931)	33
Rukki hall — Joon. I. Post (1930)	41
Kehvik võtab jutule — Joon. R. Viidebaum (Simuna, 1929)	182
Talutaat Simunast — Joon. R. Viidebaum (1929)	183
Kaapjalg — Joon. R. Põldmäe (1929)	186
Maakera — Joon. H. Tampere (1929)	192 ja 193
ERA originaalide kapid — Foto E. Selleke (1931 ja 1929)	198 ja 200
Eesti suuremad rahvaluulekogud — Joon. R. Indreko (1932)	216
Kaardid on asjaomaste autorite koostatud ja enamikus R. Viidebaumi poolt trükivalmis viimisteldud.	

Palutakse parandada:

Lk. 118 12. rida ülevalt **liiaotsa**, otsele asemele **liiatoa otsele** ja 24. rida ülevalt **liiaotsa** asemele **liiatoa**; lk. 122 11. rida ülevalt **lk. 65** asemele **lk. 52**; lk. 134, 135, 137, 138 ja 140 **Pai** asemele **Pst**; lk. 160 3. rida ülevalt **6918** asemele **6916**.

Lõpuks palutakse vabandada ka mõnd juhuslikumat trükiviga.